

szokatlan szempontok

Piotr Kłodkowski

A Kelet csodálatos zamata

TYPOTEX

A Kelet csodálatos zamata

IV összesen *Szokatlan szempontok*

Piotr Klodkowski

Typotex (2012 ápr)

Címke: útleírás

A Kelet csodálatos zamatát évszázadok óta fűszerek és legendák juttatják el a mi tájunkra, Európába. Gondoljunk csak a Szöktetés a szerájból vagy a Diótörő transzportált keletiességre!

Manapság a valóság megragadásában előbbre járunk, csak be kell fizetni egy turistaútra, a meglepetés kinek-kinek másképp jut ki.

Egy kis előkészület ez a kötet az útra indulóknak és pótlék az itthon maradóknak.

Piotr Klodkowski Irántól Indiáig, Kínától Arábiáig, Kambodzsától Ceylonig keresztül-kasul bejárta a Kelet világát.

Stílusa elegáns, könnyed, szellemes, olykor akár költői; sok váratlan fordulatot tartogat. Ír arról, hogy a nyugati mintára épült plázában egy kis mecset is húzódik, ahol a rituális mosdás helyét veszélyes vizeldének tekinteni, hogy a nyugati mintára trenírozott menedzser zug kutyahúsevő, hogy a bazár árusainak becsületessége is meglepő, hogy talán az Európából visszatérő keletiek is ugyanúgy sóvárognak Európa után, ahogy a Keletre visszavágyódó utazó teszi, és így tovább...

Jó idegenvezetőre találunk a szerzőben!

Piotr Klodkowski

A KELET CSODÁLATOS ZAMATA

ELSŐ RÉSZ

Szupermarket és szentély

Malajzia muzulmán ország. A nyugati ember hajlamos a helyi iszlámot^[1] szelídebbnek gondolni a többinél, úgy érzi, mintha kifejezetten hozzáidomították volna modern, globalizálódó világunkhoz. Sok minden emlékeztet Európa és a Kelet történetének összefonódására. Malakká híres városában a mecsetek mellett, a britek, hollandok és portugálok egykori jelenlétét hirdetve, a gyarmati időket idéző épületek állnak. E nemzetek adtak kormányzókat, admirálisokat, misszionáriusokat a szigetnek. Ma turistaként, üzletemberként fiaik érkeznek ide, költik vagy éppen gyarapítják a pénzüket. Az építészeti formák és a kozmopolita atmoszféra biztosítják az európai ember lelki komfortérzetét, a széles körben alkalmazott modern technológia pedig tovább növeli bizalmát. Mert ha itt minden nagyon modern, akkor az idevalósiak is nyilván korszerű módon viszonyulnak az őket körülvevő világhoz.

Malakkából a fővárosba, Kuala Lumpurba tartottunk. A többórás út során az autóbusz kétszer rövidebb, egyszer pedig hosszabb pihenőre áll meg. Az utazás egyhangúságát az ablakon túl elvonuló, nem sok látnivalóval kecsegtető vidék sem enyhíti, az utasok apatikussá válnak, és félálomba merülnek, ami egy időre minden iránt közömbössé teszi őket. Szerencsére eljön az ebédidő, amikor az ember végre kinyújtóztathatja a lábát és felocsúdhat. Hatalmas parkolóban álltunk meg, egy pláza közvetlen közelében. Vendéglők tucatjai, McDonald's vagy KFC típusú gyorséttermek mellett kisebb-nagyobb szupermarketek sora kínálta a világ minden részéről származó árukat. Az üzletek közötti passzázsokban ital-, csoki- és cigarettaautomaták álltak, persze Camellel és Marlboróval. Színes asztalok és kényelmes székek hívogatták árnyas teraszokon a vendégeket. A hatalmas komplexumot ízlésesen belekomponálták a perzselő hőségben kissé kókadozó buja növényvilágba. Az utazástól elcsigázott kuncsaft egy ilyen helyen nincs kitéve a keleti verőfény ártalmainak, hiszen mindenfelől kellemesen hűvös, klimatizált levegő veszi körül. A sok ezer kilométeres távolság, amely szülőföldjétől elválasztja, nemigen érzékelhető. A nyugati áruk jól ismert márkanevei, a *cheeseburger* és a *pommes frites* megszokott íze

mintha egy időre megszelídítené a Kelet egzotikumát. Tudat alatt valahogy úgy érezzük, most már bárhol a világon otthon vagyunk. Legalábbis a minket körülvevő tárgyak és az univerzális ízek tekintetében.

Tízen voltunk a csoportban. Mindenkinek más volt az ízlése, és maga akarta kiválasztani a megkóstolandó helyi specialitásokat. Megbeszéltük, hogy a parkoló közelében álló hatalmas banyanfa alatt találkozunk. Egy óránk volt az ebédre és a vásárlásra. Maláj idegenvezetőnkkel, Alival kávé-t rendeltem. Enyhe szellő támadt, a hőség alábbhagyott, nem volt értelme a légkondicionált belső térben maradni, leültünk egy kertes kávézóba. Ali az USA-ban folytatott egyetemi tanulmányairól mesélt, hazája politikájáról és egy kicsit a családjáról. Ellustultunk és ellazultunk. A forró kávé egyre jobban ízlett.

Nemsokára hangos kiabálásra riadtunk fel. Néhányan malájul^[2] ordítottak. Elég szokatlanul hatott az ilyesmi sziesztaidőben, ezért kérdően Alira néztem. Elnémult, aztán karon ragadott, és intett, hogy fussunk. Pillanatok alatt a helyszínen voltunk. Hat-hét maláj dulakodott három fehér férfival. Csak most hallottam meg, hogy a maláj kiabálásba ismerős lengyel szavak vegyülnek. A csoportunkhoz tartozó három lengyel férfi ijedten igyekezett lerázni a rájuk rontó malájokat, akik mindenáron fel akarták őket tartóztatni. A helyzet komolynak látszott. A számbeli fölényben lévő malájok úgy viselkedtek, mint a dühöngő örültek, de még nem estek istenigazából neki újdonsült ellenfeleiknek. A lengyelek ki akartak törni a malájok gyűrűjéből, nem támadtak, csak szabadulni próbáltak ellenfeleik szorításából. Malakká és Kuala Lumpur között félúton, a pláza klimatizált helyiségeiben egy pillanatilag civilizációk groteszk harcának látszott a nemzetközi dulakodás. Mintha nem csak malájok és lengyelek estek volna egymásnak, hanem a Kelet csapott volna össze a Nyugattal, a kereszténység az iszlámmal. Persze nem tudtam még az incidens okát, de már láttam a következményeit. Vajon ki kezdte, ki sértette vagy gyalázta meg a másikat? Ki volt az áldozat, ki a támadó?

Ali fennhangon ordított malájul és angolul. A három nyelven folyó kiabálástól egyszerre oldódni kezdett a feszültség. A dulakodás abbamaradt. A malájok ingerülten néztek ránk, a lengyelek

megkönnyebbültek. Ali honfitársait győzködte, azok pedig emelt hangon, hadonászva magyarázták haraguk okát. Csak most vettem észre, hogy egy kis mecset előtt állunk, amit odabiggyesztettek az üzletek és vendéglők sorához. A mecset csak tíz-egynéhány lépésnyire állt a központi passzáztól, ajtaja a szupermarketek és gyorséttermek bejáratánál valamivel beljebb volt. A passzáztól fal választotta el, a falból nyíló beugróban volt a rituális mosdás helye, amelyen minden muzulmánnak át kell esnie a kötelező ima előtt. A malájok, most már kicsit nyugodtabb hangon, de élénken gesztikulálva magyarázták Alinak az esetet. Csak most értettem meg. A bejáratnál egy kisméretű, férfit ábrázoló fémszobrot helyeztek el. A falból kiálló fém válaszfal körülbelül akkora volt, mint egy felnőtt férfi. Hozzáerősítettek egy víz elvezetésére szolgáló vályút. Két oldalról csapok sorakoztak. A felvilágosulatlan európai azt hihette, nagyobbacska piszoárba lépett, amely persze különbözik az öreg kontinensen használatosaktól, de azért ismerős képzeteket ébreszt. A konstrukciós különbségeket az egzotikus környezet számlájára lehetett írni. A sürgősségtől hajtott európai férfiak nem figyeltek fel a részletekre, amelyek felkelthették volna gyanújukat, hogy a hely talán mégsem piszoár. Éppen senki sem mosdott, ezért minden békésnek, biztonságosnak és természetesnek tűnt. Ráadásul egy modern kereskedelmi központ területén voltak, amihez hasonlók ezrével vannak a világon, és ahol a játékszabályok egyformának tűnnek, bármely szélességi fokon legyünk is. Szerencsére még nem profanálták a helyet, ezt mindkét fél megerősítette: a mecsetből kifelé siető malájok az utolsó percben észrevették a lengyeleket, akik már éppen a világ összes férfiára jellemző, félreérthetetlen pózban álltak. A látvány sokkolta őket, tombolni kezdtek. Így kezdődött a dulakodás, amelynek első felvonását már mi is láttuk. A malájok közül senki nem találta viccesnek ezt a kulturális félreértést. Bizonyos helyzetekben ugyanis a humorérzék nem jelent megoldást, sőt a kívülállók számára felfoghatatlan konfliktust idézhet elő. Egy órával később, mikor már a buszban ültünk és Kuala Lumpur felé tartottunk, ahol néhány évvel ezelőtt felépítették a világ legmagasabb épületét, a Petronas ikertoronyházat, a három férfiú egymást túlkiabálva mesélte kalandját a csoport tagjainak, és most már jót derültek rajta. Ali nem tudott lengyelül, de hamar megértette,

miről van szó. Azt kérdezte tőlem, hogy útitársaink tisztában vannak-e azzal, mi várt volna rájuk, ha a malájok harminc másodperccel később jönnek ki a mecsetből, és ők már dolguk végeztével a sliccüket gombolják? Nem, azt hiszem, nem tudják, feleltem, néha jobb tudatlannak maradni.

Ali kifinomult humorérzéke nem mindig egyezik a miénkkel. Kiváltképpen vallási kérdésekben bizonyul hajlíthatatlannak. E téren minden durva tapintatlanság – még ha nem is szándékos – alig leplezett haraggal tölti el. A tragikomikus incidenst többé nem hoztam szóba.

Idővel ezt az esetet összekapcsoltam több tucat hasonlóval, így tudatosult bennem, hogy egyre gyakrabban vagyunk tanúi olyan közjátékoknak, amelyek során az ellenszenv és a tudatlanság váratlanul gyűlöletbe torkollik. Megértettem, hogy a gyűlölet érzését számunkra teljesen lényegtelen, sőt groteszk mozzanatok válthatják ki, amelyekre néhány nap elmúltával már nem is emlékezünk. Egy ilyen jelentéktelen incidens csak egyetlen porszem, és nem ad alapot semmiféle általánosításra. A problémát az jelenti, hogy összegyűlik vagy száz, aztán ötszáz, végül ezer ilyen incidens, és a dolog akkor már nem banális. Olyan méreteket ölt, hogy a Kelet civilizációján kívül élő emberek fel sem tudják fogni.

A gyűlölet apró tégláiból épülő fal lassan növekszik. Hetek, hónapok, évek során szemmel láthatóan magasodik, de akik a téglákat hordják, nem mindig tudnak a létezéséről.

Mert a nyilvános sértés, még ha nem is tudatos, a keleti országok többségében olyasmi, amire nagyon sokáig szokás emlékezni. Az idő nem okvetlenül gyógyítja be a sebeket, ráadásul nincs is sok időnk. A legrosszabb az, hogy eljön a pillanat, amikor elégtételt kérnek tőlünk olyan cselekedetekért, amelyek felhánytorgatását a beteges képzelet számlájára írjuk. Még rosszabb, ha a félreértés következményei kézzelfoghatóvá válnak. A Kelet világában élő felebarátaink másságával szemben tanúsított tudatlanságunk rendkívül fájdalmas következményekkel járhat.

Soha nem sikerült átadnom ezirányú tapasztalataimat a keleti utazások résztvevőinek. Nem tudom, miért, de mindig akad valaki, aki értésére adja a malájoknak, hinduknak vagy kínaiaknak, hogy „a világ jobbik részéről” érkezett. Minek is törődjünk a helyi

szokásokkal, ha a Kelet turisztikai (netán politikai) szupermarketnek tűnik, ahol mindenki kedvére válogathat, és csak azt viszi magával, amit kiválasztott. Az „ottani” ember csak fotótéma, az egzotikus díszlet része, a buja természet vagy a csodálatos architektúra kiegészítője. Nincs se kedvünk, se időnk a másság behatóbb elemzésére. Kényelmesebb ugyanis a „modern babonák” közé sorolni az egzotikus másságot, amelyre nincs racionális magyarázat.

Ez a fajta ignorancia többnyire csak kaján vagy szánakozó mosolyt csal a hinduk, malájok vagy kínaiak arcára. De gyakran megesik, hogy az ellenszenv vagy a gyűlölet újabb téglával magasítja az amúgy is méretes falat. Mert attól, hogy fizikailag jelen vagyunk egy idegen kultúrában, korántsem fogjuk jobban megismerni. A nemzetközi turizmus hatalmas hasznot hoz, de ritkán járul hozzá a beidegződött sztereotípiák felszámolásához: gyakran inkább tovább erősíti azokat.

Az útlevél

Legjobb a Kelet országait télen felkeresni. Európában fagy, havazik, vagy hideg esőtől lucskos minden, Ázsiában viszont a mi időjárási fogalmaink szerint tavaszias az idő. Nem strandolni jó ilyenkor, hanem utazni, ismeretlen helyeken kalandozni, ahol kedvünkre barangolhatunk, és élvezhetjük, hogy olyan emberekkel találkozunk, akiket még soha nem láttunk. A hőség nem tompítja el gondolkodásunkat, és nem veszi el kedvünket a barátkozástól. Télen, távol a zimankós Európától, valahogy minden vidámabbnak tűnik.

Négyen voltunk. Úgy terveztük, hogy elrepülünk Delhibe, ott vonatra szállunk, majd bérelt dzsippel megyünk tovább, hogy aztán autóbusszal jussunk el Katmanduba. Néhány napig a szent városok völgyében akartunk időzni, azután Bokharába vitt az utunk, onnan pedig a Himalájába készültünk tíz napra, egy már nem működő annapurnai hegymászóbázisról. Az útvonal nem túl nehéz, tehát olyanok is nekivághatnak, akiknek nincs különösebb hegymászói gyakorlatuk. A Tarom román légitársaság járatával szálltunk fel, melynek árai nemcsak a Lufthansa vagy a British Airways tarifáihoz, hanem a LOT jegyeihez képest is kedvezőek voltak. A szolgáltatás színvonala egyébként korrekt, nem csoda hát, hogy néhány éve szinte az egész világról vonzotta a kispénzű utasokat.

Varsóban, az Okecie repülőtéren már nem esett a hó. Gondosan eltakarították a havat a felszállópályáról, úgyhogy a felszállással nem volt gond. A Varsó-Bukarest szakasz rövid volt, de a romániai landolás után néhány órát várni kellett a delhi csatlakozásra. Simán repültünk, nem keveredtünk légörvénybe. Ételt is hoztak, úgyhogy hasznosan töltöttük az időt. Mintegy negyven perc elteltével a kapitány bemondta, a gép nem kapott engedélyt a bukaresti landolásra. Hosszabb ideje hóvihar tombolt a román fővárosban, ezért szinte az egész légi forgalmat le kellett állítani. Egy ilyen hír mindig megzavarja az útitervet, alternatíva hiányában az ember mégis kénytelen elfogadni a váratlan változásokat. Bukarest helyett Temesváron szálltunk le.

A repülőtérről kiderült, hogy egy ócska hodály. Büfét hiába is kerestünk, az épületben alig volt levegő. Egyre több utas érkezett, akik hozzánk hasonlóan nem tudtak Bukarestben leszállni. Helyi

katonák őriztek minket, és szemmel láthatóan unatkoztak. Szerencsére az unalom elszállt, amikor csatlakoztak az osztrákokhoz, akik italozással akarták kellemessé tenni a várakozást. A több száz várakozó között indiaiakra lettem figyelmes. Igyekeztek jó képet vágni a dologhoz, akárcsak az európaiak. Jóízűen nevettek, mintha a programváltozás nem szegte volna kedvüket. A barátaimmal hozzájuk léptünk, és bemutatkoztunk. Természetesen azzal kezdtük, hogy Indiába tartunk, így a beszélgetés rögtön személyes mederbe terelődött. Újdonsült ismerőseink Londonból, Párizsból, Zürichből vagy Amszterdamból érkeztek, ahol üzleti ügyeiket intézték, dolgoztak, neves egyetemeken tanultak ösztöndíjasként, vagy Európában élő rokonaikat látogatták meg. Most hazafelé tartottak. Rengeteg ajándékkal szerelkeztek fel, szinte minden családtagjuknak vittek valamit. Majdnem mindannyian Észak-Indiából jöttek. Rádzsászthánból, Pandzsábból, Bengálból, Harijánából. Valamennyien dicsérték szülőföldjüket, és arra biztattak, hogy feltétlen ejtsük őket útba, ha Indiában leszünk.

Nem tudom, miért, de rögtön különösen rokonszenvesnek találtam egy magas, vidám kinézetű hindut. Mohannak hívták. Delhibe való volt, és éppen befejezte tanulmányait az angliai Manchesterben. Otthon már várták a házasságközvetítők, nagyon kíváncsi volt a menyasszonyára, akit szülei szemeltek ki a számára. Csak fényképről és a levelekből ismerte őt. Minden bizonytalansággal köztisztviselőként áll, tehető családból származott, akárcsak ő. Mohan megígérte, hogy bemutatja jövőbelijének, és Delhiben elvisz kedvenc éttermébe, ahol a legénybúcsúját tartja. Még meg is fenyegettem, hogy a szaván fogom, de Mohan erősködött, hogy esze ágában sincs visszakozni.

Már öt-hat órája várakoztunk. Nem unatkoztunk, de jó lett volna valamit megtudni az út folytatásáról. Az utasok közt több verzió keringett. Az egyik szerint vonattal elmegyünk Ploiestibe, onnan, még nem tudni, hogyan, közvetlenül Bukarestbe. A másik verzió kétségtelenül vonzóbb volt: mivel Bukarestben elállt a havazás, rögtön repülünk tovább.

Majd hét óra elteltével a Tarom egyik vezetője közölte, keresztülhúzva az A és a B tervet, hogy autóbusszal bevisznek

Temesvár központjába, egy szállóba. A hotelben luxus körülmények fogadtak, bár a falon még látszottak a Ceausescu elleni véres forradalomban kilőtt golyók nyomai. Mohan rögtön felfigyelt erre, úgyhogy a beszélgetés már a szálló bárjában az emlékezetes 1989-es kelet-európai őszi terelődött.

Másnap reggel mindenki optimistán ébredt. Reggeli után rögtön kivettek a reptérre. Az időjárás-jelentés végre megnyugtató volt, úgyhogy alig két óra múlva már le is szálltunk Bukarestben. Persze a delhi gép már felszállt, így más csatlakozásra kellett várunk. Szerencsére hamarosan bejelentették, hogy a Delhibe tartó utasok Rómába repülnek, és másnap reggel az indiai légitársaság egyik gépe már közvetlenül Indiába viszi őket. Az IATA szabályzata szerint az út további részét már a Tarom állja. Nekünk és Mohannak ez jó hír volt. Váratlanul megleptek egy római kirándulással. Mohan sohasem járt Olaszországban, és örült, hogy még egy szép helyet lát Európában. Az Örök Városban hónapok óta nyoma sem volt, pontosan érkezünk. A repülőtéren egy alkalmazott tájékoztató, hogy a Tarom valóban mindenkinek fedezi a szállás és az ellátás költségeit. Persze előbb át kellett esni az útlelevizsgálaton és el kellett hozni a csomagjainkat. A hatalmas tömegben szem elől tévesztettem újdonsült indiai ismerőseimet, de abban bíztam, majd összefutunk a hotelben. Különbusz vitt a szállóig, a hallban csak a már látásból ismert európai utasokat találtam. A hinduk nem voltak ott. Csupán egy magas szikhet^[3] láttam, aki előttem jelentkezett be a recepción. Brit útlevele volt. A biztonság kedvéért megkérdeztem a recepciót, tud-e Mohanról. De csak a fejét rázta, nem tudott semmit. Valaki azt mondta, biztos más hotelba vitték őket, egy másik utas pedig látni vélte őket a reptéri buszon. Nem volt erőm tovább gondolkodni. Mindannyian fáradtak voltunk, ezért vacsora után rögtön le is feküdtünk.

Másnap, az elegáns szállodában töltött éjszaka és a bőséges reggeli után sokkal jobban éreztük magunkat. Volt bőven időnk a római sétára, mert a gépünk csak éjszaka indult. Mindannyian másra voltunk kíváncsiak, úgyhogy a várost külön-külön akartuk bejárni. Megbeszéltük, hogy majd a vacsoránál találkozunk a szállóban. Eleinte esett egy kicsit, de aztán előbukkant a nap, és a hűvös idő ellenére is nagyon jól éreztem magam a Piazza del Campidoglión.

Este egy frissítő zuhany és jókora adag spagetti után a repülőtérre mentünk. Elégedettek voltunk. A váratlan római kiruccanás mindenkinek tetszett. Gyorsan átestünk az útlevel- és vámvizsgálaton, és bementünk az indulási csarnokba. Még két óránk volt a felszállásig. Nem igazán akartunk vásárolni, inkább csak megszokásból bóklásztunk a vámmentes üzletekben.

Ekkor láttam meg Mohant. Egy padon ült. Odamentem, és megszólítottam. Ő felnézve azt kérdezte: – Na, kipihented magad? Jártál a Vatikánban? Látom, remek formában vagy – tette hozzá, cseppet sem szívélyesen. Először ösztönösen azt akartam mondani, igen, minden remekül sikerült, de a hangsúly, amivel az utolsó szavakat kimondta, visszatartott.

Csak ekkor jöttem rá, hogy valahogy máshogy néz ki. Visszafogott volt. Mintha elszállt volna belőle az öröm, mely az első találkozásunkkor olyan szembetűnő volt. Tegnap balsejtelmeim, amelyeket öntudatlanul elhessegettem, gyalázatos módon beigazolódtak. Mellettünk a padokon és a székeken hinduk ültek vagy feküdtek. Fáradtnak látszottak, elnyűttek voltak, és szinte mozdulatlanok. Nem beszélgettek egymással. A három gyerek, aki tegnap még hancúrozott és bolondozott a szüleivel, most apatikusan bámulta a falat.

– De miért? – kérdeztem Mohantól. – Hiszen hallottam, hogy a Tarom valamennyi, Delhibe repülő utasnak állja a költségeit. – Mert mi mind rosszabbak vagyunk – felelte Mohan. – Én, ezek a gyerekek, mi mind rosszabbak vagyunk nálatok, európaiaknál. – Váratlanul előhúzta útlevelét, és az orrom alá dugta az Indiai Köztársaság feliratot. – Mert a mi útlevelünk rosszabb a tiéteknél. Nekünk nem szabad csak úgy átlépni az európai határokat. Hiszen mi csak indiai állampolgárok vagyunk, egyszerű hinduk. Nekünk nem szabad. – Mohan végig engem nézett. Nem leplezte már rosszkedvét, gunyoros volt és ingerült. Egy pillanatig úgy éreztem, mintha a megvádolt Európa öltene bennem testet, a szokásaival, gyanakvásával, jogszabályaival, bevándorlási törvényeivel, mintha a kontinens története bennem manifesztálódna. De a vádbeszéd nem tartott sokáig. Mohan csüggedten és fáradtan visszaült a padra, és elfordította a fejét. Csak ekkor értettem meg, a római reptéren két távoli világ képviselőit látom magam előtt.

Az elsőhöz természetesen az európaiak tartoznak, és azok a szerencsések, akiknek már megvolt az európai állampolgárságuk, amely lehetővé tette, hogy megtekintsék Európa e gyöngyszemét. A hinduk a másik világhoz tartoztak, útleveleikkel nem foglalhatták el a kifizetett szállodai szobáikat, legfeljebb a várótermi padokra kuporodhattak le. Az európaiak kipihenték, kialudták magukat, most jóllakottan mosolyogtak, a hinduk a harmincórás várakozástól elcsigázva, izzadtan, gyűrötten szomorkodtak. Pedig ugyanúgy Indiába repültek, az előbbieket látogatóba, az utóbbiak haza.

Erre nem volt mit mondani. Először el akartam magyarázni Mohannak, hogy néhány évvel ezelőtt még a lengyelek is hasonló helyzetben voltak. A Lengyel Népköztársaság útlevele szintén rosszabb volt, és én is csak most utazhatok szabadon Európában. De mindjárt tudtam, hogy ez az érvelés értelmetlen. Hiszen a hinduk, hiába nevezik magukat a világ legnagyobb demokráciájának, még sokáig nem fognak kitörni a harmadik világból. Nem lesz ott a népeknek sem tavasza, sem ősze, ami közelebb terelhetné őket az Európai Unióhoz. Az indiai útlevelek felmutatóiról továbbra is azt feltételezik majd az európai idegenrendészetek, hogy feketemunkások, illegális bevándorlók és még ki tudja, micsodák. Ez talán sosem változik meg. Mindig lesznek jobb és rosszabb útlevelek. A jobbakkal nyugatiak, esetleg japánok vagy koreaiak fognak útra kelni, a rosszabbakkal afrikaiak, latin-amerikaiak és számos ázsiai ország lakói.

Mohant népes rokonsága várta Delhiben. Nagy szeretettel köszöntötték és ölelgették. Bizonyára nagyon boldog volt, hiszen a várakozók közt jövendőbelijét is megpillanthatta. Mi négyen némán figyeltük az örömteli találkozást. Negyedóra múlva Mohan hozzánk lépett, és kezet szorított velünk. Nem invitált újból a szülei házába, de ezt nem is vártam tőle. Ha valakinek nyilvánosan esik csorba a méltóságán, nem szereti, ha az esemény alkalmi tanúi emlékeztetik erre.

Emlékszem, nem gondoltam semmire, csak néztem, ahogy Mohan és családja taxiba ül és elhajt. Még egy pillanatig mozdulatlanul álltunk ott, aztán béreltünk egy kisebb autót, és a Pahar Gandj negyedbe vitettük magunkat. Mohant soha többé nem láttam.

Háborús játékok

2001 novemberében Amszterdamból Sanghajba repültem. Az akkoriban rendkívül szigorú repülőtéri ellenőrzések nem igazán nyugtatták meg az utasokat, hanem paradox módon inkább növelték aggodalmukat, amit a kényszeredett mosolyok nem tudtak palástolni. Azt hiszem, mindenkiben nagyon erősen megragadtak az amerikai ikertornyok ellen intézett támadás képsorai. Pedig a kézipoggyász átvilágítása, a beszállókártyák ellenőrzése, még a szűrőpróbaszerű személyi motozás is nagyon olajozottan zajlott. Nem láttam, hogy bárkit is feltartóztattak volna. Nyugodtan szálltunk be a gépbe és foglaltuk el a helyünket. Én az ablak mellett ültem, úgyhogy végig a repülőtér kivilágított betonját figyeltem, nem törődtem a beszálló utasokkal. Csak közvetlenül a felszállás előtt tévedt a tekintetem a mellettem ülő férfira. Arab volt, elegáns öltönyben, fehér ingben, nyakkendőben. Ránéztem, de talán mégsem úgy, ahogy az ember a szomszéd ülésen helyet foglaló ismeretlenre pillant. Talán volt egy kis gyanakvás a pillantásomban, talán nyugtalanság suhant át az arcomon. Szomszédom rögtön megérezte valamit, és az ő arckifejezése sem maradt közömbös. Úgy éreztem, rossz néven vette a nézésemet, szomorúságába mintha ingerültség vegyült volna, nyilván belefáradt, hogy Európa utcáin, vendéglőiben és repülőterein efféle pillantásokkal találkozik. Az egész egy percig sem tartott. Rögtön előhúzott egy angol nyelvű újságot, és tüntetőleg tanulmányozni kezdte, mintegy tudomásomra hozva, hogy ő is az európai civilizációhoz tartozik. Természetesen zavarba jöttem saját érzéseim miatt, amelyeket persze nem mindig lehet racionálisan irányítani. Az összezárttság terhe, amely mindkettőnkre ránehezedett, szerencsére fokozatosan enyhült. Még szóba is elegyedtünk evés közben, de gondosan kerültük a terrorizmussal és politikával kapcsolatos témákat. Valószínűleg úgy éreztük, a távoli New Yorkban nemrég bekövetkezett események személyesen is érintenek minket, és a köztünk levő viszonyt is meghatározzák, legalábbis néhány percre.

Sanghajban udvariasan, de elég tartózkodóan mondtunk búcsút egymásnak. Hamar el is felejtettem volna az esetet, de egy héttel később mégis eszembe juttatta egy beszélgetés. Nemzetközi, de kizárólag európaiakból álló társaságban voltam. A szó a repülőutak

biztonságára terelődött. A hat résztvevő közül ketten bevallották, hogy szinte paranoiás félelmet váltanak ki belőlük a közel-keleti útitársak. A reakciók megegyeztek saját tapasztalataimmal. Természetesen kellő humorral viszonyultunk az ártatlan incidenshez, és arra a nem túl eredeti megállapításra jutottunk, hogy a sztereotípiák megnehezítik az emberi kapcsolatokat.

Aztán rájöttem, a dolog ennél sokkal bonyolultabb. Öntudatlanul bár, de mások identitását redukáltuk, és annak csak egyetlen ismérvét vettük figyelembe. Nem tartottuk ugyanis fontosnak, hogy útitársunk akár kuvaiti, jordániai vagy marokkói, esetleg pakisztáni származású brit, vagy éppen algériai francia is lehet. Nem számított, arab-e az anyanyelve, nem érdekelték politikai nézetei, társadalmi státusza vagy családi állapota. Ilyesmi meg sem fordult a fejünkben, sőt egy ideig nem is akartuk tudomásul venni. A mellettünk ülő egyszerűen közel-keleti, vagyis arab. De ha arab, akkor nyilván muszlim is, és ha muszlim, akkor bizonyára rokonszenvezik a terrorizmussal. Ez az asszociációs lánc egy-két pillanat, talán egy-két perc alatt végigfut bennünk. Aztán a félelem oldódik. Nincs drámai folytatás, minden visszatér a megszokott kerékvágásba. Ha beszélgetni kezdünk, még az is kiderülhet, hogy a mellettünk ülő szakmabéli, kiváló angolsággal vagy franciasággal beszél, elítéli a szélsőségeket, és ugyanazokat a filmeket kedveli, mint mi.

Ennek ellenére az élmény bármikor, bárhol megismétlődhet, és nem tudunk szabadulni tőle. Ráadásul asszociációink számos más eseménytől függenek, és nem tudhatjuk, hogyan viselkedünk ismeretlen helyzetekben. Ha például olyasvalaki téved az utunkba, akiben csak az arab muszlimot látjuk meg.

Ez a jelentéktelen incidens egy nagyon távoli eseményt juttatott eszembe, aminek látszólag nincsen semmi köze a repülés közben ránk törő szorongásokhoz. Három éve az indonéziai Jakartában jártam. A városban akkoriban szinte nem is voltak európai vagy amerikai turisták. Éppen akkor sikerült véget vetni a véres zavargásoknak a kínaiak lakta Glodok negyedben, amely úgy festett, mintha pusztító tűzvész vagy kegyetlen felkelés tombolt volna benne. Üszkös falak, kitört ablakok; a szél újságpapírokat sodort tova, az egykor forgalmas utcák teljesen elnéptelenedtek. Megdöntötték a halhatatlan diktátor, a harminc éve hatalmon lévő

Szuharto uralmát. Végleges távozásával azonban nem ért véget az öldöklés, hanem az Indonéziában demokratikusnak nevezett kormányzás bevezetését követően is folytatódott.

A keresztények és a muzulmánok Ambonon és Molun csaptak össze a legvéresebben. Lombokon és Timoron is hasonló forgatókönyv ismétlődött, Borneón pedig a dajakok csaptak össze a madurániakkal. Nyugat-Iriánban meg a keresztény pápuák üzentek hadat a muzulmán jávaiaknak, akiket gyarmatosítóknak tartottak. Olyan emberek, akik nemrégiben még indonéznek vallották magukat, és együtt szurkoltak a nemzeti válogatottnak, hirtelen ráébredtek, hogy más etnikumhoz tartoznak, vagy más vallás hívei, amelyre az idegenek veszélyt jelenthetnek. A közösségeket elválasztó határvonalak egyre élesebbé váltak. Az individuum háttérbe szorult, és vallási vagy etnikai csoporthoz tartozása vált meghatározóvá, esetleg a kettő együtt. Az egyes szigetek vagy régiók gazdag kultúrájából merítő lokális identitások reneszánsza a nagy hazát, vagyis Indonéziát sodorta veszélybe, s taszította a szétesés és a polgárháború felé. De a legrosszabb az volt, hogy senki sem tudta meggyőzően elmagyarázni, hogyan és miért torkollott véres öldöklésbe a különböző népcsoportok és vallások közös állami keretek közötti harmonikus egymás mellett élése. A gazdasági válság, az erőskezdő diktátor megbuktatását követő bizonytalanság, az általános korrupció, mind hozzájárultak az erőszak elszabadulásához, de semmiképpen sem magyarázták a végbemenő folyamatok lényegét. Miért estek egymásnak az eltérő csoportokhoz tartozó emberek az egyik faluban, és miért tudták megőrizni a hasonló etnikai és vallási összetételű szomszédos településen a békét? Miért tudtak a keresztények továbbra is szót érteni a muszlimokkal és a hindukkal az egyik helyen, és miért adta át a helyet a párbeszéd a késeknek, a machetéknek és a szuronyoknak egy másikban? Miért lehet a kínai, jávai vagy, mondjuk, a keresztény és a buddhista sokáig jó szomszéd, és miért válhat egyik napról a másikra kiirtandó ellenséggé?

Hiszen Indonézia kezdettől fogva különböző, egymásra rakódó kulturális identitások országa volt. A jávai, az acehi, a bali vagy a lomboki mind egyaránt indonéznek számított. Származására nézve lehetett maláj, tamil^[4], hindu vagy kínai. A legtöbb indonéz az

iszlámot követi, de a vallás lokális verziójában kimutathatók a hinduizmus^[5] vagy a buddhizmus nyomai. Elmegey megnézni a Mahábhárata előadását, de a Korán verseit mondja a mecsetben. Ismeri a nemzeti nyelvet, a bahasa indonézt, de otthon a helyi dialektust használja, amelyet más honfitársai nem értenek. Vallásától, származásától függetlenül általában batikolt ingben jár és ugyanazt a finom pirított rizsételt, a nasi gorenget eszi.

De a különböző etnikai, vallási és nyelvi identitásrétegekből összeálló indonéz imázs egyszer csak nagy robajjal darabjaira hullott.

– Ez mégis csak egy keresztény – gondolhatta Lombokon valaki a szomszédjáról, akivel születésétől fogva egy szigeten lakott, és egy nyelvet beszélt. – És ha keresztény, akkor bizonyára ellenségének tekint, és bármikor ellenem fordulhat. – Hisz ez egy jávai – gondolta a nyugat-iriáni a szomszédjára nézve, akinek az ősei régen telepedtek le a szigeten. – Ha jávai, akkor az ellenségem, aki a földemre feni a fogát.

Az identitás redukálásának folyamata nem mindenütt zajlott egyformán. Egyesek félúton megálltak, talán öntudatlanul is visszariadtak a rémisztő perspektívától, mások sajnos következetesen végigjárták ezt az utat, és egyértelmű ellenségképet prezentáltak. A következő lépés már a fizikai agresszió, a nyers erő alkalmazása volt. – Sodródtak a polgárháború felé.

Arab szomszédunkra vetett gyanakvó pillantásunk a repülőn ennek a nemzetközileg ismert folyamatnak az első állomását jelentette. Egy apró mag, amiből nem nőtt ki semmi. Büszkén azt hittük magunkról, mi nem vagyunk olyanok, mint a maduraiak, lombokiak vagy iriániak. Kölcsönösen győzködtük egymást, hogy megannyi történelmi tragédia tapasztalatában az európaiak kiismerték az ellenségképek formálásának mechanizmusait, és képesek úrrá lenni fölöttük. Ez jelenti civilizációnk nagyságát.

Ma már korántsem vagyok olyan biztos benne. Szinte mindenki magában hordozza a gyűlölet magvát. Mert ha a háborúk először az emberek fejében születnek meg, akkor ki tudja, nem következik-e be egy olyan pillanat, nem mennek-e végbe olyan események, amikor ebből a szörnyű magból még szörnyűbb növény szökken szárba?

Talán nem is azt kellene kérdezni, *nem következik-e be*, hanem azt, *mikor következik be?*

Barbár ingyencségek

Néhányan sétálni indultunk Kantonban, vagy ahogy a kínaiak mondják, Guangzhouban. A modern városközpont teljesen érdektelen, a lakásokat és irodákat rejtő beton tömbházak szürkesége elborzasztja a turistát. Az épületek stílusukban elrugaszkodtak már a kommunista éra gyakorlatától, de a világos színek és az európai építészetben terjedő derűs formák hiánya miatt még egy rövid városi sétát is túl hosszúnak érzünk. Mintha a Mao-korszak szürke egyenruháit most a szürke épületek monotóniája váltaná fel. Izgalmas helyi hangulatokat egész máshol kell keresnünk. Nem is messze a zajos Qipinglu utcától, a Quingping piacon. Véletlenül tévedtünk erre az európai és amerikai turistákat sokkoló helyre.

Persze mindenki olvasta vagy halotta már valahol, hogy egy kínai bármilyen repülő vagy négylábú dolgot meg tud enni a repülőgép és az asztal kivételével. De más egzotikus történeteket hallgatni, és más a valóságban megtapasztalni az ilyesmit. A Quingping piacon érdeklődésre tarthatnak számot a különböző, kígyóból, lajhárból, bagolyból, sőt majomból készült ételek. Egy európai szemében ezek a lények etikai szempontból semlegesek, vagyis legfeljebb viszolygást váltanak ki, de a haláluk mégsem mélységesen megrendítő. A kutyákkal és a macskákkal más a helyzet. Amikor megálltunk az egyik húsos stand előtt, elakadt a szavunk, a keleti konyhával kapcsolatos idétn vicceket egyszerre valahogy oda nem illőnek éreztük. A kampókon kutyák lógtak, pontosabban az, ami megmarad belőlük, ha megnyúzzák őket. A rokon kultúrájú Koreához hasonlóan Kínában is kegyetlen módon bánnak el a gasztronómiai célokra szánt kutyákkal. Az állatot a lábánál fogva felakasztják, és addig ütlegelik egy vastag husággal, amíg el nem veszi az eszméletét, aztán fejbe vágják, hogy kiszervedjen. Állítólag ettől a hús sokkal omlósabb és ízletesebb lesz.

A mesésen sokszínű Quingping piac megtekintése az európaiakból heves ellenérzést vált ki. A kutyahús fogyasztása a nyugati ember szemében vészesen közel áll a kannibalizmushoz. Útitársaim reakciójában nem volt tehát semmi meglepő; a kínaiak és a rokon konyhájú koreaiak egyszerűen barbárok. Nem lehet normális, emberi kapcsolatot kialakítani olyanokkal, akik megsértik a

tabukat. Egészen nyíltan ki is mondta ezt a Koreában és Japánban megrendezett focivébé előtt Joseph Blatter, a FIFA elnöke. Blatter nyilván a nemzetközi futball-szövetségnek címzett több tízezer, az ázsiai barbárság ellen tiltakozó levél hatására fordult a koreai hatóságokhoz. Levelében azt követelte, hagyjanak fel az ember legjobb barátjának kegyetlen kíntásával. A koreaiak válasza nagyon határozott volt: a kutya hagyományosan a TI barátotok, nem pedig a MIENK.

Egy ilyen kijelentéssel szemben nincs értelme a felhívásoknak, de a koreai külügyminisztérium a kulináris-kulturális téren kirobbant konfliktus enyhítésére tájékoztató kampányt készít elő a kutyaevés szokásával kapcsolatban. A kampány elősegítené a más civilizációkhoz tartozók számára visszataszító szokások megértését. Kínában jöttem rá, hogy e téren nincs esély toleranciára és megértésre. Barátaim, akik látták az eladásra szánt kutyahúst, minden bizonnyal sohasem fognak megértéssel tekinteni az efféle ínyencségre. Mert a szokásokban megmutatkozó eltérés etikai természetű, s az ilyesmit a mégoly nemes felhívások ellenére sem lehet csak úgy megváltoztatni.

Az etikai és kulturális eltérések kezelését a kínai menedzsereknek és üzletvezetőknek rendezett tanfolyamokon külön tanítják. A devizával fizető nyugatiak kiszolgálásának zavartalannak kell lennie, ami azt jelenti, hogy az amerikaiakkal, franciákkal, németekkel vagy lengyelekkel való kapcsolatokban nem szabad észrevehetőnek lennie a házigazdák eltérő kulináris ízlésének. Nem a hagyományos specialitásokról való lemondásról van itt szó, hanem a külföldiek kérdéseire való reagálásról.

Lin, akivel többször is dolgoztam Dél-Kínában, pontosan átlátta ezt az összetett problémakört. A nyugatiakkal való kapcsolattartásban, a központ irányelveivel összhangban, az egyszerűen megjegyezhető Laura nevet használta. Kiválóan beszélt angolul és franciául, sokat tudott Európáról, remekül adta elő a kínai menedzserek által kitalált vicceket a világ – egyelőre – gazdagabb részéről érkezetteknek. Laura-Linnel együtt jártuk be a mesés formájú karsztalakzatokat Kujlinban, megcsodáltuk a kormoránok éjszakai halászatát, elhajóztunk a mesés Li folyón Jangcsouig, ahol a fehér ember hagyományosan több száz dollárt is elkölt kínai

népművészeti szuvenírokra. Éppen Jangcsouban történt, hogy Laura-Lin esténként eltűnt néhány órára. Persze senkinek sem tűnt föl a távolléte, hiszen az éjfélig tartó vásárlás és alkudozás mindenkit lekötött. Amikor harmadszor jártam Jangcsouban, véletlenül összefutottam Laura-Linnel egy, a turisták útvonalaitól távoli helyi vendéglőben. Egyedül ült a gyér lámpafényben, és evett. Mindkettőnket meglepett a találkozás. Nehéz volt úgy tenni, mintha nem látnánk egymást, ezért odaültem hozzá. Laura-Lin nagyon gyorsan megfogta félig teli tányóját, és hátravitte, majd visszatért. Mindketten kényelmetlenül éreztük magunkat. Éreztem, hogy Laura-Lin szerette volna elkerülni ezt a találkozást. A dolog teljesen abszurdnak tűnt: a lány otthon volt, kedvenc ételét fogyasztotta a saját hazájában, ám mivel az oktatóközpontban arra figyelmeztették az idegenforgalomban dolgozókat, hogy kerüljék a veszélyes vitákat a fehér turistákkal a kínai konyha nem szokványos specialitásaival kapcsolatban, attól tartott, hogy én barbárnak tartom őt. Mert amikor figyelmesen körülnéztem a kifőzdében, és szemügyre vettem a kínálatot, rájöttem, ez a kutyahúskedvelők lokálja. Semmit sem kérdeztem, de a hallgatás néha többet elárul, mint a beszéd. Laura-Lin tudta, hogy tudom. Ezt nem lehetett meg nem történné tenni.

A véletlen vendéglői találkozást követően valahogy rosszabbul tudtunk együtt dolgozni. Látszólag apróságokról volt szó, amelyeknek semmi közük az étkezési szokásaink közti szakadékhoz, lehet, hogy a körülmények szerencsétlen összejátszása okozta... Valamivel később rájöttünk, abba kell hagyni a közös munkát. Nem tagadom egyébként, hogy mindig egy kicsit kényelmetlenül éreztem magam, amikor olyasvalakivel kellett beszélgetnem, aki nagyon szereti a kutyahúst.

Az iszlámábádi lengyel követségen lengyel filmszemlét rendeztek. Persze a pakisztáni muszlimok számára az egzotikus Lengyelország kultúrája izgalmasnak tűnt, ezért nem volt nehéz meggyőzőn barátaimat, hogy kísérjenek el a vetítésekre. A válogatás elég gyengének bizonyult, de az egyik film minden bizonnyal emlékezetes marad a helyi publikum számára. Az 1946-47-es harcok tendenciózus bemutatását nem igazán tudták a pakisztániak követni, de az egyik jelenet, amelyre az európai nézők ügyet sem vetettek, mély nyomot hagyott bennük. A filmvásznon falusi faházat lehetett

látni, benne hét-nyolc partizán ült körül egy asztalt, mind cigarettáztak és beszélgettek. Egyszer csak kinyílt az ajtó, és valaki egy tál gőzölgő ételt hozott be. Malacsült volt. A teremben hitetlenkedő morajlás hallatszott. Amikor a filmbéli partizánok felszeletelték a malacpecsenyét és jóízűen nekiláttak, a morajlás felerősödött. A mellettem ülők rám néztek, aztán a vászonra, aztán megint rám. Úgy éreztem magam, mint egy idegen civilizáció képviselője, mint Laura-Lin, mikor rajtakaptam a kutyahússal. Természetesen az iszlám követői számára a disznó a lehető legtisztátalanabb állat. A disznó fogyasztása már-már kannibalizmus.

A vetítés után nem a negyvenes évek bonyolult lengyelországi politikai viszonyairól beszélgettünk, hanem ételekről. A kérdések egyetlen dologra irányultak. Lehetséges, hogy tényleg malachúst láttunk? Hogy azok a partizánok tényleg disznóhúst ettek? Hogyhogya disznóhúst? Olyan vaddisznót, amivel tele vannak az erdők? Hogyhogya tenyésztitek a disznókat? A ti országotokban disznóhizlaldák működnek? Te is megeszed a disznó húsát? És hogy néz ki egy ilyen házi disznó? Néhány órára hazám étkezési szokásainak megtestesítőjét látták bennem, vagyis egy tisztátalan disznózábalót. A beszélgetés alapvetően tréfás hangnemben folyt, mégis éreztem, muszlim barátaim szemében rám vetül a barbarizmus árnyéka.

Balbhadra Tivari professzor két évet töltött Lengyelországban. A krakkói Jagelló Egyetem Orientalisztikai Intézetében tartott előadásokat. A professzor a brahmanok^[6] kasztjába tartozik, és egyáltalán nem eszik húst. Ennek következtében a társasági összejövetelek alkalmával el kellett magyaráznia a lengyeleknek e vallási diéta mibenlétét. Elég gyakran hangzottak el a szent tehenekre vonatkozó elhagyhatatlan kérdések, hiszen a szent tehenekről beszélgetőtársai általában hallottak már. Kezdetben a professzor mulatott ezeken a kérdéseken, de később ráébredt, hogy a kérdésekbe a kíváncsiság mellé mintha lenézés is vegyülne, mintha a vegetarianizmust fura babonának tartanák. Mert miért is ne lehetne marhahúst enni? Nevetséges, sőt egyenesen abszurd dolog egy állatot szentnek tartani. Hasonló megállapításra jutott a FAO szakértői csoportja is, amelyik kijelentette, hogy az elégtelen

fehérjebevitel ellensúlyozására Indiában a legjobb megoldás a rendszeres marhahús fogyasztás lehetne. A vallási babona felszámolása bizonyos mértékig megoldaná a szubkontinens egészségügyi és élelmezési problémáit. Csakhogy van egy bökkenő, az európaiak legjobb barátja a kutya, az indiaiaké pedig a tehén. Egyenesen az istenség ajándéka. A szanszkrit^[7] *pancsagavja* szó a tehén öt adományát fejezi ki, ezek közül a tej, a joghurt vagy a vaj jelenti az indiai parasztok számára a fő táplálékot. A szentség itt a földi léthez kötve jelenik meg, az istenség az ember számára barátságos állatot teremtett. Tivari professzor szemében egy indiai tehén elpusztítása barbár cselekedet. Mikor vallási zavargások robbannak ki a hinduk és a muszlimok között, nemritkán a tehenek az első áldozatok, és a muszlimok a hindu templomok bejáratához hajítják a tetemeket. Ezzel fejezik ki a hinduizmussal szembeni megvetésüket. De ha Indiában egy tehén elpusztítása barbár tettetnek számít, akkor mit gondolhatnak az indiaiak a rendszeresen marhahúst fogyasztó európaiakról? A professzor erre a kérdésre nem válaszolt, vélhetően nem akarta megbántani lengyel vendéglátóit. Még tréfából sem.

Globalizálódó világunkban bárkiről kiderülhet, hogy étkezési szokásait valaki más barbárnak tartja. Az egyetlen megoldást a szigorú vegetarizmus jelentené. De ebben az esetben is heves tiltakozásra számíthatunk India egyik ősi vallása, a dzsainizmus hívei részéről. Az ő szemükben a növények fogyasztása is az élet egyik formájának elpusztítását jelenti. A vallás követői közül néhányan a probléma radikális megoldását választották: hogy ne okozzák semmilyen élőlény halálát, saját magukat ítélték éhhalálra. Felfogásuk szerint paradox módon az éhezéssel véghezvitt öngyilkosság jelenti a legmagasabb fokú áldozatot az élet védelmében.

Még ha bizonyos csodálattal is tekintünk az elveiket ily következetességgel megvalósítókra, attól tartok, hogy a dzsainizmus kevesek szemében jelentene elfogadható megoldást a barbár étkezési szokások elleni harcban.

A turista küldetése

A ma Sri Lankának nevezett Ceylonon található Negombo több kilométer hosszú, óceánparti strandja. A homok aranyárga és nagyon könnyű, mintha kifejezetten az európai, amerikai vagy ausztrál turisták számára tervezték volna, akik nagyra tartják a hagyományos, vakációs színvilágot. A víz hőmérséklete, az óceán áttetsző kékje, a közelben magasodó pálmák valóra váltják az utazási irodák prospektusaiban található ígéreteket. Itt minden a képeslapok idilli derűjét idézi, a sápadt arcú német, skandináv vagy angol turisták banális álmait az egzotikumról kézzelfoghatóvá válnak.

A parttól alig száz méterre luxusszállók és szerényebb hotelek sorakoznak. Szinte valamennyihez tartozik egy saját, elkülönített partszakasz, nyugágyakkal és árnyat adó napernyőkkel. A nyugágyak nem közvetlenül a víznél sorjáznak, úgyhogy a fürdőzni igyekvőknek keresztül kell vágniuk a forró, aranyló homokkal borított partmenti sávon. Az utolsó nyugágyakat az óceántól elválasztó fövenyt egy láthatatlan vonal szeli ketté, amely kilométereken át húzódik a strand mentén.

A vonalon túl helyi árusok álldogálnak. Gyönyörű, tarka abroszokat, színes ruhákat és ingeket kínálnak. Faszobrok hevernek előttük: ceyloni halászok, elefántok, sőt még különböző pozíciókban meditáló Buddha^[8]-figurák is akadnak köztük. Az árusok csak a távolból dicsérhetik árujukat. Messziről integetnek, kiterítik az abroszokat, rendezgetik a homokban a faszobrokat. Soha nem lépik át a láthatatlan vonalat, a szállodák biztonsági emberei figyelik őket. A helyiek jól ismerik a játékszabályokat, így az öröknek nem kell beavatkozniuk. A turisták viszont általában nem ismerik még e szabályokat, és néha intenek az árusoknak, jöjjenek közelebb a portékájukkal. Csak bizonyos idő elteltével értik meg, hogy a kereskedők nem léphetik át a láthatatlan vonalat, és ha vásárolni akarnak, nekik kell odamenniük. Ugyanilyen természetességgel, szinte berzenkedés nélkül fogadja el az összes turista ezt a rituálét, egyiküknek sem jut eszébe, hogy megkérje a hotel személyzetét, engedjék az árusokat reménybeli kuncsaftjaik közé. Világos, hogy mindennek van valami logikus magyarázata. A hotelsor vendégei nyaralnak, nyugalomra van szükségük, vagy talán inkább biztonságban akarják érezni magukat, amiért nem kis pénzt fizettek.

Igaz, hogy akadnak, akik szívesen kötnék össze a tengerparti lustálkodást apróbb bevásárlásokkal, vagy adnák át magukat a hosszas alkudozás ártatlan örömeinek, hogy az ing, ruha vagy halászsobor árát levigyék. De kivételt nem szabad tenni. Létezik ugyanis egy általános meggyőződés, miszerint, ha az árusok akár egyetlenegyszer átléphetnék a láthatatlan vonalat, akkor a szállodai nyugágy-sor nyüzsgő keleti bazárhoz válna hasonlatossá, és a pihentető lustálkodás varázsa egy szempillantás alatt szertefoszlana. Ezt semmiképpen nem engedheti meg magának a több tucatnyi negombói szálloda tulajdonosa. A vendégek panaszkodni kezdenének a keleti rámenősségre, ami természetesen idővel megcsappantaná a helyi menedzserek bevételeit.

A játékszabályoknak nincs rasszista felhangjuk, hiszen bárki foglalhat szobát, akinek van elég pénze, hogy kifizesse a gyönyörű Negombóban töltött vakáció árát. A turista nem tehet arról, hogy a helyi árusoknak kellő távolságban kell várakozniuk, és a láthatatlan kordont nem léphetik át.

Természetesen a helyi és a külföldi menedzserek Ceylon szigetén megvalósított ötletei nem kivételesek. A helyi népeesség és a turisták elkülönítése szinte mindenütt kötelező, bár a gyakorlat nagyon differenciált lehet. Előfordul, hogy maguk a turisták nem is veszik észre ezt az elkülönítést, vagy természetes biztonsági intézkedést látnak benne. Minden ország, minden utazási iroda, sőt hotel eltérő módon járhat el.

A tunéziai Szuszában, rögtön alkonyat után, mikor a hőség már nem volt olyan perzselő, hosszabb sétára indultunk a feleségemmel. Különböző üzletbe tértünk be, de inkább a kíváncsiság hajtott, mint a vásárlási kedv. Végül olyan helyre jutottunk, ahol bőrdzsekiket készítettek és árultak. Az egyik dzseki nagyon megtetszett. Miután hosszasan megtárgyaltuk erényeit és lealkudtuk az árát, úgy döntöttünk, megvesszük. De nem volt nálunk elég készpénz, ezért felajánlottam, hogy visszamegyek a szállóba, és elhozom a hiányzó összeget. A bolt tulajdonosa udvariasan közölte, ne fáradjak, elküldi velünk a segédjét, aki majd a helyszínen átveszi a pénzt.

Negyedóra alatt már ott is voltunk. Megkértem a segédet, jöjjön fel a szobánkba, hogy odaadhassam a hiányzó összeget. Kísérőm azonban nemet mondott. „Nem mehetek be a hotelba” – felelte kissé

szégyenkezve. Nem kérdezősködtem, mert a „demarkációs vonal” létezésével már valamennyire tisztában voltam. Egyedül mentem fel a szobámba, és már hoztam is a pénzt.

Az illetékteleneket kitiltó szabályok nagyon is ésszerűnek tűnnek. Hiszen a hotel a vendégek kényelmét szolgálja, akik nem kívánják, hogy a szálló éttermében, halljában vagy saját szobájukban zaklassák őket. Ha a vendég ismerkedni óhajt a külvilág gazdagságával, bármikor sétálni indulhat, felkereshet egy elegáns üzletet, vagy elvegyülhet a bazár egzotikus forgatagában.

A bökkenő ott van, hogy a látszólag egyszerű szabályok mögött a valóság sokkal bonyolultabb. Szinte valamennyi fehér európai turista probléma nélkül bejuthat bármelyik elegáns szállodába, például azért, hogy európai barátaival találkozzék. Nemigen fordul elő, hogy valaki megállítja és kérdőre vonja. A helybéliektől megkülönbözteti őt a bőrszíne, ami önmagában is afféle szabadjegyet jelent. De ebből nem következik automatikusan, hogy rosszabbul bánnának a nem fehér vendéggel. Korántsem. Mégis, annak ellenére, hogy látszólag a pénz határoz meg mindent, van ebben a jelenségben valami különleges.

A fehér turistát a Kelet országaiban szinte kivétel nélkül jómódúnak gondolják, olyasvalakinek, aki sok olyan holmit megvehet magának, ami a legtöbb helybéli számára fölösleges fényűzés. Nem változtat ezen a ténylegesen nagyon szűk helyi elitek létezése sem, amelyek ugyanazon előjogokkal élnek, mint a nyugati utazók. A tunéziaiak, ceyloniak, hinduk, vietnamiak vagy indonézok többsége nem teheti be a lábát a turisták számára kialakított enklávékba, mert gazdagabb honfitársaik betolakodóknak kiáltják ki őket. Ez nagyon fájdalmas lehet, különösen ha saját hazájában tapasztalja meg valaki.

Ráadásul a távoli földrészekről érkező turisták elég sajátos hatással lehetnek a helyi kultúrára. És nem csupán excentrikus fürdőruháik, popzenei ízlésük vagy viselkedésük révén. Ez csak a divat hatására amúgy is gyorsan változó felszín.

Bali szigetén sokszor részt vettem a Barong-Rangda színházi előadásán. A jó és rossz örök harcáról szóló előadást a helyi dialektusban mutatják be. Nagyon mélyen gyökerezik a hinduizmus helyi változatában, amiről nemcsak a mesésen tarka öltözékek, a

zene és a díszlet árulkodnak, hanem a darab általános mondanivalója is. A Jó ugyanis soha nem arat teljes győzelmet, de a Rossz sem veheti át teljesen a világ feletti uralmat. Minden egyes jelenet csak újabb epizódja a véget nem érő metafizikus küzdelemnek.

A nézők szinte mindig turisták voltak. Európaiak, ausztrálok, amerikaiak. Az előadás pontosan egy óráig tartott. Nem egy óra tíz percig, és nem két óra huszonöt percig, hanem pontosan egy óráig. Mintha a Barongról és Rangdáról szóló ősi történet különös módon illeszkedett volna a körutazások menetrendjéhez, éppen elért a szövőműhelyben tett látogatás és egy hagyományos Bali szigeti falu megtekintése között. Amikor ezt megemlítettem a kísérőnknek, R.-nek, csak elmosolyodott. „Hogyne, ez egy rövidített változat, az eredeti jóval tovább tart – magyarázta higgadtan, érzelemmentesen –, de melyik európai vagy ausztrál bírna ki egy háromórás előadást, amelyből alig ért valamit.” Egyébként hasonló a helyzet a többi előadással, hagyományos táncbemutatóval vagy némelyik fesztivállal. Mindegyiket lerövidítik, pontosabban leegyszerűsítik. Még maguk a színészek és táncosok sem tanulják be az eredeti, hosszabb változatot. Elsősorban a turistáknak játszanak, akik semmit vagy alig valamit értenek a gesztusok nyelvéből. De éppen a turistáknak köszönhetően működhetnek, sőt fejlődhetnek a tánciskolák. A turisták nélkül nehéz volna, összegezte mondanivalóját R. Nem volt kétségem az őszintesége felől. Hiszen minden változik, még maga a hagyomány is. Nincs értelme ezt kritizálni, még akkor sem, ha emiatt a hagyomány ma afféle Bali szigeti tradícióinstanttá alakult, ami könnyen emészthető az idegenek számára, akiknek a pénzből egyébként a fenntartását fedezik. Így van ez ma, és nyilván a jövőben is így marad.

A turista a Kelet országaiban meglehetősen kétes szerepet tölt be. Egyrészt munkát ad a szállodásoknak, vendéglősöknek, sofőröknek, idegenvezetőknek és tucatnyi más szakma művelőinek, másrészt, mivel egy másik, gazdagabb világból származik, idegensége nagyon is szembetűnik. Gyakran megalázzónak, megbotránkoztatónak találják jelenlétét, elsősorban persze azok, akiknek nincs sok közük a turistaiparhoz.

Spanyolországban, Franciaországban vagy Olaszországban a turista nem kavar indulatokat, nem a gazdagok világából érkezik egy szegény országba. A szegényebb keleti országokban más a helyzet. Ott a kíváncsiságba gyakran irigység vegyül, a jó üzletet beárnyékolja az identitás elvesztésének félelme. Természetesen ezek a félelmek, legalábbis a mi nézőpontunkból, teljesen megalapozatlanok, szinte irracionálisak. Csakhogy az irracionalitás nem zárja ki a nagyon is reális ellenlépéseket. Mert a turista áldozattá is válhat. A terrortámadásoknak ő a legkönnyebb célpontja. Az utóbbi években egyre hosszabb lett a turisták ellen irányuló vérengzések listája: a Sari Klub Balin, a tunéziai Dzserba, egy Casablancái szálloda... Amennyire a tömeges turizmus egyesek számára a világ politikai, kulturális, gazdasági berendezkedésének természetes velejárója, mások szemében annyira a Kelet országaira irányuló kulturális neokolonializmus megnyilvánulása.

Ám a fenyegető veszélyek ellenére sem fognak felhagyni az emberek az utazással. És nemcsak azért kelnek útra, hogy munkát találjanak, elmeneküljenek az üldöztetés elől, vagy jobb életkörülményeket teremtsenek maguknak. Azért utazunk, mert érdekes. Ahogy Szent Ágoston mondja: „A világ egy könyv, és aki nem utazik, az csak egyetlen lapját olvassa el.”

MÁSODIK RÉSZ

Két teázó

A Vuhszinging teaházról azt mondják, olyan régi, mint maga a tea. Ez persze nem valószínű, hiszen Vuhszinging Sanghajban található, egy olyan városban, amely gyakorlatilag a 19. században jött létre, a kínai civilizációhoz képest szinte a minap. A teaház az Óváros közepén található, a Mandarin kertbe vezető görbe híd tőszomszédságában. Hétfélegként a legnehezebb betérni, mert olyankor a Mandarin kertet 200-300 ezer helybéli és turista keresi fel naponta. A teaházba hatalmas tömegek jönnek, mert a Kertek megtekintése után természetesen sok kínainak kedve támad teázni.

A Vuhszingingben hallottam egy történetet, de meggyőződésem, hogy nem okvetlenül kapcsolódik a helyhez, mert valójában bármely, legalább száz esztendőes teaházra igaz lehetne. Egyébként később számos változatát ismertem meg Pekingben, Hszianban és Hongkongban.

Azt mesélik tehát, hogy hetente háromszor tiszteletre méltó bölcsek ültek össze a Vuhszinging teaházban. Még a császári időkben, az első Kínai Köztársaság megalakulása előtt történt az eset. A tiszteletre méltó bölcsek mindig ugyanannál az asztalnál foglaltak helyet, a hídra néző ablaknál. A konyhában tartották teáskannájukat, amelyet más tiszteletre méltó bölcsek hagytak rájuk a haláluk előtt, persze azokra is neves őseiktől szállt a becses edény. Sokáig, élvezettel itták a teát, hiszen nem szabad elsietni a kiváló nedű kortyolását: minden korty megörvendeztetti az ízlelőbimbókat és tudós beszélgetésekre sarkall.

A mindig ugyanabból a kannából felszolgált tea közös elfogyasztásának hagyománya bizonyára nemzedékről nemzedékre szállt, és a bölcsek büszkék voltak arra, hogy maguk is részesei az ezeréves hagyománynak. Mi is lehetett volna jobb akkoriban a konfuciánus társadalomban oly nagyra becsült hagyománynál? E hagyománynak éppen a teaház volt az egyik fontos jelképe: a kulturális mozaik minden egyes eleme harmonizált az egésszel, és úgy látszott, semmi sem változtathatja meg a világ berendezkedését, ahol az emberek, ízek és helyek az égi hierarchiához igazodnak.

De a világban, ahol a véletleneknek oly fontos szerep jut, nem egyszer furcsa fordulatok történnek, amelyek nincsenek okvetlenül a tiszteletre méltó bölcsek ínyére. Egy este, mikor a bölcsek újra összeültek, valami ijesztőt tapasztaltak. Kiderült ugyanis, hogy a teának rossz az íze. Vagyis nem ízlik már úgy, mint egy héttel, egy hónappal, egy évvel, sőt tíz avagy száz évvel azelőtt. A bölcsek nyomban a konyhába siettek, hogy fényt derítsenek a megdöbbenő titokra. A teaház tulajdonosa, akit ugyanúgy lesújtottak a hallottak, átfogó nyomozásba kezdett. Csakhamar fény derült a dologra. A nemrégiben felvett mosogatólány beismerte, hogy bár nem szándékosan, de barbár dolgot művelt. Egyszerűen nagyon gondosan elmosta a kannát, amelyben a tiszteletre méltó bölcsek a teát forrázták. Kívül-belül kisikálta. A teáskanna falán évszázadokon át lerakódó finom bevonat, amely a tea különleges zamatát adta, visszahozhatatlanul eltűnt. Pedig általa lett a tea igazi élvezetté, a tudós eszmecserét ösztönző kiváló itallá. A csodálatos kanna ugyanolyan értékes volt, mint a drága tealevelek, amelyek századokon át meghatározták a tea ízét.

A tudatlan leányzó azonban mindent megváltoztatott. A tiszteletre méltó bölcsek ráébredtek, velük szakad meg a nagyszerű hagyomány, mert a tea íze már sosem lesz a régi. Azt mondják, nem sokkal ezután tört ki a forradalom, és elsöpörte a mandzsu dinasztiát. Attól kezdve a teáskannákat is rendszeresen elmosták, nehogy a császári időkre emlékeztessen a forró nedű. A teaház lassan közönséges teaivó helyé silányult, ahol már nem vitatták meg Konfuciusz mester régi tanait.

Azóta új korszak köszöntött be Kínában, és a hagyományos teaházak egyre nagyobb megbecsülésnek örvendenek. Igaz, a hagyományt nem lehet az új üzletemberek vagy a régi elvtársak kedvéért csak úgy feltámasztani, de ki tudja, talán vannak kínai otthonok, ahol megőrizték a tea régi ízét rejtő kannákat. Csak az a baj, hogy a tiszteletre méltó bölcsek nincsenek már az élők sorában.

A gyönyörű, ódon Iszfahánban, a régi perzsa fővárosban rengeteg teázó működik. A legnépszerűbbek a Zajandeh folyó két oldalán elterülő városrészeket összekötő tizenegy híd közelében található. Délen van az örmény negyed, északon Khomeini^[9] imám^[10] tere, amelyet három mecset és az Ali Qapu-palota zár le.

A Choobi hídnál építették fel a világ egyik legcsodálatosabb teázóját, amelynek berendezése az Ezeregyéjszaka meséit idézi. Rengeteg díszítményt, csecsebecsét, láncot, festményt zsúfoltak itt össze, mintha a belsőépítészen sajátos *horror vacui* lett volna úrrá, minek folytán minden felületet fel akart ékesíteni.

A legjobb asztalok a folyóra néző ablakoknál sorakoznak. A víz csobogásába belevegyül az emberi zivajon áttörő finom zene. Szinte mindegyik asztalon vízipipa áll, benne narancs-, alma- vagy citromillatú dohány izzik. A teához Iszfahánban gyártott lapos, kerek vagy ovális alakú, narancsos ízű cukrot szolgálnak fel, azt kell szopogatni teázás közben.

Az iszfaháni teázó politikai azilum. Az Iráni Iszlám Köztársaságban nagyon szigorú előírások szabályozzák a férfiak és nők helyét. Elkülönítik őket az iskolákban, az autóbuszokon és a hivatalokban. Csak házastársak vagy közeli rokonok tartózkodhatnak együtt kísérő nélkül. A férfiak és nők közé emelt fal óriási, persze azért akadnak rajta rejtekajtók és rések, amelyek lehetővé teszik azt, amit tilt a törvény.

A Choobi hídnál található teázóban egy asztalnál ülnek a férfiak és nők, együtt vízpipáznak, teáznak és nevetnek. „Ők mind rokonok lennének? – kérdezem Musztafát, a helyi egyetem nyugalmazott tanárát, aki rendkívül előzékenyen avatott be Nagy Abbász császár élettörténetébe. Kérdőn nézek rá, de a választ már ismerem teheráni és sirázi beszélgetéseimből. „Majdnem biztosra veszem, hogy nem rokonok” – magyarázza higgadtan, minden rosszallás nélkül Musztafa. Néhány évvel ezelőtt az erkölcsrendészet áldozatai lettek volna, de mára minden megváltozott. Itt nyugodtan találkozhatnak egymással férfiak és nők, anélkül, hogy ferde pillantások, rosszallás vagy hangos megjegyzések zavarnák őket. A kívülálló azt hihetné, hogy éppen a teázóban sikerült egyesíteni a hagyományt és a hivatalos előírások elleni tiltakozást. Hiszen a teázó intézménye a teaivás és a pipázás ősi hagyománya révén a múlthoz kötődik, ugyanakkor az életmódban végbemenő forradalmi átalakulás egyik központja, és ez az átalakulás alapjaiban rengeti meg az Iszlám Köztársaságot. Lehetséges, hogy a teázót majd úgy fogják számon tartani a tudós könyvekben, mint az iszlám törvények praktikus értelmezésének informális intézményét.

Persze minden megváltozhat még a Kelet országaiban, de a teaházak és teázók mindezidáig a kínai hagyomány és az iráni szabadság jelképei. Mindenekelőtt olyan helyek, ahol a tea egészen másképp ízlik, mint Európában.

A bazár

Szőnyeget akartam venni a teheráni bazárban. Természetesen nem hatalmas perzsaszőnyegre gondoltam, amelynek ára néhány ezer, sőt tízezer dollárra is rúghat, hanem egy kisebbre, a régi perzsa művészet valamiféle szimbólumára. Sok üzletben megfordultam, számos kereskedővel tárgyaltam, anélkül, hogy elköteleztem volna magam, míg végül Aszgarinál kötöttem ki. Aszgari középkorú férfiú, Kom nagyvárú városából származik, amelyet számos zarándok keres fel, s ma az iszlám tanulmányok egyik központjának számít. Aszgari hosszú évek óta vezeti szőnyegkereskedését Teherán központjában, sok hűséges kuncaftja van, akikkel rendszeresen találkozik. A szőnyegvásárlás persze cseppet sem könnyű dolog, és sok időbe telik. Tucatnyi, több tucatnyi, sőt több száz darabot kell megtekintenünk, számos csésze teát kell elkortyolnunk, míg az életről és politikáról beszélgetünk, mesélni kell magunkról, a családukról, az országról, ahonnan jöttünk, olykor még verssel vagy zenével is kedveskedik a boltos. Minden összekapcsolódik az időben, hiszen a verssorok és dallamok a szőnyegkollekció megtekintését kísérik, amelynek darabjait úgy teregetik ki egymás után a vándor elé, hogy a fény optimális szögben essen rájuk, és kiemelje szépségüket.

Világos, hogy eljön majd a pillanat, amikor a beszélgetés komolyra fordul, és rá kell térnünk az anyagiak megvitatására. Nyíltan megmondtam hát Aszgarinak, hogy szőnyegei minden bizonnyal a világ legszebb szőnyegei közé tartoznak, ám pillanatnyilag nincs nálam akkora összeg, amely akár a legkisebb árát is fedezné.

– Ugyan, ez igazán nem gond – biztosított nyájas mosollyal Aszgari, hiszen néhány szőnyeget vagy kilimet^[11] elküldethet teheráni szállodámba. Néhány napig a hotelben maradnak, gyönyörködhetem bennük, megkérdezhetem a barátaimat, nekik is annyira tetszenek-e, és aztán, ha úgy döntök, hogy megvenném az egyiket, akkor felhívom őt.

– Nagyon nemes gesztus lenne – feleltem –, de holnap a régi perzsa fővárosba, Iszfahánba indulok, és néhány napig ott maradok. Lehetséges, hogy ez az út sokkal többbe kerül, mint ahogy most tervezem. Így előfordulhat, hogy mire visszatérek Teheránba, már

egy szerény ebédre sem telik a pénzemből, nemhogy egy szép szőnyegre.

– Ó, ez igazán nem gond – mondta szívélyes mosollyal Aszgari. Miért beszélünk egyáltalán a pénzről? A kiszemelt szőnyeget nyugodtan hazavihetem magammal, és ha lesz egy kis időm, majd átutalom a számlájára a vételárat. Neki elég az adott szavam, hiszen egy iráni kereskedő többre becsüli a vevő szavát, mint a pénzét.

A teheránihoz mérhető bazár nemigen van a világon. Valószínűleg senki sem tudja igazán, hányan dolgoznak itt, hány vevő fordul meg naponta, és valójában hány bolt, elárusítóhely és raktár működik benne. Azok a tapasztalt kereskedők, akik még emlékeznek a Pahlavi-dinasztiára, 2 millió kereskedőről és segédről, illetőleg 500 ezer különböző méretű üzletről vélnek tudni. És ez még nem minden, mert a teheráni bazárban vendéglők, bárók, teaházak százai várják a vendégeket, és akkor még nem beszéltünk a meghatározhatatlan számú irodáról és egyéb intézményről. Mecsetek is működnek itt, közülük a legismertebb Khomeini imámé, bár ezt – ami meglepően hangzik egy iszlám köztársaságban – a sah mecsetjeként is emlegetik. A kívülálló könnyen eltévedhet a bazárban. Nem csoda, hiszen a bazár tetővel borított hatalmas város, amely külön életet él, saját becsületkódexe, saját szokásai és saját igazgatása van. A széles utcák és keskeny sikátorok labirintusán, az emeleteken és félemeleteken, a raktárakon, termeken és homályos rendeltetésű fülkéken is végigfut Ariadné fonala, amely csalhatatlanul elvezet e hatalmas szervezet valamennyi szegletébe. A bökkenő ott van, hogy ezt a fonalat csak fokozatosan ismerhetjük fel, és hogy teljesen végiggombolyítsuk, legalábbis éveket kell a bazárban eltöltenünk. Kívülről a dolog nem is tűnik olyan nehéznek, hiszen a bazár különböző árufajtákra szakosodott negyedekre tagolódik. Az egyikben arany- vagy ezüstművesek csoportosulnak, másutt a szőnyegkereskedők és az olcsó ruhákat kínáló árusok, a zöldség- és fűszerüzletek, a mosószeresek, a bőrösök, játékboltosok vagy óráskok. A labirintusban óvatosan és figyelmesen kell közlekedni. Nem az egyébként ritka zsebtolvajok, hanem az áruszállítók miatt, akik dühödten tolják nehéz kocsijaikat, vagy elképesztő mennyiségű nadrágot, blúzt, cipősdobozt cipelnek a hátukon. Nekik van

elsőbbségük, hangos kiáltásokkal figyelmeztetik a vásárlókat. Senki sem akar összeütközni velük, mikor távirányított autókhoz hasonlóan egyik helyről a másikra sietnek. Teljesen váratlanul előbukkanhat valamelyik kanyarból egy motorbicikli. A hely meglehetősen szűknek látszik, de a motoros gyakorlottan kerülgeti a gyalogosokat, akik automatikusan reagálnak a motorzúgásra. Félreállnak, hátralépnek, vagy éppen előresietnek, mintha korábban már több százszor gyakorolták volna ezt. Itt senkit sem ütnek el, senki se idegeskedik vagy szitkozódik. Sajátos harmóniát teremt a kalmárszellem, biztosítva a kereskedők és a vásárlók együttműködésének feltételeit.

A teheráni bazárban nemcsak áruk százezrei cserélnek gazdát, a kereskedőket nem csupán a szőnyegek és az illatos fűszerek ára érdekli. A bazár különleges politikai intézmény is, az állam egyik pillére, az eredendően konzervatív és a síita papsággal rokonszenvező kereskedőréteg pedig a befolyásos és kellő készpénzzel rendelkező középosztály szerepét tölti be. Az utolsó sah, Mohamed Reza Pahlavi^[12] uralkodása idején többé vagy kevésbé titkos ellenzéket alkotott, és bőkezűen támogatta a mecseteket, a muzulmán társadalmak talpkövét. A sah pontosan ismerte a kereskedők politikai beállítottságát, ezért elrendelte a bazár egy részének lerombolását, hogy – miként azt a hivatalos közlemény hirdette – lehetővé tegye széles utcák kialakítását a városban. Ráadásul anyagilag is segítette a nyugati mintára létesülő szupermarketeket, külön támogatva bizonyos árucikkek forgalmazását. Központilag irányított ügynökségeket alapított, amelyek kedvező áron vásárolták fel az élelmiszereket, elvágva ezzel a kereskedőket beszerzési forrásaiktól. De a bazárt nem lehetett felszámolni. Erősen gyökerezett a régi hagyományban és összeszövetkezett a mecsettel. E két hatalmas intézmény állt az iszlám forradalom háttérében, mind a mai napig ezek jelentik az Iráni Iszlám Köztársaság alapját.

Az olajozott üzletmenethez a bazárban nyugalomra, állandó elvekre van szükség. Rontják az üzletet a liberális forradalmakat, a hirtelen modernizációt, az idegen minták átvételét célzó tervek. A kereskedők azokat támogatják, akikben a stabilizáció és a vallási hagyomány szavatolóiát látják. Természetesen a konjunktúra sohasem tart örökké, de a bazár népe nagyra tartja a Kelet

világában elterjedt mondást, miszerint „összehasonlíthatatlanul jobb tízévnyi diktatúra, mint egyetlen nap anarchia”. A mondást még nagyobb becsben tartják, ha a diktatúra nem igazi diktatúra, az állam pedig a bazárhoz hasonló bonyolult politikai labirintushoz kezd hasonlítani, amelyben nagy óvatossággal kell mozogni.

Egy héttel később felhívtam Aszgarit. Egy órányi rendkívül udvarias tárgyalás után megegyeztünk az árban. Végül is egy imaszőnyeget választottam ki, valamit, ami a bazár és a mecset egységét jelképezi. Most is itt van a szobámban, még hozzá díszhelyen.

Szavak

Pesavar a 20. század utolsó előtti évtizedének vége felé nemzetközi város volt. A pastukon^[13], pandzsábiakon, tadzsikokon, üzbégeken, szindiken, kasmíriakon kívül éltek, pontosabban tartózkodtak itt magrebi és közel-keleti arabok, malájok, ujjurok, sőt amerikaiak és európaiak is. A szomszédos Afganisztánban folyt a dzsihád a szovjetek ellen. Zia ul-Hak tábornok, pakisztáni diktátor lett az Egyesült Államokból és a Perzsa-öböl térségéből ideáramló hatalmas nemzetközi támogatás koordinátora. Pesavarban, a nagy politikai játszma egyik legfontosabb színterén gyűltek össze az érdekeltek; a katonák, tanácsadók, politikusok, bankárok, kémek és tudósítók. Itt rakták át a fegyver- és hadianyag-szállítmányokat, itt cserélték ki az információkat, itt folyt a toborzás, itt volt a főhadiszállás, és itt vívták a politikai csatákat a szomszéd ország fölötti hatalomért. Titokban, olykor pedig nyíltan kábítószer-kereskedelem is folyt, amely a hadászati és politikai tevékenység alternatív finanszírozását jelentette.

Többször jártam a Kissa Kahani bazárban, ahol régebben hivatásos mesemondók is működtek. Valaha sok teázó várta a vendégeket, itt gyűltek össze a férfiak, akik kíváncsiak voltak, mi történik a világban, az iszlám távoli szent helyein, vagy közelebb, Kabulban, Kandahárban és Lahorban. Ma már kevesebb a teázó, több a ruhát, elektronikát, fémtárgyakat árusító stand. Szerencsére azért néhány teázó megmaradt, ahol megérezhetjük az évtizedekkel korábbi hangulatot.

A törzsvendégeken kívül sok a városban csak rövid időt töltő átutazó. Mindkét csoport tagjai szeretnek teázni, és van idejük egy jó beszélgetésre. Általában hosszúra nyúlnak itt a beszélgetések.

Az asztalnál tagbaszakadt, bozontos szakállú férfi ült, fején hagyományos, pödört szélű, pastu sapkát viselt. Jó ötvenesnek nézett ki, de ha valaki azt mondja, még harminc sincs, habozás nélkül elhiszem. A bal orcáján nem túl nagy, de feltűnő sebhely volt. Egyedül ült a sarokban a teáját kortyolgatva. Egyszer csak megszólalt. Eleinte halkán, mintha magában beszélne, aztán egyre hangosabban. Nem próbálta túlkiabálni a teázóban uralkodó lármát, de a hangja egyre jobban kivehetővé vált, és hallgatást parancsolt. A vendégek felé fordultak és abbahagyták a beszélgetést. Többen

oda fordították a széküket, hogy jobban lássák az arcát és hallják a mondanivalóját. A férfi hanghordozása újra és újra megváltozott, olykor rövid szünetet tartott, aztán lehalkította hangját, majd megint hangosabban folytatta, de sohasem olyan hangosan, hogy az bántó, netán fülsértő lett volna.

Semmit sem értettem az egész előadásból, csak figyeltem az ismeretlen férfit és alkalmi hallgatóságát. Az észak-nyugati országrész lakóinak többsége, ahol Pesavar is fekszik, a pastut beszéli, és ez az ember is pastuul mesélt. Története nem volt hosszú, talán háromnegyed óráig tartott, talán még addig sem. Amikor a végére ért, felállt, kifizette a teáját, és elment. Senki sem ment utána. Egy kis ideig még csend volt, aztán mindenki beszélgetni kezdett, és újra zajos lett a teázó.

Egy szomszéd asztalnál ülő emberhez fordultam. A szokásos udvarias formulák után megkérdeztem tőle urdu^[14] nyelven, mit tudott meg a férfiről, aki mostanáig beszélt. „Afganisztáni – magyarázta a szomszédom, mintha keresné a megfelelő szavakat –, a király idejében elég jól ment a sora, aztán majdnem az egész családja elpusztult. Csak a fia van vele itt Pakisztánban, valóban nehéz élete volt.”

A többiek bólogattak a rövid magyarázat hallatán, és mindenki hozzáfűzött valamit. A politikára és a háborúra terelődött a szó. Jóllehet már senki sem beszélt az élettörténetét mesélő férfiről, szavai mégis megragadtak a hallgatóság emlékezetében. Egyébként valószínűleg mindenki elmondhatott volna valami hasonlót magáról, közelebbi vagy távolabbi rokonságáról, még az is lehet, hogy nagyjából ugyanúgy mesélte volna, mint apja vagy a nagyapja. Meglehet, ez a történet egy itt több százszor ismételt történet újabb verziója volt. Nemcsak öt-tíz évvel ezelőtti eseményekre, hanem sokkal régebbi időkre utalt, mikor még a brit birodalom kebelében dúltak itt véres harcok.

Mikor kiléptem a teázóból, észrevettem egy standot csupa ónvödörrel. Nem emlékeztem, hogy láttam volna, mintha az előbb még nem lett volna itt, talán a semmiből tűnt elő, bár a józan ész azt sugallta, már itt kellett állnia. Nem igazán tudtam, hogy az ónvödröket azért nem láttam-e korábban, mert szétszórt voltam, vagy az ismeretlen férfi történetének meghallgatása utáni

átalakulásról van szó. A céltalanul kimondott szavakból összeálló történet, még ha teljes egészében nem is érthető, rendkívüli hatással van az emberre. Olyan hatással, amelynek a távoli nyugati világ lakói már nemigen teszik ki magukat. Kezdetben a szavak látszólag lényegtelen, érdektelen, szürke dolgokat hoznak felszínre. Először csak közönséges vödröket látunk, majd rejtett színekre leszünk figyelmesek, aztán ráébredünk az addig értetlenül szemlélt vagy értelmetlennek talált dolgok és jelenségek valódi jelentésére. Persze Pakisztán egyáltalán nem tekinthető ilyen szempontból kivételes helynek. Hiszen a média mindenütt jelen van, és a régi történeteket bizonyos értelemben leegyszerűsíti, átalakítja, mindenki számára könnyen emészthető formába önti, de az adott időben, adott helyen jelenlévő hallgatóságához intézett élőbeszédet egyáltalán nem szorítja ki. Nem tudom, az idők végezetéig így marad-e ez, de ma a Kelet számos országában megtapasztalhatjuk az élőszó erejét.

Az iszhaftáni bazár a régi városközpontban található. Nem olyan hatalmas, mint a teheráni, de sajátos hangulata van. A tető alatt kanyargó keskeny utcák különböző helyekre nyílnak, összekötik például a Khomeini teret a több kilométernyire fekvő pénteki mecsettel. A kínálat a teheránihoz hasonlít, de mintha az élet itt sokkal lassabban hömpölyögne, az ittenieknek mintha több idejük lenne beszélgetni. A bazár egyik sikátorában tolongó sokaságra figyeltem fel, de nem valamelyik standnál csoportosultak, hanem egy két ládából összeeszkábált emelvényen ülő férfi köré gyűltek. A férfi mesélt. Erős, határozott orgánuma volt. Nagyon ügyesen bánt a hangjával, az elbeszélés egyes részeit másképpen modulálta, bizonyos mondatoknak a hatás kedvéért nagyobb nyomatékot adott, ami még a perzsául nem tudókat is magával ragadta. Az arra járók megálltak a csoportosulásnál. Meghallgatták a történet egy részletét, majd továbbindultak, mások kerítették egy ládát, leültek és csatlakoztak a hallgatósághoz. Voltak, akik egy rész meghallgatása után átadták a helyüket olyanoknak, akiket a folytatás érdekelt.

Fogalmam sincs, miről mesélt a férfi. Csak egyes szavakat tudtam kihámozni, de nem álltak össze értelmes egésszé. Ezúttal nem kértem fel senkit a hallottak tolmácsolására. Beértem az elbeszélés dallamával és a férfit körülvevő, nyugodtan hallgató tömeg szemlélésével. Ültem a falnál és hallgattam őt, anélkül, hogy

értettem volna. Egy óráig ülhettem ott, vagy egy kicsit tovább. Aztán felálltam és átadtam a helyet a következő érdeklődőnek. Senki sem kérdezősködött, senkit sem lepett meg egy idegen jelenléte ezen a helyen. Egyszerűen továbbindultam a pénteki mecset felé.

Manapság sokat írnak és beszélnek a kultúrák közti különbségekről. Az egyik legfontosabb eltérést feltehetően az élőszóhoz való kapcsolódás jelenti, ami más Nyugaton, más az iszlám világban, és megint más a hinduk és a buddhisták számára. A nyugatiak elsősorban a világ átalakítására alkalmas eszközt látnak benne, a muszlimok szemében a kimondott szó önmagában is érték, isteni adomány, amellyel hozzáértően kell bánni. Természetesen számos kivétel akad e szabály alól, mert a szavakkal való manipuláció vagy a közönséges dezinformálás a Kelet valamennyi országában ismeretes és használatos, ahogy a lengyelektől, franciáktól vagy amerikaiaktól sem idegen a nyilvános szavalat. A különbség valójában az arányokban mutatkozik meg, a jelenség mértékében, a történetmondásban, amellyel a legváratlanabb helyeken és időpontokban találkozhatunk. Nem tudom, mi a jobb, ha a szó eszköz csupán, vagy önmagában is érték. De néha, azt hiszem, kicsit irigykedhetünk a pastukra és perzsákra, legalábbis a szavak tisztelete tekintetében.

Szerzetesek és hadifoglyok

Szerzetesnek lenni nem kell egy életen át. Lehet az ember időnként is szerzetes. Elég átmenetileg elszakadnunk a megszokott napi teendőinktől, megfeledkeznünk – amennyiben lehetséges – otthonról, feleségről, gyerekekről, főnökről és beosztottakról, és öltöny helyett sáfrányszín ruhába bújni. Más ritmust kell szabni napi mozgásunknak, hogy feleslegessé váljék mindennemű sietség. Merőben másképp kell élni ahhoz az életünkhöz, hogy a legrosszabb emberi hibát, a létszomjat levetkezzük. Segítségünkre lehet, sőt elengedhetetlen, hogy naponta ismételtessük a páli^[15] szent szavakat: általuk átléphetünk, legalább rövid időre, egy egészen más dimenzióba. Vagy legalábbis elhíhetjük, hogy átlépünk.

Kancsanaburi mintegy százötven kilométernyire fekszik Bangkoktól. A Nyugatról idelátogatók körében nagyon népszerű, mert a II. világháború idején nevezetes híd épült itt. Sem a híd, sem a környék nem figyelemre méltó, története viszont elgondolkodtató. Ez a Kwai folyó hídja. Alec Guinness filmbéli alakítása megmutatta, milyen is egy brit katonatiszt tartása. Jóllehet a történelemben jártasabbak halkan megjegyzik, ez nem az igazi híd, az eredeti egészen máshol állt, és a turisták csak egy közönséges utánzatot bámulnak meg. De a híd eredetisége a mi szempontunkból másodlagos. Itt elsősorban a háborús idők kegyetlenségéről és kíméletlenségéről van szó. A Kwai folyón átívelő történelmi híd a halálvasút, vagyis a Malajziát Burmával összekötő vasútvonal része volt.

Építésén 1942-43-ban a kivezényelt délkelet-ázsiai munkások mellett hadifoglyok dolgoztak, a legnagyobb számban britek és ausztrálok, akiket megvetően „fehér kuliknak” neveztek. Az építkezés minden egyes kilométere csaknem 250 ember életébe került. A hídtól nem messze található a temető és a volt hadifogolytábor. A táborból múzeumot alakítottak ki, megtekinthetők a durva priccsek, az egyszerű használati tárgyak, a több mint fél évszázados megsárgult fotók és levelek. A hasonló európai emlékhelyekre egyáltalán nem jellemző optimizmust sugároznak azok a nemrégiben készült felvételek, amelyek a túlélőkről készültek, akik turistaként visszatértek az egykori táborba. Mosolyogva, pezsgőspoharat emelve néznek egykori bajtársaikkal a kamerába.

Mintha ezzel a gesztussal valami fontosat szeretnének tudatni: lám, életben vagyunk, szenvedéseink a történelem részét képezik, megőrzi őket az emlékezet, de nem kísérthetnek állandóan egykori fogvatartóinkat és utódaikat vádolva.

A gyászos helytől nem messze kis buddhista szentély áll. Amikor először jártam ott, nagyon is helyénvalónak tartottam a jelenlétét. Hiszen a halálnak és a szenvedésnek metafizikai dimenziója is van, nem csoda, hogy a szentség közelsége mély értelmet ad nekik, egyenesen megmagyarázza a világban való jelenlétüket. De amikor másodjára és harmadjára látogattam oda, megértettem, hogy egészen másról van szó. Egy szerzetes magyarázta el nekem, hogy a szenvedés mindig is jelenlevő, a szenvedést nem kerülhetjük el, mivel az emberi lét szerves részét jelenti. Maga Buddha hangoztatta, hogy akkor is szenvedünk, ha nem vagyunk tudatában. A szenvedés okának megszüntetése egyet jelent az emberi létezésben rejlő rossz okának megszüntetésével, vagyis a létszomjnak, az élet folytonos akarásának legyőzésével. Ez nyilvánvalóan távoli, a hívők számára nem mindig érthető cél. Így a közelebbi célkitűzés, a tanításnak egy alsóbb szintje szerint először a szenvedés fölött kell úrrá lenni. Hogy ne feledkezzünk bele szenvedéseinkbe, ne magasztaljuk fel azokat, és ami még rosszabb, ne tápláljuk általuk bosszúvágyunkat. Az önuralom tehát elvezet a megbocsátáshoz és a lelki békéhez, a belső harmónia megtalálásához. Mikor megkérdeztem a szerzetest, mit gondoljak a fényképen mosolygó emberekről, akik sok évvel ezelőtt hadifoglyok voltak itt, azt felelte, lehet, hogy ők sokkal többet tanultak itt annál, amit mi tudunk, talán megértették, mi is a szenvedés, és le tudták győzni magukban a bosszúvágyat.

Nem könnyű tanítás. Nem arról van szó, hogy szellemi értelemben ne lehetne felfogni, a problémát az okozza, hogy miként lehet e tanítást a mindennapi tapasztalatainkba, érzéseinkbe, cselekedeteinkbe beépíteni. Még lehangolóbb, hogy saját gyengeségünk tudatosítása beárnyékolja önmagunkról alkotott képünket. De hiszen ezért vagyunk itt, mondta a kegyes életű szerzetes, mikor meghallgatta kételyeimet. A kolostor mindenki előtt nyitva áll, aki rendbe akarja tenni az életét.

Thaiföldön az a szokás, hogy egy igazi férfinak életében legalább egyszer be kell állnia szerzetesnek, ez alól a királyi család tagjai

sem kivételek. Természetesen nem kell élete végéig a kolostorban maradnia, hanem olyan emberré kell válnia, akinek az élete a buddhista dharmán alapul. Az előírások szerint háromszor lehet felhagyni a szerzetesi élettel. Tanulmányai befejeztével (de még a családalapítás előtt) sok fiú megy átmeneti időre szerzetesnek, hogy egy kolostorban töltsse a phansa időszakát. Ez a buddhisták hosszú böjtje, vagyis a meditációra és a kegyes tanokban való elmélyedésre legmegfelelőbb időszak. A phansa júliusban veszi kezdetét, és az esős évszak végéig tart, vagyis mintegy három hónapig. A szülők a fiuk avatási szertartására nemcsak ételt adományoznak, hanem igen praktikus dolgokat is, például szúnyogriasztót. A tanítás szerint a szerzetes nagyon kevés dolgot birtokolhat, szinte semmit. A szükséges táplálékot jámbor emberektől kapja, akik a kolduló tálkájába nap mint nap rizst tesznek és zöldségeket.

A kegyes életű szerzeteseket nagy tisztelet övezi, hiszen ők az igazi tanítás őrzői. Manapság mégis mintha nehezebb lenne a dolguk, mint régen, mivel egyre több a kísértés. Ráadásul ezek nem kerülnek el a kegyes életű szerzeteseket, még a szerzetesi közösségek nagyérdemű tagjait sem. A tanítványai által nagyra becsült Phra Jantra beismerte, hogy gyermeke született és több viszonya is volt, erre a követők feslett életmódján felháborodtak. Erre Phra Bodhirak saját társait vádolta meg dekadenciával, és felszólította őket, hogy nagyobb körültekintéssel vegyenek fel szerzeteseket. Mert a rossz iránti engedékenység vagy közömbösség a legfőbb hibák közé tartozik. De a szangha, vagyis a buddhista közösség tanácsa nem kedveli a vádaskodást, főként ha közvetlenül érinti.

Az új keletű botrányok ellenére a szerzeteseket továbbra is nagy tisztelet övezi. Hiszen mindenki tudja, a buddhista út erkölcsös követése nagyon nehéz. Csak igen kevesen tudják egyetlen élet során a maga teljességében megérteni a dharmát. Idős korukban tehát gyakran visszatérnek a kolostor falai közé azok a férfiak, akik már majdnem elfeledték, amit valaha ott tanultak. Újra Buddha, a közösség és a tanítás oltalmába ajánlják magukat. Fogják alamizsnás tálkájukat, és élelmet vagy szerény adományt kéregetnek a jámbor emberektől. Talán meg akarják fejteni a szenvedés titkát, és tudni szeretnék, miért kell legyőzni a létszomjat.

Nekem meg folyton a kancsanaburi hadifoglyok fényképe jár a fejemben. Valóban megértettek volna valami nagyon fontosat, valamit, ami a buddhizmus alapvető igazságát képezi, anélkül, hogy fogalmuk lett volna a buddhizmusról? Vagy túlértelmezem a dolgot, és olyan jelenségeket szeretnék megragadni, amelyek nem is léteznek? De talán mégsem tévedek.

Hiszen az igazi tanításhoz, Buddha szerint, nem lehet pusztán az értelem segítségével eljutni.

A félelem

A félelem időben és térben egyaránt könnyen tör magának utat. Az emberek féltek száz, ötszáz, sőt ezer évvel ezelőtt is. Féltek Lengyelországban, Spanyolhonban, az Újvilágban, és féltek Kínában, Burmában, a Fülöp-szigeteken. Persze a félelem okai változnak a történelem során, befolyásolják a körülmények, az emberi tudat fejlődése, hiszen nem minden esetben örököljük nagyszüleink vagy szüleink félelmeit. Bizonyára sosem fogja az embereket elhagyni a halálfélelem, a betegségektől, szeretteik elvesztésétől való félelem, hiszen ezek kortól és földrajzi koordinátáktól függetlenül törnek az emberre.

De az idegenektől, a máshitűektől való félelem, a félelem azoktól, akiknek más színű a bőrük és a hajuk, akik másképpen öltözködnek és más szokásokat követnek, már nem olyan erős, mint harminc-negyven évvel ezelőtt. Európa vagy legalábbis a kontinens nyugati fele kulturális, vallási és nyelvi szempontból egyaránt sokszínűvé vált. Ráadásul ez a sokszínűség egyre gyakrabban Ázsiából, illetve Afrikából származik. Ha egy angol, francia vagy belga a török vagy indiai szupermarketben vásárol, kínai vendéglőkben étkezik, és munkahelyén vagy iskolájában bangladesi, pakisztáni, algériai, marokkói, netán vietnami bevándorlók leszármazottaival van együtt, akkor az idegenekkel szembeni egykori (kíváncsisággal vegyes) bizalmatlanságot felválthatná a normalitás élménye, a multikulturalitás természetesként való megélése, a Kelet európai mintára történő megszelídítése. London, Párizs vagy Brüsszel ma amerikai módon működő *melting pot*, nemzetiségeket, nyelveket és vallásokat egybeolvasztó óriási kohó. Egy tősgyökeres brüsszeli vagy londoni ma már nem okvetlenül fehér, előfordulhat, hogy otthon nem franciául, flamandul vagy angolul beszél, és gyakran nem kötődik keresztény felekezethez. De ettől még Európában van otthon, nagyra tartja a helyi konyhaművészetet, és a Grande Palace vagy a Piccadilly látványa megdobogtatja a szívét. Barátai, sőt családja körében is akadnak, akik az ún. nyugati civilizációhoz tartoznak. Tehát különböző kultúrák metszéspontján telik élete, és nyilván identitásproblémákkal küzd, ha kortársai idegenkednek szülei és nagyszülei gondolkodásától, akik továbbra is Európától sok ezer kilométerre fekvő szülőhelyük normáit követik.

Jelenléte az európai kontinensen mégis egyre gyakrabban ébreszt kételyeket, aggályokat, sőt félelmet. Az európai ízléshez igazított Kelet nemcsak a kiváló vendéglők, egzotikus boltok, sőt új irodalmi és zenei alkotások világát jelenti, hanem valami egészen mást is, amiről nemigen esik szó. Persze az erőszakos megnyilvánulásokat, rosszabb esetben terrorcselekményeket szinte mindig nyíltan elítélik. Másvalamiről van szó: attól tartunk, Európa kulturális arculata a demográfiai folyamatok következtében fokozatosan átalakul, és féltő, hogy új civilizáció jön létre, az európai Kelet civilizációja.

Konrad, akivel Bradfordban ismerkedtem meg, először Nagy-Britannia, majd Belgium muszlim közösségeiben végzett kutatásokat. Néhány figyelemre méltó tényre hívta fel a figyelmet. Az etnikailag homogén Lengyelországban talán meglepődnek állításain, de számos európai államban már nem csodálkoznak rajtuk. A Belgiumban élő marokkóiak teszik ki a négyszázezres belgiumi muszlim közösség felét. Az Európai Unió többi országához hasonlóan a helyi iszlám közösségek átlagéletkora nagyon fiatal. A belgiumi marokkói és török (ők a második legnagyobb lélekszámú muszlim népcsoport) népesség 35%-a tizennyolc év alatti. Az autochton lakosság körében a kiskorúak aránya csak 18%. Ennek következtében a húsz évesnél fiatalabb brüsszeliek egynegyede muszlim családból származik. Így hát valószínűleg kevés belgát lepett meg, hogy 2002-ben a Brüsszel vonzáskörzetében született kisfiúk közül a legtöbben a Mohamed nevet kapták.

Ha Belgium társadalomszerkezete és kultúrája átalakulóban van, akkor a következő lépésben a politikai jogok terén is változásokra lehet számítani. A dolog azért is bonyolult, mert olyan államról van szó, ahol a nyelvi és az ebből adódó politikai problémák nagyon kényesek. Jelenleg Belgiumban három hivatalos nyelv van, a francia, a flamand és a német. Negyedikként az arab jönne szóba. A javaslat Abu Dzsadsától, az Európai Arab Liga^[16] elnökétől származik, akit a helyi sajtó belga Malcolm X-nek nevez. Álláspontját nagyon logikus érvekkel támasztotta alá: „Ebben az országban 70 ezren élnek, akiknek német az anyanyelve, és 300 ezren, akiknek az arab az anyanyelve. Azoknak, akik arra hivatkoznak, hogy a német hivatalos nyelvként való elismerésének történelmi okai vannak, azt üzenem, hogy a történelem még nem ért véget.”

Több mint két hetet töltöttünk Brüsszelben. Barátoknál laktunk, egy német-belga házaspárnál, Maltenál és Gaetane-nál. A házuk a bevándorlók lakta Schaerbeek negyedben fekszik. Estéenként a kis kávézóban csak férfiakat látni. Sokat dohányoznak és törökül beszélgetnek. A környék sokáig nyitva tartó kis élelmiszerboltjaiban késő estig lehet kenyeret, péksüteményt, üdítőt és hentesárut kapni. A boltok előtt nap mint nap fiatalok csoportosulnak, szinte mindig fiúk, akik hangosan tárgyalják mindennapi ügyeiket. Nincs ebben semmi agresszió, senki nem köt belé a járókelőkbe, senki sem kér cigit, vagy ne adj' isten, egy sörre valót. Valahányszor elmentem mellettük, az volt az érzésem, hogy a fiúkat állandóan szemmel tartják az idősebb férfiak, talán a füstös kávézóban üldögélő fivéreik, nagybátyjaik vagy apáik. A kerületnek ezen a részén sok szempár pásztazza a terepet. Nem könnyű itt bármilyen kihágást észrevétlenül elkövetni, valaki mindig felismeri a tetteit. A legnagyobb eséllyel az kerülheti el a büntetést, aki idegen errefelé, aki még sosem vásárolt az itteni boltokban, és sosem tért be valamelyik kávézóba. Nincsenek is napirenden erőszakos cselekmények, az ilyesmi ritka kivételnek számít. Schaerbeekben biztonságban éreztem magam. Akárcsak Malte és Gaetane.

Brüsszel központjában kinéztem magamnak egy bördzsekit. Szép volt a szabása, és az ára is jóval alacsonyabbnak tűnt, mint Lengyelországban. Kiderült, hogy a bolthálózat pakisztáni kézben van. Eszembe jutott egy évvel korábbi esetem. Néhány hónapot Angliában töltöttem, és Oxfordban meg akartam látogatni egy volt osztálytársnőmet, a tíz-egynéhány éve kint élő Beátát. Mivel elég messze lakik a centrumtól, úgy döntöttem, taxival megyek. Oxfordban, akárcsak más angliai városokban, a legtöbb taxis ázsiai vagy észak-afrikai; bevándorlók, illetve azok leszármazottai. Beültem az első taxiba, bementam a címet és elindultunk. A sofőr pakisztáni volt. Eleinte angolul beszélgettünk, de aztán urdura váltottunk. Megemlítettem a taxisnak, hogy a kedvenc pakisztáni költőm Muhammad Alam Ikbál. Erre a taxis szavalni kezdte Ikbál egyik költeményét, és elmagyarázta, hogy szabadidejében urdu irodalmi műveket fordít angolra. Mikor megérkeztünk, váratlanul közölte, nem fogad el pénzt a fuvarért. „A vendégem volt – mondta, és hozzátette –, eddig még nem találkoztam olyan európaival, aki eredetiben

olvasta volna Muhammad Allam Ikbál verseit.” Ez volt az egyetlen eset az életemben, hogy egy taxis a hazája költészete iránti lelkesedésből nem fogadott el pénzt. Az igazsághoz hozzátartozik, utasa csak részben osztotta lelkesedését.

Persze eszembe sem jutott, hogy a pakisztáni kereskedő nekem ajándékozza majd a bőrdzsekit, csak azért, mert mindketten ismerjük Ikbált. Ezúttal szó sem volt irodalomról. A politikáról beszélgettünk, meg a bevándorlók helyzetéről. A kereskedő nem panaszkodott. Nagyon jól ment a sora Belgiumban. Már félórja beszélgethettünk, mire megkérdezte, hova valósi vagyok. Mikor megmondtam, hogy Lengyelországba, szívből elnevette magát. „Jó napot, üdvözlöm a boltomban – mondta egész túrhető lengyelséggel. – A feleségem lengyel, gyakran utazom látogatóba a lengyel rokonsághoz. Lengyelországban merre lakik?” Megmondtam neki, hogy Rzeszówban. „Szóval így állunk, a feleségem is rzeszówi” – tette hozzá a legtermészetesebb módon, mintha ebben semmi meglepő nem lenne. Nem hittem neki. Hirtelenjében azt gondoltam, afféle üzleti fogásról van szó, látszólag bizalmas, meghitt légkört próbál teremteni, hogy könnyebben győzhesse meg a vevőt, aki a kereskedőt így mintegy földijének tekinti. Paradox helyzet. Hiszen én, a vevő akartam ezzel a fogással élni, urdu nyelven beszélgettem a pakisztáni kereskedővel, hogy jó hangulatot teremtsék és lealkudjam az árat. De a pakisztáni háromszor is túltett rajtam. Először a lengyel üdvözléssel, aztán a lengyel feleséggel, aztán azzal, hogy az asszony rzeszówi. Ez már túl sok volt nekem. Látna hitetlenkedésemet, elővette a mobilját, bepötyögte a számot, aztán néhány mondatot mondott franciául, és átadta a telefont. Csak pár percet beszéltem a feleségével. Megerősítette, hogy Rzeszów mellől származik. A dzseki nem volt annyira jó vétel, de nagyon bizalmas légkörben ütöttük nyélbe az üzletet.

Persze az idegenektől és a kultúrára gyakorolt hatásuktól való félelem egész más dimenzióban jelentkezik személyes találkozások, szívélyes beszélgetések nyomán, vagy ha a bevándorlók közt biztonságban érezzük magunkat. Az eltérő kultúrájú ember nem vált ki ellenérzést, sőt rokonszenvet és megértést ébreszthet, ha közelebbről megismerjük. Nemcsak az idegen kultúrájú, idegen vallású jövevényt látjuk benne, hanem az embert, akivel jó szóba

elegyedni. Lassan ráébredünk, hogy az ember egyszerre több világban is létezhet, és hogy a másságból nem feltétlen következik idegenség vagy ellenségesség.

De a félelem nem párolog el teljesen. Mert az éremnek van egy másik oldala is. A szomszéd boltban többször beszélgettem egy marokkói árussal. Őszintén bevallotta, hogy nem szereti az országot, ahol dolgoznia adatott. Nem szereti az embereket, akik ebben az országban laknak. A jobb megélhetés reményében hagyta el hazáját, de sohasem fogja az új kultúrát és az új szokásokat elfogadni. Mit lehet egy ilyen őszinte vallomással kezdeni? Mit értsünk azalatt, hogy „nem szereti”? És ha nem szereti, akkor mi van? Talán nincs semmi, de ha mégis? És ha nem csak ő vélekedik így, hanem sok más fiatalember is, aki szintén a jobb kereset reményében jött ide? Az ilyesféle kérdésekre nem lehet válaszolni. Csakhogy egyre gyakrabban hangzanak el. Egyre több európai teszi fel őket.

A félelem tetten érhető a londoni metróban, ha a kocsiban hagyományos pakisztáni öltözékben, nagy zöldes hátizsákkal ül egy fiatalember, és a Koránt tanulmányozza. A többi utas a szeme sarkából figyeli, fészkelődik, figyelmesen méregeti a hátizsákot, tekintetük hol a könyvre téved, hol a fiú átszellemült arcára, aztán megint a könyvre, végül a hátizsákra. Nyilván azon törik a fejüket, minek a nagy hátizsák, és miért olvas a fiú olyan elmélyülten. Egyre több szempár szegeződik rá. Senki nem szólal meg, mindenki csak nézi. Nem tolakodóan, nem erőszakosan, de mégiscsak megbámulják. A szerelvény végre megáll, a fiú becsukja a könyvet, fogja a hátizsákját és leszáll. Ezután sem szólal meg senki. A baljós érzések tehát mégis indokolatlanok voltak.

Igaz, amit Abu Dzsadzsa állít, hogy Európa történelme még nem ért véget, bár nem feltétlenül az általa elképzelt forgatókönyv fog megvalósulni. A legrosszabb az lenne, ha a félelem határozná meg Európa eljövendő sorsát. Egy brit muszlim a következőket mondta nekem: „Valójában azok félelme tölt el félelemmel, akik a legcsekélyebb bizalmat sem táplálják irántunk. Akin úrrá lesz a félelem, az gyakran indokolatlan cselekedetekre ragadtathatja magát, amelyek könnyen tragédiához vezethetnek.” Azt hiszem, igaza van.

HARMADIK RÉSZ

Az állam

Szingapúrt nem igazán értik az Európából vagy Amerikából érkezők. Első pillantásra minden ismerősnek tűnik: tökéletes infrastruktúra, kiváló közlekedési hálózat, modern épületek az Orchard Roadon, magas színvonalú pénzügyi szolgáltatások, az angol nyelv általános használata. A helyiek ráadásul nagyon udvariasak, és nem fukarkodnak a mosollyal, ha idegen turistát vagy üzletembert látnak. Remek diszkók és nightclubok is akadnak bőven, a fiatalok igazán szeretnek itt szórakozni. De valahol a felszín alatt mégis létezik egy másik világ. Az első kép: a gazdag, rendkívül elegánsan öltözködő yuppie-k gyakran az egyszerű és nagyon olcsó mozgó utcai büfékben étkeznek. A feltálat ízek nyilván azokra az ételekre emlékeztetik őket, amelyeket egykor Kínából, Malajziából vagy Indiából bevándorolt szegény felmenőik fogyasztottak. A második kép: elegáns, gyönyörű szép lány szinte mindennap sétálni indul hajlott hátú nagymamájával, és kitartóan válaszolgat kérdéseire. A harmadik kép: az utcák, terek, parkok valószínűtlenül tiszták. Az újságok arról tudósítanak, hogy Szingapúrban a világon a legjobbak a bűnügyi statisztikák. Majd egy meglepő állítás: Szingapúrban, a világ egyik leggazdagabb államában, ahol az egy főre eső nemzeti jövedelem a svájcihoz közelít, nincs parlamenti demokrácia. Tehát nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a játékszabályok átláthatók legyenek és általános jólétet teremtsenek. Ezt a jólétet nem a természeti kincsek, hanem a lakosság szorgalma és leleményessége alapozta meg.

Szingapúr mindig is egyedülálló volt Ázsiában. Mindenekelőtt itt hitelt adnak a politikusok szavainak. Hisznek a becsületességükben, a megvesztegethetetlenségükben, és abban, hogy a közjót valóban saját érdekeik fölé helyezik. A közvélemény-kutatások tanúsága szerint a szingapúriaktól idegen az Ázsia-szerte megfigyelhető és Európa számos államában is ismert kiábrándultság, amellyel a lakosság a politika szereplőire tekint, mert a jövő és a jelen képviselőinek, minisztereinek, kormányfőinek ígéreteiben már egyáltalán nem bíznak. A szingapúriak véleményét más vizsgálatok

is alátámasztják, amelyek szerint ez a világ egyik legkevésbé korrumpált állama. És az államigazgatás is itt működik a legolajozottabban.

Mert minden nagyon pontosan tervezhető. Nem mindegy, ki tölt be egy adott politikai, államigazgatási posztot, kiből lesz felső- illetve középvezető egy nagyvállalatnál. Nem csak arról van szó, hogy a jelölt teljesíthetetlen ígéreteket tenne, és első sorban saját etnikai, nemzeti, vallási (kínai, maláj, indiai vagy muzulmán, hindu, netán buddhista) közössége iránt lenne lojális, és nem tartaná szem előtt az osztársadalmi érdekeket, befolyását kizárólag saját székértáborának, rokonságának vagy baráti körének javára fordítaná. Természetesen mindezeket a szempontokat figyelembe kell venni, de a legfontosabb, hogy olyan személy kapjon megbízatást, aki az elemi feltételeket messzemenően teljesíti. Vagyis megfelelő képzettséggel és megfelelő IQ-val rendelkezik, ami könnyen ellenőrizhető. Mert ugyan mi jó származik abból, ha a magas poszt várományosát mindenki rendes, becsületes embernek tartja, de nem elég intelligens az egyre összetettebb feladatok megoldásához? Mert a tisztesség és a megfelelő képzettség önmagában kevés a világ technológiai szempontból egyik legfejlettebb államában. Egy olyan országban, ahol szinte minden komputerezve és automatizálva van, a nyilvános illemhelyekkel egyetemben. A globalizációs folyamat egyik éllovasánál?!

A szingapúriak számára a válasz kézenfekvő, s ezt az állampolgárok érdekeit szívükön viselő közhivatalnokok is tudják. Már a nyolcvanas években készült egy terv, amelyet bírálói „társadalombiológiainak” neveztek. A hatóságok által lefolytatott vizsgálatok megállapították ugyanis, hogy a magasabb fokú végzettséggel rendelkező anyák gyermekei sokkal jobban boldogulnak az iskolában, jobb a szakmai előmenetelük, miközben a kevésbé iskolázottak gyermekei lemaradnak. Így hát az ország javát szem előtt tartva különleges tájékoztató kampányokat szerveztek, és olyan jogi szabályozást készítettek elő, amely a legmagasabban kvalifikált családokat igyekszik nagyobb számú gyermek vállalására ösztönözni, miközben a lemaradók gyermekvállalási kedvét lehűti. Noha nyíltan ezt sohasem mondták ki, a társadalom genetikai potenciáljának fejlesztéséről volt szó, amelynek köszönhetően a lakosság IQ-ja sokkal nagyobb ütemben növekedett volna, mint

máshol. Minthogy a társadalombiológiai terv ellenállásba ütközött, az állam lemondott az ilyesféle megoldások propagálásáról. De azért bevezették, csak indirekt módon, kerülő úton csempészték be.

Mert ha egy országban előnyben részesítik a magas IQ-jú állampolgárokat (ezt pedig könnyű a különböző állaspályázatok során felmérni), a magas képzettségű anyák pedig jelentős állami támogatásra számíthatnak a gyermekvállalás során, akkor könnyű kikövetkeztetni, milyen karrierlehetőségek nyílnak majd egy születendő szingapúri kisfiú vagy kislány előtt. Miért vállalja valaki a gyermekvállalás kockázatát, és fordítson jelentős összegeket a kicsi nevelésére, ha maga is elég gyenge IQ-val rendelkezik és tanulmányai során sem jutott sokra. Miért tenne ki egy leánykát vagy fiúcskát állandó kudarcoknak egy szüntelen tökéletesedő társadalomban? A siker reménye nélkül nem érdemes sokgyerekes családra vágni. Ráadásul a világon szinte egyedülálló bizalom mutatkozik meg a politikusok iránt, akik őszintén kifejezésre juttatják, mennyire féltik a nemzet jövőjét, így hát nemigen érdemes kapálódzni. Különben is, kinek jutna eszébe tiltakozni, ha itt a közérdek forog kockán, amelyről folyton azt hirdetik, hogy az egyéni ambíciók fölé kell helyezni?

Így volt ez már az állam megalakulásakor. Attól kezdve, hogy a függetlenség elnyerése reális közelségbe került. Egy új, különböző etnikai csoportokból álló társadalom felépítése nem egyszerű feladat. A lakosság eltérő szokásai, vallási heterogenitása, különböző gasztronómiai preferenciái nem okvetlenül kedveznek egy olyan közösség építésének, amelynek konszenzusra kell jutnia az új haza működési elveit illetően. A töretlenül hatalmon levő Népi Akciópárt és maga az alapítóatyja, Li Kuan Ju azonban kész tervvel állt elő: tökéletes állam és tökéletes társadalom magalkotására szövetkeztek. Az ötlet mind a mai napig visszatetszést kelt az amerikaiakban, az európaiakat pedig egyenesen felháborítja, kiváltképp, ha egykor a vasfüggöny mögött éltek. Ha egy állam az élet valamennyi területét szabályozni akarja, és nemcsak a közélet, hanem a magánélet is illetékességi köréhez tartozik, kellemetlen asszociációk támadnak bennük, és óhatatlanul is eszükbe jut a kemény vagy a puhuló diktatúra, a magasztos frázisok, a beváltatlan ígérek, a veszendőbe ment sorsok időszakai.

Szingapúrban merőben más a helyzet. Az államnak, ahogy azt Li Kuan Ju megálmodta, gondoskodó, szerető, ám igazságos és szigorú apához kell hasonlítania. Ez az apa figyelmeztet, utasít, rábeszél és büntet. Hatalmas szabadságot biztosít a gazdasági szférában és a technológiai innovációban, de rendkívüli szigorral sújtja a látszólag csekély kihágásokat is. A közszolgák megvesztegethetetlenek, még apró ajándékokat sem fogadnak el, nehogy korrupcióval gyanúsíthassák őket.

Az állam hosszú évek óta nagyszabású információs és felvilágosító kampányokat szervez. Például arról, hogy tilos nyilvános helyen köpködni és rágógumizni. Vagy hogy a hosszú haj nem férfihoz illő, és a WC-t mindig le kell húzni. Vagy például az adott hónapban nagy gondot kell fordítani az illendő viselkedésre, hogy az idelátogatók a lehető legjobb véleménnyel legyenek az országról és lakóiról. És a legfontosabb üzenet: mindannyian szingapúriak vagyunk, függetlenül attól, hogy az őseink Kínából, Malajziából, Indonéziából vagy Indiából érkeztek-e ide. És hogy ennek megfelelően a kínai mandarin nyelv helyes változatát kell használni, és nem a dialektusokat, amelyek elválasztják, nem pedig összekapcsolják az embereket.

Világos, hogy a puszta szavak nem mindig hatásosak. Sajnálatos módon akadnak, akik nem helyeslik a társadalom fegyelmezését, és fellépnek a jó szokások ellen. Az ilyesmi szigorú büntetést von maga után. Az utcai szemetelés 350 USA-dollár értékű bírsággal jár, ugyanez a taksa, ha valaki tiltott helyen dohányzik, vagy nem húzza le maga után a WC-t. A visszaesőknek, akik notóriusan szemetelnek, dohányoznak és nem öblítenek, külön reszocializációs tréningeket szerveznek, amelyek megértetik velük, mennyire eltévelyedtek. Ám a drogosok számára nincs reszocializáció. A messzi földről idelátogató gyanútlan utasokat tájékoztató tábla fogadja a repülőtéren, nehogy véletlenül Szingapúrt afféle hipermodern Amszterdamnak nézzék. A tájékoztató igen szűkszavú, de nagyon informatív. *Death for drugs in Singapore*, a kábítószeresekre ugyanis halál vár itt. Nincs kivétel. Nem segít a külföldi követségek vagy politikusok közbenjárása, hiába is akarnák megmenteni állampolgáraik életét, akik azt hitték, hogy a modern világban mindenütt kötelezőek az amerikai és európai normák.

Gyakran teszem fel magamnak a kérdést, hogy nem éppen Szingapúr példáját találják-e követendőnek a gazdagabb országok. Hogy az ideális államban az állampolgárok feletti ellenőrzés együtt jár a gazdaság rendkívüli prosperitásával és a pragmatikus jövőtervezéssel. A társadalmi stabilitást a hatalom által életben tartott hagyomány és a törvény szigora garantálja. Az intellektuálisan fejlett nemzet létrehozásának terve már ma nagy támogatottságnak örvend. Az ideális államban tisztaság és rend uralkodik, jó a közbiztonság, és minden nagyon modern és pontos. Sokáig azt hittem, ez képtelenség. Mert nekünk mégiscsak mások a kulturális hagyományaink, szokásaink, történelmi tapasztalataink. Ma már azt gondolom, minden lehetséges. Sokkal inkább, mint mondjuk tíz-tizenöt évvel ezelőtt. Csak abban nem vagyok biztos, hogy én magam szívesen élnék-e egy ilyen országban. Vagy ez is csak megszokás kérdése? Csak hinni kell, hogy minden megtervezhető, megszervezhető és átalakítható?

Egyszerű megoldások

Két indonézzele kerültem egy szobába. Egyikük maláj volt, és korábban Jakartában élt, a másik surabayai tamil bevándorlók leszármazottja. Azt hiszem, nem igazán kedvelték egymást. Jakartai szomszédom, R. magát az európai kultúra iránt érdeklődő liberális muszlimnak mondta. Egymás után szerezte be az egyes európai országok történetéről szóló köteteket, és szívesen cserélt eszmét a nyugati politikai és gazdasági megoldásokról, amelyek közül a skandináv modell ragadta meg leginkább. Talán nem tudott róla sokat, de ösztönösen követendő mintát látott benne, amit hazájában is érdemes lenne, legalábbis részlegesen bevezetni. Érdeklődésével addig a veszélyes határig jutott, amelynek átlépését saját hitsorsosai már nemigen tudták volna elfogadni. Egy napon bejelentette, hogy Izraelbe készül, mert szeretné a saját szemével látni az oly sok éve viták tárgyát képező konfliktust, és meg akar győződni róla, hogy a hitbuzgó muszlim testvérei által használt szavak és jelképek mit is jelentenek a valóságban. Persze a terveibe csak keveseket avatott be, nyilván tartott a rosszálló megjegyzésektől és heves reakcióktól, amelyeknek beláthatatlan következményei lehetnek. Egy nemzetközi társaságban folytatott éles vita után nyíltan a szemembe vágott valamit, amit délkelet-ázsiai társai általában elharaptak: „Ma az iszlám minden problémája abból adódik – mondta –, hogy az arabok igyekeznek döntő befolyást szerezni benne. Pedig az ő idejük már lejárt. Ahelyett, hogy mások sikereiből tanulnának, saját értelmetlen megoldásaikat akarják másokra erőltetni, amiből aztán nem jön ki semmi. Saját maguk számára is problémát jelentenek, és tényleg nem értem, miért kellene nekünk mindebben részt vennünk. Ráadásul ott van még az Izraellel való konfliktusuk... A legjobb az volna, ha a zsidók és az arabok végre békén hagynák a világot, amelynek elege lett az ellentéteikből. Minél kevesebb van belőlük, annál jobb nekünk.” R. nagyon feldúlt volt. Nem akarta elárulni, mi juttatta ilyen szélsőséges álláspontra. Egyébként nem volt egyedül véleményével. Másik szomszédom, B. szintén nagyon egyszerű megoldásokról álmodozott. R.-rel ellentétben nem törekedett önmeghatározásra, egyszerűen szavakba öntötte, amit gondolt. A máshitűeket hibáztatta: „Mindenről a keresztények tehetnek. Indonéziában nekik van pénzük és az ő kezükben összpontosul a

valódi hatalom. Hiába vannak a muszlimok többségben, nem tudnak hatékonyan szembeszállni velük. Pedig valamit tenni kéne. Csak azért, hogy végre igazságosabb világban éljünk.”

Tíz-egynéhány hónapon át muszlim mikrokozmoszban éltem, több száz fős közösségben, amelynek tagjai az iszlám világ minden részéből érkeztek. Ez a mikrokozmosz Pakisztán egyik fővárosi tanintézetében jött létre, és nyilvánvalóan tükrözte azoknak az államoknak a problémáit, reményeit, érzéseit, konfliktusait, meggyőződését és előítéleteit, ahonnan a fiatalok ideérkeztek. Itt eszmét cserélhettek, vitatkozhattak és veszekedhettek, de együtt ettek és imádkoztak. Az igazat megvallva, az ima simította el a meglévő különbségeket. Hiszen függetlenül attól, hogy a világ mely pontjáról jöttek, összeköti őket a vallás, az évszázadok óta változatlan szertartások és előírások. Általuk tapasztalják meg a közösség egységét és erejét. Bevallom, nagy hatással volt rám, ahogy nap mint nap az imádkozó muszlimokat figyeltem. Magával ragadott fegyelmezettségük, amely mindennapjaikat szabályozta, és amely révén úgy érezhették, Istennel szembeni kötelezettségeiket rendre teljesítik. De tudom, nem csak imával él az ember. A látszólagos egység mögött hatalmas ellentétek feszülnek, melyek az imánál nem kevésbé relevánsak. Korántsem csak nemzeti, nyelvi, viselkedésbeli különbségekről van szó. Ezek nyilvánvalóak. Társaim mind forradalmárnak tűntek, és ha nem is ragadtak volna mindjárt fegyvert, lelkesen igyekeztek saját világnézeti, vallási, kulturális, politikai és ki tudja, milyen meggyőződésüket másokra erőltetni. Elképzeléseik nem egyszer ütköztek, mert akik az iszlámban mindenre megoldást láttak, egészen mást hirdettek, mint akik a muszlim világban nagy jövőt jósoltak a világi államoknak.

De valami mindenkiben közös volt: nagyon egyszerű eszközök segítségével akarták elérni meglehetősen egyszerű céljaikat.

Roppant egyszerű megoldásokat ajánlottak akkori jordániai, palesztin, pakisztáni, török, ujjur, afgán, szomáliai, tádzsik és maláj diáktársaim. Elég ezt vagy azt bevezetni, valami mást megszüntetni, esetleg az előbbit elrendelni, az utóbbit megtiltani, egyeseket barátoknak, másokat ellenségnek nyilvánítani. Minden egyszerű és hatékony. A problémák megoldódnának, az emberek végre

felfedeznék az élet igazi értelmét, és hálásak lennének azoknak, akik a helyes utat megmutatták.

Kár aggályoskodni, ezek csak szavak, az ember gyakrabban válik radikálissá szóban, mint tetteiben. A baj csak az, hogy a szomszédos Afganisztánban néhány évvel később valóban létrejött egy forradalmian egyszerű megoldásokat kikényszerítő állam. A tálibok merőben új irányt szabtak az ország történetének. Nem biztos, hogy az alapítók között ott voltak társaim, akik egykor beavattak terveikbe, ám kétségtelen, hogy elképzeléseik egy része kísérteties formában valóra vált.

Néhány évvel később nem kevés muszlim, ám még több európai s amerikai öröme a tálibok uralma összeomlott, de az egyszerű megoldásokról szőtt tervek tovább élnek. Mindig újjászületnek, ha oly sok probléma halmozódik fel valahol, hogy az egyes ember képtelen ésszel felérni. Ez nem csak a muszlimok esetében van így, ők korántsem kivételek a roppant egyszerű megoldások keresésének történetében. Számos esetben szorgalmaztak ilyesmit európaiak, sőt amerikaiak. Az egyszerű megoldások dichotóm világában az egyik oldalon zsidók, kapitalisták, a szabadság ellenségei, felvilágosulatlan barbárok, a totalitarizmus vagy a fundamentalizmus hívei és a hatalom önkényének kiszolgáltatók, öntudatlan tömegek állnak. Az ellenkező oldalon a nem zsidókat, a munkásosztályt, a haladó, felvilágosodott emberiséget, a demokrácia híveit, csupa öntudatos állampolgárt találunk.

A 20. század európai traumái után azt hihetnénk, bölcsőbbek lettünk. Tudjuk mindazt, amit évtizedekkel ezelőtt még nem tudtak az európaiak. Többek szerint meg kellene osztanunk ezt a tudásunkat a muszlimokkal, akik még nem élték meg mindazt, amit mi.

Sajnos ez a tudás ijesztően átfarmálódott az utóbbi években, nyilván a globális terrorizmustól való félelem is globalizálódik. Csábítónak tűnnek az egyszerű megoldások, az egyszerű szembeállítások: a terroristák és a nem terroristák, az európai kultúrához alkalmazkodók és a nem alkalmazkodók, a vallási okokból kendőt viselők és a hajadonfőtt járók szembeállítása. Vagy a nagyon halkan emlegetett és politikailag inkorrekt felosztás: muszlimok és arabok – nem muszlimok és nem arabok. Persze nyilvánvaló, hogy nem mindenki fogadja el az efféle dichotóm

szemléletet, de a tiltakozások ellenére tetten érhető már az európai és amerikai gondolkodásban. Ráadásul az iszlám világban is megalkották torz tükörképét: igazhitűek és hitetlenek, istentagadó elnyomók és jámbor áldozatok, az igaz ügy harcosai, kegyetlen imperialisták, igaz muszlimok, megvetésre méltó kollaboránsok. Lassan, de következetesen az egyszerű megoldásokat kezdik eszményi megoldásoknak tekinteni.

Állítólag az emberek két csoportra oszthatók: az elsőbe azok tartoznak, akik az embereket két csoportba sorolják, a másikba pedig azok, akik szerint a dolog ennél sokkal összetettebb. Bizonyára minden nemes lelkű és haladó gondolkodású ember habozás nélkül a második csoportba sorolja önmagát. De közben, persze csak titokban, nem gondol-e olykor arra, hogy talán jobb lenne egyszerűen megszabadulni azoktól, akik csak gondot okoznak? Nem így van? Tegyük a kezünket a szívünkre, és mondjuk meg, nem ez az igazság?

És ez csak a kezdet...

A rendőr

Egy ország működéséről úgy is képet kaphatunk, ha szemügyre veszünk egy helyi rendőrt. Többet megtudhatunk a rend őreinek szokásait, gondolkodásmódját figyelve, például azt, hogyan fordulnak egy civilhez, mintha az ország bonyolult történelmének tanulmányozásába mélyednénk, interjút készítenénk politikai vezetőivel, vagy a helyi sajtót elemeznénk.

Új-Delhiből egy kisebb csoporttal Dzsajpurba akartunk menni. Sajnos nem foglaltunk előre helyjegyet, így nem tudtunk az esti expresszsel elutazni. Nem akartunk éjszakára visszamenni a szállóba, ezért úgy döntöttünk, a pályaudvaron várjuk ki azt a néhány órát, amíg jegyet vehetünk a reggeli vonatra. Az utazók tömegében felfigyelt ránk egy helyi rendőr. Bizonyára segíteni szeretett volna nekünk, vagy legalábbis meg akart tudakolni valamit, de talán csak beszélgetni támadt kedve, hogy agyonüsse az időt. Először csak mosolyogtunk, aztán néhány udvarias, a helyzethez illő megjegyzés hangzott el, végül megkínáltuk lengyel tejkaramellával. A rendőr mindvégig nagyon kedves volt velünk. Akárcsak az indiai rendőrök többsége, a mi emberünk is az indiai bajszosok több tízmilliónyi vagy tán több százmilliónyi táborát gyarapította. A bajusz egyértelműen növelte a tekintélyét, ami nélkülözhetetlen volt nehéz feladatainak ellátásához. Cingár volt, sőt egyenesen sovány, hasonlított nem túl tehetős honfitársainak többségéhez, akiknek ráadásul ugyanolyan hollófekete hajuk van, mint neki. Felettesei általában nem így néznek ki. Testesebbek, a hajuk deresedik, messziről látszik magasabb rendfokozatuk és magasabb beosztásuk. Ez korántsem jelenti azt, hogy csak hízásnak indult, őszülő rendőrök számíthatnak előléptetésre, de a magasabb rendfokozatra évekig várni kell, elnyerését követően pedig több figyelmet lehet fordítani a test karbantartására. Már nem kell olyan sokat a szabad ég alatt tartózkodni, megannyi veszéllyel szembenézni, s ami a fő, nem kell annyit járőrözni, ami nemcsak fárasztó, hanem roppant unalmas is. Ehelyett kényelmesen be lehet rendezni az irodát, és arra lehet összpontosítani, hogy miként segíthetünk az arra leginkább rászorulóknak, akik meg is tudják hálálni a szakszerű segítséget. Milyen elégedettséggel töltheti el az embert a hivatása, és milyen hálás lesz a közelebbi és távolabbi

rokonság, az összes családtag, a feleség és testvér, a szomszédokról, ismerősökről, távolabbi atyafiságról nem is beszélve. Mindenki mély tisztelettel köszönti az utcán elhaladó magas rangú rendőrt, akinek a befolyása sokkalta nagyobb annál, amit egy közönséges halandó egyáltalán el tud képzelni.

A mi rokonszenves emberünk még rendőri pályája elején állt, bár magabiztos fellépése arra utalt, hogy már komoly szakmai tapasztalattal rendelkezik. Egyenruhája és kemény botja, amit errefelé *lantinak* neveznek, biztosította fölényét azokkal szemben, akiknek történetesen nem volt egyenruhájuk. Bármelyik pillanatban rámutathatott a botjával valamelyik, általában szegényes öltözékű, vidéki jövevényre, és kérdőre vonhatta. Miért éppen éjszaka érkezett, mit akar itt csinálni, mit visz a motyójában, vagy mit rejt nehéz bőröndje, hogy hívják és hova valósi. Látszólag szokványos kérdések, afféle rendőri rutinellenőrzés, de nem mindegy, milyen hangon teszik fel őket. Elhangozhatnak mintegy mellékesen, de lehetnek fenyegetőek, mintha az utas körözött, veszélyes bűnözőre hasonlítana, akit a rendőrség már régóta szeretne elcsípni. Hiszen a pályaudvar különleges hely, ahol naponta több ezren fordulnak meg. Itt nemigen bukkannak fel ismerős arcok, mint saját lakóhelyén, az egyenruha és a sarzsi pedig személytelen, és még fenyegetőbb az idegenek szemében, akik nem mernek ujjat húzni egy hatósági személlyel.

Éjfélre járt. Pénztárnyitásig és a vonatunk indulásáig még órák voltak hátra. Az állomásépület egyik oszlopánál leterítettük matracainkat, és igyekeztünk a hátizsákjainkra támaszkodva viszonylag kényelmesen elhelyezkedni. A rendőr még váltott velünk néhány szót, érdeklődött további terveink felől, ellátott néhány hasznos tanáccsal, aztán továbbment.

A hatalmas csarnokban emberek tucatjai terítették le pokrócaikat, foltozott lepedőiket, rongyaikat, hogy ülő- vagy fekvőhelyet készítsenek maguknak. Volt, aki aludni készült, volt, aki csak bóbiskolt, a vonata nyilván egy-két órán belül indult, és félt, hogy ne adj' isten nem hallja meg, amikor bemondják a hangosbemondón.

Nem tudom, milyen sokáig kuporogtam meglehetősen kényelmetlen helyemen, míg el nem nyomott az álom. A csarnok szemközti falánál támadt ricsajra riadtam fel. Fojtott hangon kiabált

valaki, és egy halk hang válaszolgotott: megláttam az ismerős rendőrt. Egy fehér rongyba bugyolált ember fölött állt és a lahtival bökdöste. Aztán megütötte, valószínűleg másodjára. A bántalmazott védekezni próbált, de valahogy bártortalanul, mintha attól tartana, hogy értelmetlen ellenkezése további ütlegeket vált ki. De a bot már nem sújtott le rá, a rendőr még egyszer megbökte és továbbment. A közelemben ülőkre néztem. Ők is tanúi voltak a jelenetnek, de közönyösen szemlélték a történeteket, sem felháborodásnak, sem együttérzésnek nem adták jelét. „A rendőr végzi a dolgát” – nyugtázta az esetet indiai szomszédom, aki bizonyára tízszer vagy akár százszor is látott már ilyesmit.

Szavai igazi értelmét később fogtam fel. Több ízben tanúja voltam, ahogy az első pillantásra rokonszenves bajszos rendőrök lahtijuk segítségével európai szemmel kegyetlennek és értelmetlennek látszó, megelőző intézkedéseket foganatosítanak. Persze nem volt szó komoly verésről, sosem láttam, hogy vér folyt volna. Az volt az érzésem, sosem arra ment ki a játék, hogy a rend őre egy piti tolvajt megbüntessen, hanem arra, hogy a hatalmát fitogtassa. Lehet, hogy hatalma még nem túl nagy, de arra elég, hogy fölényt biztosítson neki. India demokratikus ország, így – törvényei értelmében – senkit sem lehet büntetlenül bántalmazni. De még a demokrácia szoros védőhálóján is behatolhat némi önkény, mintha az állami struktúrákon lenne egy kicsiny rés, amin át elharapódzik némi rendőri erőszak. Közönyös eltűrése oda vezet, hogy az emberek észrevétlen fokozatossággal egyre nagyobb adag erőszakot tűrnek el, és az erőszak terjedésének folyamata kicsúszik az ellenőrzésük alól. Kiváltképp olyan esetekben, mikor a rendőr és soron következő áldozata másvallásúak vagy más kaszthoz tartoznak.

Vagy mégsem helyesen ítélem meg a történeteket? Esetleg csak félreértettük a helyzetet, ami idegen kultúrához tartozókkal nem egyszer megesik? Talán szükség van az erőszak látszólag értelmetlen adagolására? Ki tudja, úrrá lehetne-e lenni különben a kezdetben csekély, de idővel elhatalmasodó káoszon, amely egy szép napon veszélybe sodorná a hatalmas, nemzetiségi, vallási, nyelvi, kulturális sokféleségéről ismert, kasztokra tagolt államot? De ha ez az igazság, és a rendőr lahtija egyértelműen hatalmi eszköz, akkor India egyik legnagyobb szellemi vezetője, az

erőszakmentességet hirdető Mahatma Gandhi nagyot tévedett. Lehetséges, hogy az ő filozófiájának teljes tagadását jelentő preventív erőszak jelentené az állam alapját, az államét, ahol a fegyelem fontosabb, mint a bizalom?

A Kelet országában fordítva is elsülhet minden. Különösen, ha az erőszak anarchiával párosul, a rendőr pedig a fennálló rendszer áldozata lesz. Nemcsak arról van szó, hogy őt is megfertőzheti az erőszak vírusa, amelyben gyógyírt vél felfedezni a társadalom valamennyi bajára. Ilyesmi bárhol, bármilyen kultúrában előfordulhat, vallási hovatartozástól, szokásoktól függetlenül. Előfordul, hogy a rendőr már nem rendőr többé, nem az a személy, aki azért áll az államgépezet szolgálatában, hogy a stabilitás és a biztonság minimumát garantálja.

Kambodzsában valószínűleg minden eladó. Gyümölcsöt, húst, házat, autót, nőt, fiút, szövetségest, ideológiát, parlamenti mandátumokat egyaránt áruba bocsátanak. Olyan totális szabadpiac jött létre, amely még a liberalizmus legelszántabb híveit is megrémíti. A rettentő nyomor és az alapvető állampolgári erények hiánya, sőt mindennemű etikai norma eltűnése ahhoz vezetett, hogy az emberek mindent árunak tekintenek, még saját gyerekeiket is. A polgárháború, majd a vörös khmerek örült forradalma, majd egy újabb polgárháború tönkretették az országot. Lelkileg megnyomorították a lakosságot, szétzilálták a családi kötelékeket, amelyekre oly nagy szükség volna az állam újjáépítése során.

Angkorvat az ősi Kambodzsa jelképe. A világ egyik legnagyobb és legszebb szentélye máig fennmaradt, noha a helyi ideológusok abszurd tervei szerint a régi világot mindenestül el kellett volna pusztítani, hogy a helyén új épülhessen. Ma turisták tömegeit vonzza Európából, Ausztráliából és Amerikából. Minden bizonnyal nagy jótéteményt jelent ez a helybélieknek, mert a tengerentúli vendégek jelentik a legfontosabb devizaforrást.

Az egyik templom előtt khmer rendőr állt. Egyenruhát viselt, kincstári cipővel és sapkával. Fegyver is volt nála. Rajtuk kívül senki sem volt a közelben. Angkor hatalmas területen fekszik, nem nehéz olyan helyet találni, ahol nemigen fordul meg senki. Egyébként a kis templom, vagyis inkább rom, ahol véletlenül szembetalálkoztunk, nem tartozik a legvonzóbb látványosságok

közé, nemigen keresik fel turisták, legfeljebb a buddhista művészet iránt érdeklődő magányos látogatók vetődnek ide.

A rendőr intett, hogy beszélni szeretne velem. A Kelet országaiban a rendőrrel való beszélgetés nem mindig jelent kellemes csevelyt, főleg, ha a rendőr a kezdeményező. Gyakran sajátos tranzakcióba torkollik, amivel nem feltétlenül jár jól a messzi földről érkező.

Aggódva, ugyanakkor kíváncsian léptem hozzá. A rendőr jelbeszéddel hozta tudomásomra, hogy szeretne valamit eladni. A sapkájára mutatott, majd a cipőjére, aztán a derékszíjára, végül a pisztolyára. Egy cédulára írta az árakat amerikai dollárban, amely az ország második hivatalos fizetőeszköze.

Megértettem, hogy egy áruval van dolgom, egy rendőrruhát viselő áruval, aki nem mást, mint hatalmának és tekintélyének jelképeit kínálja megvételre, amelyek mögött az állam hatalmának és tekintélyének kellene állnia. Az első pillanatban nagyon hülyén éreztem magam, mint akit éppen rajtakaptak valamin. Nem nagyon tudtam, hogyan viselkedjem. Végül is nem a bazárban voltunk, ahol csak úgy, büntetlenül ott lehet hagyni egy standot. Abban sem lehettem biztos, miként reagál majd a felfegyverzett funkcionárius, ha tovább sétálok, és semmibe veszem korántsem szokványos üzleti ajánlatát. Végül mégiscsak elmutogattam valahogy, hogy nem veszem meg sem a sapkáját, sem a cipőjét, a fegyvere pedig végképp nem kell. A rendőr nagyon elszomorodott. Nem volt sem agresszív, sem türelmetlen, hanem egyszerűen csak szomorú. Némán álltunk egy kis ideig.

A rendőr azonban nem adta fel. Mindenféle apróságokat kezdett előhúzni, iratokat, cédulákat, egy noteszt. Mindenképpen el akart nekem adni valamit. Végül is a rendőrigazolványát nyomta a kezembe. Börtárca volt, belül az egyik oldalon a Kambodzsai Királyság fémjelvénye és a Police Nationale felirat, a másik oldalon átlátszó fólia alá csúsztatva egy négyszögletes papíron viselőjének neve és fényképe volt látható. Kicsit haboztam, aztán a békesség kedvéért beadtam a derekamat. Kivette a betétet, visszaadtam a rendőrnek száz thai bahta, vagyis háromdollárnyi pénz kíséretében. A thai bahta a harmadik Kambodzsában használatos fizetőeszköz. A rendőr továbbra is rám akarta tukmálni a derékszíját, de határozottan visszautasítottam.

Az igazolványt ma is a fiókomban tartom. Ha időnként ránézek, akkor elgondolkodom, mi a rosszabb, a khmer emberrablók, akik váltságdíj reményében turistákra vadásznak, a tehetetlen korrump politikusok vagy az egyenruhájukat és a fegyverüket áruló rendőrök. Talán a legrosszabb mégis az volna, ha valaki egy újabb forradalmat találna ki, amely a beteg, nyomorgó és korrumpált társadalmat meggyógyítja. Miért is ne ismételné magát a történelem, hacsak egy kicsit más formában is?

Gyilkos mezők és golyóstoll

Phnompen, Kambodzsa fővárosának utcáin Szihanuk király képmásai láthatók. A fényképeken a király nagyon fiatalnak látszik, sokkal fiatalabbnak, mint a valóságban. Szihanuk Kambodzsa élő szimbólumává vált. Az ország a 20. század folyamán páratlan ideológiai változásokon esett át. Először francia gyarmat volt, aztán független királyság, majd valamiféle monarchikus köztársaság, később lázadó tábornokok ragadták magukhoz a hatalmat. Rögtön utánuk jöttek a vörös khmerek, és nekifogtak a világtörténelem egyik legvéresebb ideológiai kísérletének. A Gyilkos mezők ma is véres kormányzásuk emlékét őrzik. A vörös khmerek hatalmát a vietnamiak inváziója döntötte meg, akik csak a 20. század utolsó évtizedében vonultak ki. Kambodzsából újra buddhista királyság lett, a trónt pedig ugyanaz az uralkodó foglalta el, akiből ötven évvel korábban már egyszer király lett. Ismét egy kísérlet, ezúttal igen nemes. A baj csak az, hogy az elmúlt évek egymást követő véres eseményei korántsem adnak reményt boldog végkifejletre.

A Gyilkos mezők nincsenek messze Phnompentől, motorbiciklit vagy furgont kell bérelnünk sofőrrel, ha oda akarunk jutni. Az utat csak a város széléig borítja aszfalt, a folytatás már bizonytalan, hepehupák, sár, nyomorúságos házak és rendszeren kitatarozott, színes buddhista templomok közt vezető rejtett csapások. Negyven perc alatt a helyszínen lehetünk.

A bejáratnál felállított asztalnál három hivatalnok ült. Hatalmas vendégkönyv volt előttük, aznap pedig a szokásosnál is több látogató érkezett ide. A legnagyobb csoportot hagyományos narancsszín ruhába öltözött buddhista szerzetesek alkották. Jelenlétük a Gyilkos mezőkön valóban áldásosnak tűnt, örömteli bizonyítékát jelentette az igazi khmer hagyományokhoz való visszatérésnek. A szerzetesek látogatásának különleges oka volt. 2000. április 17-én volt a 25. évfordulója annak, hogy Pol Poték bevonultak a fővárosba, és hozzáláttak a totális forradalom képtelen eszméjének megvalósításához. Példátlan következetességgel, az egész országban.

1975-ben, mikor véget ért a polgárháború, és Saigonban győzött a Vietkong, Kambodzsában a vörös khmereket szinte megváltóként üdvözölték. Általános volt a meggyőződés, hogy megszűnik a

politikai káosz, az állandó harc, a katonai erőszak, és felszámolják a hivatali korrupciót. Sok értelmiségi remélte akkoriban, hogy normális demokratikus állam jöhet létre. Mindenáron hinni akartak a forradalom igazságosságában. A vörös khmereknek azonban eszük ágában sem volt mások álmait valóra váltani. Saját elképzeléseik voltak. Egy részüket a messzi Párizsból importálták, ahol Pol Pot, akit később egyes számú testvérként emlegettek, valamint leng Szári, a hármasszámú testvér forradalmi kiképzést és egyetemi diplomát szerzett. A vörös khmerek egymás közt nem használták a Szihanuk által rájuk ragasztott „khmer rouge” nevet, jobban szerették, ha Angkar, vagyis szervezet néven emlegették őket. Valamennyi felmerülő kérdésre előre gyártott válaszaik voltak. 1975-ben minden készen állt a Nagy Kísérletre. Az ország szakított a múlttal, minden a nulláról indult.

A forradalomban emberekről kell döntenet. Gondosan ki kell válogatni azokat, akik természetes támogatói az új rendnek, aztán rámutatni azokra, akik születésüknél, iskolázottságuknál vagy beosztásuknál fogva ingadozóak, végül pedig meg kell találni az ellenséget, akin már semmiféle átnevelés nem segít. A lakosságot négy csoportra osztották. A negyedik csoportba a régi kormányzat gyűlöletes képviselői mellé az értelmiségieket is odasorolták. Szerencsétlenségükre tanultak voltak, beszélték a franciát, a gyarmatosítók nyelvét, a valóságot a jó és a rossz kategóriáiban tudták értelmezni.

A forradalom egyáltalán nem tartott rájuk igényt. A forradalom az írástudatlan parasztot eszményítette, aki mit sem tudott saját civilizációja vívmányairól, de jó alanya volt az ideológiai átnevelésnek. A khmer paraszt kiváló halálosztónak bizonyult, a jó és a rossz megkülönböztetését pedig a forradalomért felelős feljebbvalóitól tanulta. A khmer paraszt erkölcsi aggályok nélkül hajtotta végre a parancsokat. Ha mégsem értett volna egyet mindennel, más parasztok és pártfunkcionáriusok igyekeztek jobb belátásra bírni, akár úgy is, hogy a halálba küldték.

A Terv szerint Kambodzsa valamennyi életben maradt lakójának, persze a párttagokat kivéve, speciális mezőgazdasági üzemekben kellett hasznos termelőmunkát végeznie (a lehetőségektől függően napi 12-15 órát). Természetesen idővel ki kellett iktatni a

munkaképteleneket, pedig számuk hónapról hónapra egyre gyarapodott.

A szervezet tökéletesen tisztában volt a globalizáció jelentőségével. A modern világ anyagi javai ugyanis egymást feltételezik. Senki sem lehet tökéletesen szabad, ha mások által előállított javakra szorul rá. Ráadásul a javak előállítója a vásárlót is a hatalmában tartja. Bárminemű egymásrautaltság akadályt jelent. A szervezet tudta, mire van szükség az egyszerű, problémamentes létezéshez. Mi haszna lehet egy autónak, ha üzemanyagot, alkatrészt kell hozzá importálni, és szerelőket kell betanítani? Mi szüksége van a khmer forradalomnak olyan gyárakra, amelyekbe egyre újabb gépeket és külföldi technológiát kell beszerezni? Mire jók a kórházak egyre bonyolultabb diagnosztikai és terápiás eszközeikkel? Miért ne lehetne nélkülözni a szomszédos országokból importált villamos energiát? Minek utakat fenntartani, ha úgysem járnak rajtuk autók? És minek a pénz, ha a paraszti kommunák biztosítani tudják a minimális élelmiszer-fejadagokat? Ha a forradalomban minden nulláról indul, akkor a fejlett civilizáció valamennyi vívmányát kíméletlenül meg kell semmisíteni. Semmi értelme a külvilággal kapcsolatot tartani. A szervezet nagyon komolyan vette az efféle ajánlásokat. Módszeresen tették tönkre a kórházak felszerelését, nagy gonddal törtek össze minden kémcsövet, kitépték a konnektorokat, összetörték a bútort, elszaggatták a vezetékeket, kihajigálták a gyógyszereket és a lámpákat. A nemkívánatos emberek megölését az emberkéz alkotta nem kívánt tárgyak elpusztítása kísérte. Az idegen világhoz tartozó tárgyak ugyanolyan ellenségek, mint az osztályidegen ember vagy a másként gondolkodó. Ebben a maximában ugyanannak az éremnek a két oldaláról van szó. Noha az utóbbi megállapításnak kétségkívül sokkal megrázóbbak a következményei, e sarkos ítéletek egymást feltételezik és nélkülözhetetlenek a folyamat szempontjából.

Négy évvel később úgy tűnt, a szervezet nagyjából megvalósította tervét. Kambodzsa szinte a kőkorszakba süllyedt vissza, a 20. századi technikai civilizációt gyakorlatilag nyom nélkül eltüntették. Csak a forradalom jelképét tartották meg, a lőfegyvert. Mind a mai napig nem tudni, hány embert gyilkoltak le. Egymillió áldozatot szoktak emlegetni, de egyes számítások még a hárommilliót is

elképzelték tartják. De a terror végrehajtásához is hatalmas tömegekre volt szükség. Őrizni kellett a paraszti kommunákat, az ország egész területén hatékonyan és gátlástalanul el kellett pusztítani a gyűlöletes tárgyakat, honfitársaik millióit kellett megkínózni, módszeresen fel kellett jelenteni a makacskodó keveseket, végül üldözni kellett a szökevényeket, és ellenőrizni a lakosság mozgását. A nem túl sok tagot számláló szervezetnek nem volt elegendő kádere mindezen feladatok ellátására. De csakhamar kiderült, sok buzgó és használható embert tudnak csatasorba állítani. Számuk egyre nőtt, hiszen az írástudatlan parasztnak be kellett bizonyítaniuk, hogy jól hajtják végre az Angkar utasításait.

Nem tudom, a vörös khmerek valamennyi tanult kambodzsait ki akarták-e irtani, de az biztos, hogy kevesen éltek túl közülük ezeket az éveket. Pol Pot^[17] emberei, hogy ne pazaroljanak túl sok lőszert, gyakran öltek machetékkel, vashuzalokkal, de a közönséges csákány- vagy ásónyelek is megtették. Rájöttek, hogy ezek is jól használhatók a népiirtás elhúzódozó folyamatában. Nem kellett nagy költséggel gázkamrákat építeni, a célnak megfelelték a gyilkoláshoz használt ősi eszközök. Később Afrikában is bebizonyosodott, hogy a modern technikai eszközök hiánya nem akadályozza a több millió ember kiirtását célzó tervek megvalósítását. A tömeggyilkosságok háttérében ideológia áll, amelynek egyáltalán nincs szüksége modern technológiára.

2000-ben hivatalosan véget ért a háború. Pol Pot csapatai már négy évvel korábban letették a fegyvert. Ennek ellenére a nyugati turisták továbbra sem vehettek kambodzsai vonatjegyet, mert tartani lehetett attól, hogy áldozatául esnek az országban garázdálkodó titokzatos bandáknak, amelyek feltételezhetően az egykori vörös khmerekkel álltak kapcsolatban. Az egyes számú testvér haláláról keringő hírek már többször bejárták a világot, de a legváratlanabb helyeken kirobbanó fegyveres összecsapások még mindig napirenden voltak.

Sajnos a bonyolult politikai helyzet megkívánta, hogy Pol Pot egykori – most buzgó hazafiakként fellépő – híveit is bevegyék a kormányzásba. A tragédiába torkolló forradalom évfordulójára rendezett megemlékezés politikai nagygyűléssé vált. A buddhista szerzetesek némán hallgatták az európai öltönyt viselő politikus

szónoklatát. Az ország jövőjéről beszélt. Egyesek szórólapokat osztogattak. Kambodzsa legújabb kori történetének ez a fejezete nem akart véget érni.

A Gyilkos mezőkön hatalmas építmény vonja magára a figyelmet. Minden szinten koponyák és lábszárcsontok beüvegezett halmai magasodnak. Nem tudom, pontosan összeszámolták-e valamennyit, hogy az áldozatok számával is sokkolják az idelátogatókat, de a puszta látvány is kiválthat egy idegösszeroppanást. A legalsó szinten egy helyen hiányzott a védőüveg. Az emberi csontok szabadon heverték. Csak később vettem észre, hogy két kisfiú a kiállított koponyákkal játszik. Senki sem akadályozta meg őket benne.

Volt nálunk egy csomó golyóstoll és színes ceruza. Tudtuk, hogy sok ázsiai országban a gyerekek nem pénzt kérnek, hanem ceruzát vagy golyóstollat, hogy írjanak vele az iskolában. Odamentünk a közelben álldogáló gyerekekhez. Egyikük sem kért golyóstollat, de Maryla előhúzott néhányat, és odaadta az egyik kislánynak. Életemben először láttam olyan gyereket, aki nem tudta, mire való ez az egyszerű íróeszköz. Egy ideig nézegette az ajándékát, a szájába vette, nyalogatni kezdte, majd beleharapott. A vörös khmerek utolsó áldozata állt előttünk, egy kislány golyóstollal.

A király

A bölcs öregek szerint minden állam működésének alapja a hagyomány. Ha körös-körül minden oly hirtelen és váratlan alakul át, hogy a jövőt nem lehet kiszámítani, még hozzá nemcsak a távolabbi jövő bizonytalansággal teli, hanem a karnyújtásnyira levő is, akkor valaki vagy valami révén kell az embernek a stabilitás érzését megtapasztalnia, és a múlt valódi vagy idealizált tengerén horgonyt vetnie. Vannak országok, ahol a vallási előírások biztosítják a stabilitást, mert mindmáig általuk válik el egymástól a jó és a rossz. Másutt a kívülállók számára különös és sokszor nehezen érthető szokásjog szabja meg, mi várható el a kormányzattól, mi a szomszédoktól és a szülőktől. Az évszázadokon át formálódó hagyományra folyton újabb és újabb tabuk, jelképek és jelentések rétegei rakódnak.

Ha ezek hiányoznak, a bölcs öregek szerint mindent elnyelhet a káosz, és féltő, hogy a jó és a rossz közötti határvonal elmosódik.

Maga a király is lehet az állandóság záloga. Az országban szinte mindenütt látható képmásai szüntelenül emlékeztetnek arra, hogy olyan monarchiában vagyunk, ahol a hagyománynak be kell épülnie a lakosság tudatába. Kambodzsában azonban a király fényképei nem akármilyen szimbólumok, hiszen Kambodzsa nem mindig volt királyság, és a király nem mindig állt az állam élén.

Mikor 2000 tavaszán Phnompen utcáin Szihanuk fényképeivel szembesültem, arra gondoltam, hogy a valóságban sokkal fáradtabb és rezignáltabb lehet. A 78 éves uralkodó képmásáról nem tiszteletre méltó öregember, hanem vonzó középkorú férfi nézett rám. A szomszédos Thaiföldön egyébként szintén alkalmazzák ezt a más civilizációkban is jól ismert trükköt. Kambodzsa esetében éppen Szihanuk személye révén igyekeztek újratereíteni az ország identitását a történelemben példátlan népiirtást követően. Neki kellett visszaadnia a reményt, és emlékeztetnie az egykori stabilitásra, vagy egyenesen azokra az időkire, amikor a khmer birodalomnak valóban volt mivel büszkélkednie.

Ez a magasztos küldetés azonban nemigen illett az öreg királyhoz, aki nem egyszer lerázta a rá osztott szerepek béklyóit. Korábban megdöbbenő rögtönzéseivel nemcsak a külföldi politikusokat lepte meg, hanem saját alattvalóit is, akik szemmel láthatóan értetlenül

fogadták királyuk pózait és számos ázsiai uralkodót jellemző sajátos kreativitását.

Eleinte csak szeszélyeinek és önimádatának hódolt, később aztán küldetéstudata is támadt. Eddigi élete során négy felvonásban lépett színre, és mindegyik történetben más-más díszletek közt mozgott. Alakítása olykor groteszkbe hajlott: hol a kegyetlenséget vegyítette örült ideológiával, hol a politikai abszurdot keresztezte szélsőséges nyomorral meg egy csipetnyi reménnyel. Szihanuk mindent túlélte. Olyasmiben volt része, ami kevés államférfival történik meg, nemcsak hazájának lett élő jelképe, hanem bizonyos értelemben az egész évszázadnak, amelynek során a remény és a hősiesség örült ideológiákkal és tömeggyilkosságokkal váltakozott.

Az első felvonás volt a legszebb. A kezdet kezdetén a mitikus Indokína teljes egészében a hatalmas Franciaország uralma alatt állt. A francia civilizáció eszméje elsősorban a művelt hivatalnokokat és a helyi előkelőket érintette meg. Európa számukra elsajátítandó mintákkal szolgált, ott minden hatékonyabbnak, értékesebbnek, csodálatra méltóbbnak tűnt. Csak kevesen ismerték el nyilvánosan, hogy az idegen uralom kizsákmányolással jár együtt, amit alig leplez a gyarmatosítók civilizatorikus küldetése. Az 1930-as években a befolyási övezetek határait mindenki tartósnak gondolta Ázsiában.

E rend alapját a hadsereg és az államigazgatásban működő fehér hivatalnokok mellett a helyi társadalom befolyásos csoportjai is jelentették, akik érdekeltek voltak a *status quo* fenntartásában. A leginkább lojálisak kerültek a leginkább a nyugati kultúra hatása alá. Szívesen hangoztatták az európai jelenlét áldásos voltát. Maga Szihanuk is a nagyszerű francia hagyományok bűvkörében nevelkedett, gyermekkorától jól beszélt franciául, tudta, hogyan kell viselkedni a salonokban, Moliére, Baudelaire, Maupassant bálványozott honfitársait utánozva. Nem ő volt az uralkodói szék várományosa, de a franciák őt szemelték ki királynak, mert feltételezték, majd engedelmesen közreműködik hosszú távú terveik valóra váltásában, amelyek egyáltalán nem helyezték kilátásba Kambodzsa függetlenné válását. Nehéz idők jártak a franciákra, a függetlenség csábítása pedig egyre erősebben kísértette a királyt. 1941-ben Európát egész más ügyek kötötték le, mint az indokínai kérdés. A „szabadság” emlegetése azonban még tapintatlanságnak

számított akkoriban. Szihanuk pártfogóihoz lojális, odaadó fiatalember volt, aki még akkor is idegenkedett a gyors döntésektől, amikor a japánok bevonultak és kikiáltották Kambodzsa függetlenségét. Megnövekedett hatalmát nem éppen szokványos módon arra használta, hogy az ősi hagyományok védelmezőjeként lépjen fel francia patrónusainak távollétében. Az országban véget vetett az európai módra bevezetett újításoknak, száműzte a régi holdnaptárt felváltó Gergely-naptárt és a régi khmer ábécé latin betűs átírását. Sikere tartósnak bizonyult, mert a franciák által megreformált vietnamival ellentétben a khmer nyelv mind a mai napig a régi írást használja, a holdnaptár pedig a Gergely-naptárral párhuzamosan továbbra is megmaradt.

A király higgadtan fogadta a franciák visszatérését indokínai gyarmataikra. A háború utáni években a kambodzsai helyzet nem kedvezett a radikális mozgalmaknak. Hiba lett volna sokat kockáztatni. Néhány évvel később francia kötődése in óhatatlanul is felülkerekedtek a hazafias frázisok. Az európaiak gyarmati uralma szemmel láthatóan leáldozóban volt. Szihanuk érkezettnek látta az időt, hogy előkészítse a számára előnyös színpadot és szerepkört. Nagyszabású politikai játszma vette kezdetét. A király keresztes hadjáratot hirdetett az ország felszabadítására. Menesztette a kormányt, és beült a miniszterelnöki székbe, miközben jól előkészített propaganda-hadjáratot indított odahaza és külföldön. Az időzítés kitűnő volt. A franciáknak már sem erejük, sem kedvük nem volt, hogy a számos politikai kudarc ellenére is Kambodzsa urai maradjanak. Szihanuk egy függetlenné vált országban uralkodott tovább. A franciák távozása után, 1953-ban váratlanul bejelentette, lemond a trónról.

Nem óhajt a továbbiakban a régi uralkodókhöz hasonló félisten maradni, akit tisztelettel öveznek a khmer földművesek, és akinek dicső tetteit udvari költők zengik. Egyszerű állampolgár lesz, akit ugyanolyan jogok és kötelességek illetnek meg, mint bárki más. Még azt is hozzátette, hogy soha többé nem kíván visszatérni a trónra. Idővel természetesen beigazolódott, hogy az ünnepélyes fogadalmak csak az első pillanatban őszinték. A továbbiakban módosulnak, persze csak azért, hogy a fogadkozók lépést tarthassanak a történelem váratlan fordulataival. A király

pályafutásával foglalkozó kutatók mindenesetre egyetértenek abban, hogy lemondása valódi politikai bravúr volt. Az ország új alkotmánya ugyanis nagymértékben korlátozta az uralkodó szerepét, akinek így nemigen maradt volna valamije a pompás udvartartáson kívül. Szihanuk azonban többre vágyott, akár titokzatos, csak általa ismert honszerelem vezérelte, akár végtelenül kreatív egója, amely a legváratlanabb szerepekben szeretett tündökölni, így hát a sebtiben kiírt választásokon az exkirály már a Szocialista Népi Közösség vezetőjeként mutatkozott be. Nem kellett különösebb politikai éleslátás ahhoz, hogy megjövendölje valaki a királyi párt győzelmét. A szavazatszámhlálást kísérő hókuszpókusz győzelemhez segítette a leköszönő királyt. Szihanuk teljes mértékben kézben tartotta az államügyeket, miközben névlegesen apja, Norodom Szuramarit lett Kambodzsa királya. De a változások új politikai feszültséget gerjesztettek. Kiderült, hogy nincs mindenki elragadtatva az exuralkodó ötleteitől. A választások nyomán elszabadult az erőszak, amely később minden politikai megnyilvánulás velejárója lett. Az ötvenes évek végén azonban még semmi sem jelezte a közeli tragédiát, épp ellenkezőleg, beköszöntött az operettpolitizálás csodás időszaka.

Szihanuk egyszer csak rájött, hogy nagy szónoki tehetség szorult belé. Egy szép napon a palotába hívatta az elégedetlenkedőket, és háromórás beszéddel kényszerítette térdre politikai ellenfeleit. Ráadásul amikor a hallgatóság elkezdett titokban hazaszivárogni, mindenkit alaposan összeveretett a palotaőrséggel, hogy a Zseniális Szónok szavai még emlékezetesebbek maradjanak. Ettől kezdve senki sem mert az egykori uralkodó szónoklataival versenyre kelni. Szihanuk kedvteléseit közé tartozott még a lovaglás és a többkevesebb tehetséggel művelt újságírás. De ezeket is háttérbe szorította egy újabb passzió, a filmezés. Az exkirály egyszer csak rendkívüli alkotótehetséget fedezett fel magában, és belevetette magát a rendezésbe és színészkedésbe. Minden segítséget megkapott: a teljes királyi család, az államapparátus, sőt az egész hadsereg az ő rendelkezésére állt. Az egyik legismertebb filmjében, az Aszparában (az isteni Nimfában), ahol a szerelem összeütközésbe kerül a haza szolgálatával, a főszerepet a külügyminiszter játszotta, a csatajeleneteket pedig a legvalódibb

katonaság és a teljes helikopterflotta bevonásával forgatták. A háttérben luxusautók száguldoztak, és a királyi rezidencia fényűző pompája is feltárult.

Természetesen Szihanuk nem utasította vissza a főszerepeket a készülő produkciókban. Hű alattvalói hol az erdők szellemeként, hol rettenthetetlen tábornokként, az állampolgári erények megtestesítőjeként csodálták meg a filmvásznon. A művek világpremierjét a külföldi politikusok furcsa módon mégsem fogadták kitörő lelkesedéssel.

Szihanuk, akinek ez cseppet sem szegte kedvét, elhatározta, hogy meglehetősen különös konkurenciát támaszt a cannes-i filmfesztiválnak. Phnompenben létrehozta egy filmfesztivált, ahol két ízben is, 1967-ben és 1969-ben a Nagy Rendező filmje nyerte az első díjat, amin persze ő maga sem győzött csodálkozni. Termékenysége csak az indiai Bollywood játékfilmdömpingjéhez volt mérhető. Alig három év leforgása alatt kilenc filmet csinált. Fantáziaszüleményei sokak számára vonzó álmvilágot kínáltak. Érzelgős melodramákba ágyazott ősi mitológiai jelenetek, képregényhősök, a filmvásznon mindig diadalmaskodó igazság vitték sikerre munkáit, hiszen a nézők feledni tudták a való világot uraló szegénységet, szűrkeséget és az elburjánzó korrupciót. Szihanuk mintha a khmer birodalom hagyományait követte volna, ahol az uralkodó-istenek a hindu mitológiai jelenetekkel kedveskedtek alattvalóiknak. Itt is, ott is mindenható istenségek vagy dicső héroszok tárták fel a létezés új, sokkal érdekesebb és igazságosabb dimenzióját, mint amilyenben a közönséges halandóknak napról napra élniük kellett.

Ez az időszak azonban mégsem volt eszményi a hobbifilmezéshez. A szomszédos Vietnamban háború zajlott, a Vietkong csapatai nem egyszer betörték Kambodzsába. Az ország politikai válaszóthoz érkezett. Sajnos Szihanuk nemcsak a trónról mondott le, de kivonult a valóságos, kellemetlen események világából is. A hajdanvolt uralkodók ugyan a mítoszok által hagyományozott vallási kultuszok és a véres valóság határán éltek, de általában el tudták választani a fikciót a királyságban zajló valós eseményektől. Szihanuk számára ez a distinkció gondot okozott. Ha szabad pillanataiban, bár nem szívesen, de olykor mégis

leereszkedett a politikai küzdőtérré, hogy rendezői képességeit kamatoztassa, próbálkozásai rendre kudarcba fulladtak.

A hatvanas években a Nagy Rendező szerepe mellett a kevésbé kellemes miniszterelnöki szerepet is magára osztotta, apja halála után pedig gyakorlatilag az ő kezében összpontosult minden hatalom. Kambodzsa formálisan továbbra is királyság maradt, csakhogy elég sajátos királyság, melynek élén nem állt király. Szihanuk ugyanis tartotta magát ígéretéhez, és nem tért vissza a trónra. Legfőbb ellenségének az Egyesült Államokat és Thaiföldet tekintette, amivel elnyerte a szovjet vezetés rokonszenvét, amely nagy fontosságot tulajdonított a nyugattal való szembenállásának. Eleinte Szihanuk a kommunista Vietnambot támogatta, és határozottan rokonszenvezett a kambodzsai baloldali erővel, de hamarosan merőben új álláspontot alakított ki, és a baloldalt a lehető legsúlyosabb vádakkal illette. Kénytelen volt a hadsereghez fordulni, de ezúttal nem statisztákat akart a filmjéhez, hanem valódi katonai támogatást kért a kommunisták elleni harchoz. Politikai pozíciója már nem volt olyan erős, mint korábban. Az operettkirályság élén király helyett a filmiparban aktív miniszterelnök állt, de politikai hatalmának napjai meg voltak számlálva. Egyre többeknek lett elégük a filmjeiből és az országulásából.

1970-ben Lon Nol tábornok amerikai segítséggel államcsínyt hajtott végre, és megfosztja hatalmától az éppen Franciaországban időző Szihanukot. Az egykori királyt, miniszterelnököt és filmrendezőt távollétében halálra ítélik. Kambodzsában polgárháború tör ki, amelyben százezrek halnak meg, de idővel bebizonyosodik, hogy ez csak afféle főpróba a néhány évvel később meginduló totális népirtáshoz. Szihanuk Pekingben talál menedéket, formálisan ő irányítja ugyanis a katonai juntával harcoló vörös khmerek. A francia „khmer rouge” – vörös khmer elnevezés, amely egybekapcsolódott a szervezet véres történetével, ugyancsak tőle származik. Ezzel ért véget Kambodzsa 20. századi történetének első felvonása, melyben Szihanuk játszotta a főszerepet.

A második felvonásban teljesen új szereplők jelennek meg a színen, az operett drámába fordul, és beköszönt az ország történetének legtragikusabb szakasza. Szihanukból mellékszereplő lesz, passzív szemlélőként figyeli az eseményeket, nem igazán tudja

a helyzetet jól megítélni. Pekingben a vörös khmerekre esett a választása, ami akkor megalapozott döntésnek tűnhetett, hiszen ez volt az egyetlen fegyveres szervezet, amely szembeszállhatott az uralmon levő katonai rezsimmel. Az országban eluralkodott a zűrzavar. A katonaság a jelentős amerikai támogatás ellenére sem tudta leverni a kommunista partizánmozgalmat. Az elhatalmasodó korrupció, az országot sanyargató tisztek mohósága, a helyzet stabilizálásának kilátástalansága, az elhúzódó, ám bizonyos értelemben rejtett polgárháború, együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy a vörös khmerek támogatottsága nemcsak a nyomortól kétségbeesett parasztok, hanem a káoszba belefásult értelmiség körében is egyre nőtt. Nagyon is kétséges, hogy Szihanuk ismerte-e egyáltalán Pol Pot és barátai ideológiai elképzeléseit. Meglehet, azt gondolta, hogy a „Boldogság új civilizációja” megteremtésének ötlete talán egy francia kávézóban rendezett ivászat hatására született meg Pol Pot és leng Szári fejében, a két ideológus ugyanis diákéveit a távoli Európában töltötte. Ugyan ki gondolta volna akkoriban, hogy a tökéletes társadalomról alkotott új európai elképzelések ilyen kísérteties formában valósulnak meg? Szihanuk ismerte Franciaországot, és tudta, hogy a kívülállók olykor sokkoló divatos koncepciók csupán afféle elmeszülemények, amelyek a társadalmi igazságosságról alkotott hamis elképzelésekből fakadnak. A világjobbító tanok Nyugat-Európában bejárták az irodalmi szalonokat, bevonultak a szépirodalomba, volt némi társadalmi visszhangjuk, de semmiképpen nem rendítették meg alapjaiban a fennálló rendet. Múló divat volt, örült és ostoba hóbort, amely egyszer csak felbukkant, majd szép lassan lecsengett. Igaz, hogy a kommunista partizánok már évekkel azelőtt megvetették a lábukat Kambodzsa eldugott szegleteiben, és lassan valódi katonai erőt képviseltek ebben az ideológiai küzdelemben, de aligha gyaníthatta valaki, hogy a Párizsból importált politikai fantazmagóriákhoz a vörös khmerek nagyon is reális végrehajtási tervet gyártottak.

1973-ban Szihanuk felesége társaságában váratlanul Angkorba érkezett villámlátogatásra, a Kambodzsa egykori nagyságát jelképező ősi városba. Az ország e területeit ellenőrző vörös khmerek iránti lelkesedését hangsúlyozandó, Szihanuk a Pol Pot emberei által tüntetőleg viselt hagyományos paraszti ruhában lépett

fel. Az exkirály és exminiszterelnök új szerepe egyben új kihívást jelentett a színésznek és rendezőnek. Minden bizonnyal úgy hitte, új jelmezében ismét magához ragadhatja az ország irányítását, ezúttal nem mint a királyi klán tagja vagy ügyes politikus, hanem mint egyvalaki a sokaságból, a nép fia, a parasztvezér, aki népével vállvetve száll harcba az imperialista erővel. Az új alakítást szemmel láthatóan igencsak élvezte. Szihanuk Pekingben várta az előadás folytatását, ahol épp lecsengőben volt a kulturális forradalom véres intermezzója. Talán tapasztalt játékosnak gondolta magát, aki előre látja, mire megy ki a játszma Ázsia ezen szegletében, talán abban bízott, hogy a kínai támogatás jó tárgyalási pozíciókat biztosít számára Pol Potékkal szemben, vagy ismét a Nagy Rendező szerepében akart tetszelegni, aki okosan ismeri fel a kínálkozó alkalmat. Nem lehetetlen, hogy képzelgései megint elhomályosították előtte a valóságban zajló eseményeket. Mindenesetre ismét a politika színpadára akart lépni, és azt hitte, hogy Ázsiában nem akad senki, aki nálánál jobban ismerné ki magát a színpad mögött. Közben az amerikaiak dicstelenül alulmaradtak a Vietkonggal szemben és hazatértek. Valamivel később a délvietnami hadsereg maradéka is letette a fegyvert Saigonban. Az út szabaddá vált, és Pol Pot végre bevonulhatott a fővárosba, Phnompenbe, ahol már nem állták útját Lon Nolék. Mindenki éljenzett, volt miért ünnepelni: véget ért a polgárháborús zűrzavar, megszűnhetett az éhínség, az amerikaiak nem bombázták többé a Vietkong kambodzsai táborait, és nem kellett többé eltérni az egyenruhások erőszakoskodását. A kambodzsaiakban feltámadt a remény, hogy végre a maguk urai lehetnek, és idegen segítség nélkül, maguk alakíthatják történelmüket. Szihanuk valószínűleg őszinte lelkesedéssel és örömmel jelentette be az imperialista erők feletti győzelmet. 1975-ben visszatért száműzetéséből.

A nagyon rövid ideig tartó eufória és az akkoriban még testvérpártoknak mondott szervezetek vezetőinek címzett kenetteljes köszönetnyilvánítások után megkezdődött a várakozás. Mi lesz most? Mihez kezdünk a várva várt győzelemmel? Milyen szerep jusson az egykori uralkodónak, a győztesek buzgó támogatójának, Szihanuknak? Kit kell büntetni, és kit jutalmazni? És végül mi is ez a rendkívüli népi forradalom?

A válasz nem sokáig váratott magára. Szihanuk hamarosan meggyőződhetett arról, hogy a vörös khmerek nem sietnek hevenyészett tervei támogatására. Magukat Angkarnak, vagyis szervezetnek nevezték, a tagok egymást testvérnek szólították. Kidolgozták a társadalom totális gleichschartolásának tervét. A jövő társadalmában nem volt hely a franciás műveltségű értelmiség számára, idővel aztán a hivatalnokok, a módosabb parasztok, végül a forradalom ellenségeinek széles köre is hasonló sorsra jutott. Mindannyiukat a társadalom negyedik, megsemmisítésre ítélt csoportjába sorolták. Összesen több mint egy millió embert pusztítottak el, bár vannak, akik hárommillióról beszélnek.

Persze az exkirály és – miniszterelnök nem lehetett a forradalom vezére Kambodzsában. Egy ideig formálisan ő gyakorolta ugyan az államfői hatalmat, de kisvártatva kénytelen volt, feltehetően az új ideológusok parancsára, lemondani. Néhány hónappal azután, hogy a szervezet magához ragadta a hatalmat, Szihanukot beköltöztették az egykori királyi palotába. Sorra gyilkolták gyermekeit, unokáit, unokatestvéreit, rokonait, családtagjait. Persze valamennyi áldozatot a negyedik csoportba sorolták. Ő mégis életben maradt. A halálos ítéletet a vörös khmerekkel rokonszenvező Kínai Népköztársaság kérésére nem hajtották végre. Hátha még hasznát veszik egyszer. A jövő a kínaiakat igazolta.

A vörös khmerek egykori támogatójának, aki maga is zavaros terveket szőtt a paraszti forradalommal és az imperializmus elleni harccal kapcsolatban, bőven volt ideje legújabb, balsikerű akcióján merengeni. Noha évekig élt Mao elnök országában, és tudhatott egyet s mást az írástudatlan parasztokat eszményítő kulturális forradalomról, valahogy nem gondolt arra, hogy a vörös khmerek forradalma tulajdonképpen a kínai kísérlet továbbvitele, csak még véresebb és örültebb formában. A valós események még csak köszönőviszonyban sem voltak Szihanuk elképzeléseivel. A politikus korábban sosem bizonyult ennyire tehetetlennek. Egyre kiszolgáltatottabb lett, és egyre kevésbé játszott kezdeményező szerepet. A harmadik felvonásban mégis sikerült újra a kambodzsai politika színpadára lépnie. Mint annyiszor a történelemben, a játékszabályokat ezúttal is az erősebbek diktálták.

A vörös khmerek ki akarták terjeszteni hatalmukat a szomszédos Vietnamba is. A nagy kísérlet során ezúttal a törzsi nacionalizmus kártyáját játszották ki. Az egykori barátból ellenség lett, a vietnami területek egy részét ősi khmer földdé nyilvánították. Az egyre nagyobb határmenti területekre áttérjedő véres összecsapásokra Vietnamba reagálnia kellett. 1979-ben a vietnami csapatok alig két hét alatt kiűzték Phnompenből a szervezetet. Pol Pot az ország belsejébe menekült embereivel. De eszük ágában sem volt bevallani, hogy vereséget szenvedtek. A vietnamiak által, Hun Szen és Heng Szamrin vezetésével létrehozott uralom furcsán ismerősnek tűnt. Korábban mindkét vezető a vörös khmerek sorait gyarapította, és tevékenyen részt vett a nagy kísérlet megvalósításában. Néhány évvel később tisztázatlan körülmények között kiváltak a szervezetből. Talán mégis támadt némi büntudatuk és kételkedni kezdtek az ideológia helyességében. Most készek voltak egy következő forradalom szabályainak alávetni magukat, amely igazságosabbnak mondta magát az előzőnél.

Véget ért a népirtás, de korántsem köszöntött be a béke. A vörös khmereknek nem volt elég erejük harcolni a hataloméért, de túl erősek voltak a teljes kapitulációhoz. A Kambodzsában állomásozó vietnami csapatok folytonosan belekeveredtek a partizánháborúba. Az országban továbbra is kaotikus állapotok uralkodtak. Közben az akkor Szocialista Kampucsának nevezett államban kialakult helyzet nyugtalanítani kezdte Kínát, Thaiföldet, az Amerikai Egyesült Államokat és egy sor más országot. A vörös khmerek őrlöngése nem váltott ki akkora felháborodást, mint a vietnamiak jelenléte. Újra politikai szerephez juttatták Szihanukot. Ezúttal, kínai nyomásra, az új phnompeni hatalom ellenzékének élére kellett állnia. Az új politikai felállásban formálisan továbbra is ő volt a vörös khmerek parancsnoka, akik más katonai alakulatokkal egyetemben újabb csapást készítettek elő a vietnamiak ellen. Nem tudni, mit érzett valójában Szihanuk. Elképzelhető, hogy minden etikai természetű kételyét elnyomta küldetésstudata, ezúttal a haza megmentőjének hitte magát, aki országát a függetlenség újabb szakasza felé vezeti. De az is lehet, hogy már nem is gondolt bele semmibe, hanem igyekezett magát hasznossá tenni az egyébként teljesen abszurdá váló politikai színjátékban. Ugyanebben az időben tudniillik az első

számú testvér, Pol Pot és elvbarátai komoly támogatást kaptak Vietnam két esküdt ellensége, Kína, illetve az Egyesült Államok részéről. Az amerikaiakat nem igazán zavarta a radikális kommunista ideológiára épülő példátlan 20. századi kísérlet. A Vietnam-ellenes erőket, amelyekben a vörös khmerek játszották a vezető szerepet, még az ENSZ-be is felvették, ahol aztán nyilvánosan megbélyegezhették Vietnámot, és kiállhattak a népek szuverenitásának nemes eszméje mellett. Hogy a dolog mégse legyen annyira abszurd, az amerikaiak a jó westernforgatókönyvek szellemében a vörös khmereket erkölcsi szempontból két csoportra, jó és rossz khmerekre osztották. Minden segítséget természetesen az előbbieknél szántak. Csak találgathatunk, hogy a politikai postások az évi tizenötmillió dollárt valóban jó címre kézbesítették-e.

Szihanuk helyzete csak látszólag javult. A haza megmentője lassan nemzeti jelképpé vált, de tényleges hatalma nem volt. A nyolcvanas évek végére a vietnamiak megelégtették a dolgot. A rettentő otthoni nyomor, a nemzetközi elszigeteltség, és az a körülmény, hogy sosem sikerült teljesen a hatalmukba keríteni Kambodzsát, végül is kivonulásra kényszerítette őket. A khmerek formálisan ismét függetlenné váltak. Szabad választásokat tarthattak, fejleszthették a gazdaságot, viszonylag szabadon gyakorolhatták a buddhizmust. A hatalom az egykori forradalmárok kezébe került. Köztük volt Hun Szen, ezúttal buzgó hazafi szerepében, az újra független, immár ismét Kambodzsának átkeresztelt országban. Kétes múltú barátaival töltötte be a haderő, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás fontos posztjait. Színre léptek az eddig elfeledett rojalisták, valamint titokzatos buddhista kapcsolatokkal rendelkező erők. Ismét új politikai szövetségek jöttek létre. Ezúttal a vörös khmerek lettek Szihanuk ellenségei. A polgárháború folytatódott.

A negyedik felvonásban Szihanuk ismét elfoglalta eredeti helyét. Megnyerte a vörös khmerek által bojkottált választásokat, és miniszterelnök lett. Néhány hónappal később emlékezetes eseményre került sor. 1993-ban Kambodzsából ismét királyság lett, és az egykori király, miniszterelnök, rendező, a vörös khmerek támogatója, a Vietnam-ellenes erők vezére, majd ismét kormányfő újra elfoglalta trónját. Sajnos ezzel megszegte ígéretét, miszerint

soha többé nem lesz már király belőle. Kiderült, hogy egy eleven jelkép nem használódik el, főleg ha időközben tiszteletre méltó patriarchává válik, aki méltó a koronára. Szihanuknak az ország érdekében el kellett fogadnia a királyi méltóságot.

A miniszterelnöki székbe ezúttal Hun Szen, a hivatásos forradalmár ült be, aki mindenkit biztosított forró hazaszeretetéről és küldetése magasztos voltáról. Lojális parancsnokok vették körül, akik korábban elvtársai voltak a szervezetben, csak magasabb sorszámmal, aztán a vietnami felszabadítók tankjain tértek vissza az országba. Pechére a hatalmon osztoznia kellett a rojalistákkal, akik a sors szeszélye folytán még mindig léteztek valahogy.

Északon továbbra is a vörös khmereké volt a hatalom. Időnként Szihanuk és Hun Szen rövid fegyverszünetet iktatott a pusztító harcok közé. A vörös khmerek katonákból fokozatosan üzletemberré váltak. Dollármilliókat kerestek a dzsungel kivágásával és a thaiföldi faexporttal. Valószínűleg a kábítószer-csempészetből is kivették a részüket. A szervezet által kiátkozott pénz, a civilizáció megvetett jelképe, amelyet a nagy kíséret során teljesen betiltottak, most megmutatta hatalmát. Ebben a helyzetben az eszméért folyó fegyveres harc mintha veszített volna vonzerejéből. Ráadásul az Angkar öregedő funkcionáriusai egyre inkább kifáradtak. Az egyes számú testvér haláláról mind gyakrabban szárnyra kapó hírek sem fokozták a még életben lévő vörös khmerek harci szellemét. A fegyveres küzdelem folytatása már nem tűnt célravezetőnek.

A véletlen műve volt, hogy a vörös khmerek előtt megnyílt a történelmi lehetőség a formális kapitulációra és fegyverletételre. Egykori emberük, Hun Szen, a rojalisták titkos szervezkedésének nyomára jutott, amiről az érintetteknek feltehetően nem is volt fogalmuk, és ügyes államcsínyt hajtott végre, amit (hasonlóan a máskor, máshol végrehajtottakhoz) az állam erkölcsi megújulásának kiáltott ki. Ez alkalommal az elit tagjai közös állásponton voltak, és megegyeztek történelmi tapasztalataik. A nemzeti megbékélés lett az új jelszó. Fel lehetett hagyni a vörös khmerek elleni véres hajtóvadászattal, a háborús törvényszékek helyett, amelyek régmúlt események fölött ítékeztek volna, kézszorítások és a megbocsátásról papoló deklarációk következtek. Az egykori forradalmároknak csak szakítaniuk kellett a partizánkodással és

megígérni, hogy jó útra térnek. Nem kis anyagi elismerés volt a jutalom: földhöz juthattak, vagy elhelyezkedhettek az államigazgatásban, a katonaságnál vagy a rendőrségnél. A parancsnokok tábornoki parolit kaptak. Ez csábító ajánlat volt a folytonos harcokban megfáradt emberek számára.

Ebben a helyzetben a vörös khmerek túlnyomó többsége a megbékélés lelkes hívévé vált. Csak azon keveseket érte utol példás büntetés, akik elkéstek az új-régi hatalom előtti behódolással. A látszat ellenére Hun Szen elképzelései nem váltották ki a Kambodzsai Királyság lakóinak tiltakozását.

A lakosságnak több mint fele alig múlt 18 éves, ők a nagy kísérlet vagy a vietnami megszállás időszakát csak elbeszélésekből ismerik. A többiek számára viszont olyan trauma marad, amiről szeretnének – nyilván hasztalan – minél előbb megfeledkezni.

Az idősebb khmerekkel találkozáskor az emberben óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy az illető őszinte híve volt-e az örült eszmének vagy végtelen áldozata. Ha kezet szorítunk valakivel, nem tudhatjuk biztosan, hogy sorozatgyilkossal van-e dolgunk, vagy éppen egy szerencsétlen kulákkal, akit az Angkar valamelyik kommunájába hajtottak kényszermunkára. Még akik be is vallják, hogy a vörös khmerekhez tartoztak, általában azt mondják, hogy szanitécek voltak. Ha mindenkit kihallgatnának, valószínűleg arra derülne fény, hogy a vörös khmerek többsége egészségügyi önkéntes volt, aki nagyon kis számú katona orvosi ellátását segítette.

A mai kambodzsaiak tudatában a történelem érthető módon új alakban él tovább. Nincs igazán hely az olyan események számára, amelyeket jobb elfeledni. Ezért lehet a jelentől elforduló ábrándok tárgya Szihanuk egykori királysága. Az évek múlásával olyan mitikus országgá válik, amelyben a jó király (miniszterelnök, filmrendező, színész) jámboran uralkodott békeszerető népe fölött. A nagyon idős khmerek szentül hiszik, hogy ez volt életük legnagyobb idősze. Mert egy könnyed operett messze jobb a véres tragédiánál, főleg ha az embernek részt kell vennie az előadásban, méghozzá akarata ellenére. A jelenkori történelem több mint húsz esztendő öröksége következtében mindent előlről kell kezdeni. Mindent újra kell építeni, a politikát, a gazdaságot, a közigazgatást.

Mindenekelőtt azonban többé-kevésbé ésszerű etikai normákat kell kialakítani az életben maradtak és az időközben születettek számára. Mindehhez idő kell. Nagyon sok idő, hiszen a mindennapi élet feltételei nagyon nyomorúságosak, tele vannak bizonytalansággal, és kevesen gondolnak szigorú törvényszékek felállítására. A kambodzsaiak többsége azt szeretné, hogy dél-afrikai mintára felállítsák az Igazság és Megbékélés Tanácsát, amely biztosítaná családjuk számára a minimális nyugalmat. Legalább az elkövetkező néhány évre. Hiszen az ideológus testvérek nem tűntek el mindörökre.

A második számú testvér, Khieu Szamphan, és a rangsorban a harmadik, Ieng Szári, békében éli öreg napjait valahol az ország nyugati részén. Hatalmasok és sérthetetlenek. Sok vörös khmerhez hasonlóan ők is letették a fegyvert, de nem szakítottak az eszmével. Lehet, hogy ha a szükség úgy hozza, ismét megpróbálkoznának a nagy kísérlet egy újabb változatával.

Az országban uralkodó buddhizmus az emberi életet szenvedéssel teli események láncolatának tekinti. Semmilyen emberi erő nem tudja az emberi létezés alapját jelentő szenvedést kiiktatni. Az emberi igazságszolgáltatás bosszúhadjáratként is felfogható, ami újabb erőszakhullámhoz vezethet. Végső soron, akik ítéleznek és büntetnek, a folyamatos újjászületés hálójában vergődnek. Egyre több buddhista szerzetes igyekszik az emberek figyelmét a mulandó dolgokról az örökkévalók felé fordítani. De néhány év, egy-két évtized múltán az igazságtétel vágya újraéledhet. Mert ez a vágy sem kulturális, sem vallási határokat nem ismer.

A királyi patriarchának már nincsenek illúziói. Hiszen mindent megélt már, amit meg lehet élni, mindenkit megismert, akit meg lehet ismerni. Egy interjúban a következőket mondta: „A mi népünk nyolcmillió volt. A húszéves háborúban négy millióan pusztultak el. A Mekong partján ma egy elpusztult, elvadult ország terül el.” Tudja, hogy a politika alakításában nem játszik valós szerepet. A király egészsége megrendült, türelmesen várja a halált, de személye mégis sok kambodzsai szemében a reményt jelképezi. Életének utolsó, negyedik felvonása már sem politikai operett, sem véres történelmi dráma. Nincs már virtuális valóság. Csak a szomorúságba vegyülő csipetnyi remény.

Kambodzsa egykoron erős, virágzó állam volt. A hinduizmus és a buddhizmus termékeny talajára épült Angkornak nem volt párja a világ ezen részén. A csodálatos szentélyekben pompás ceremóniákat rendeztek. Papok ezrei, tízezrei mutattak be áldozatot a Meru szent hegyéről alászálló isteneknek és könyörögtek bőségért a következő évezredekre. Az udvarban az előkelő szanszkritot használták, az ókori indiai kultúra nyelvét. Rabszolgák, pazarul megtervezett paloták és házak, nagy hozzáértéssel megépített víztárolók a földműveléshez, kényelmes utak, finom udvaroncok, érdekes etikett az arisztokrácia köreiben. A tökéletes ízlés megnyilvánulása kőben, szokásban, udvari és vallási ceremóniákban. Kozmikus vallási szimbólumok jelenléte az élet minden területén. Aztán mindez eltűnt, és csak Angkor romjai maradtak, amelyek közé behatolt a dzsungel.

A kilencvenes években tanúi lehettünk a nagyszerű kor reinkarnációjának. Csak egy pillanatra, és elsősorban az ország számára oly becses valutát jelentő turisták kedvéért. Színpompás kelmékbe burkolt elefántok vonultak fel hátukon királyi udvaroncokkal, a katonatisztek pedig a legkiválóbb paripákat mutatták be a lovasparádék során. Narancssárga ruhába öltözött buddhista szerzetesek jelentek meg a színen. Mindenki hallhatta a zenét és érezhette a füstölők édeskés illatát. Talán egy pillanatra el is hitték, hogy a nagy khmerek kultúrájának örökösei, olyanoké, akik II. Szúrjavarman és VII. Dzsarjavarman uralkodása alatt éltek itt. Talán az is felmerült bennük, hogy Szihanuk király nemcsak szívüknek kedves jelkép, akinek arcmásaival mindenütt szembetalálkoznak, hanem titokzatos megtestesülése azoknak, akik hajdan Visnu és Siva tiszteletére építették ki isteni birodalmukat. De legalábbis be kellett vallaniuk, hogy uralkodójuk és egykori groteszk országlásának évei mindenképpen múltjuk jobbik részéhez tartoznak, hiszen a történelem formálása később főleg örültek, gyilkosok, cinikus vezetők és közönséges tolvajok kezébe került. Ezért kár túlságosan panaszkodni, és fölösleges a társadalom beígért erkölcsi megújulására számítani. Hiszen a politikai bűnök és gáztettek elkövetői is ezt hirdették.

A gyermek

Az eset Peking központjában, a Tienanmen tér szomszédságában történt. Öttagú családra figyeltem fel, egy harminc körüli pár, nyilván a szülők, meg egy pufók kisfiú két idősebb ember, feltehetően a nagyszülők társaságában sétált. A fiúcska pazar ruhákban pompázott. Sárga kabátkát viselt, mint egy kis császár, a nadrágján hímezett sárkányok virítottak, kezében pedig madzagot tartott, papírsárkányt eregetett, egyébként szintén sárkányalakút. Elégedetlennek látszott. Percenként megállt, toporzékolt, arcokat vágott, végül bömbölni kezdett. A mamája rögtön odahajolt, valami édességet húzott elő a táskájából, és a szájába tömte. Az apa gondterhelten átvette a kisfiútól a sárkány madzagját, és kérdően a nagyszülők felé fordult, akik valamit magyarázni kezdtek, és a közeli pavilonra mutattak. Az apa gyorsan elszaladt, és hamarosan új játékot hozott, egy jó nagy piros játékautót. Letette a fiú elé, aztán a nagyapával elkezdtek egymásnak gurítgatni az autót. A gyerek abba hagyta a sírást, érdeklődve leguggolt, és bekapcsolódott a játékba. A mama és a nagymama boldognak látszott. Most a nagymama fogta a sárkány madzagját, a mama meg időnként a fiúcska szájába tömött egy kis édességet. A két nő mosolygott, és vidáman bólogatott. Mert van-e csodálatosabb dolog egy hőn szeretett gyermeknél? Főleg egy olyan fiúnál, akinek már nem lesznek testvérei, és éppen ezért úgy fog felnőni, mint egy kis császár, mellette pedig sok hasonló kis császár nevelkedik, akik szintén csak elméletben ismerik a testvér szót. Az egygyermekes családmódellet elég hatékonyan vezették be Kínában, különösen a nagyvárosokban. Két fiatal, ha szereti egymást és házasságot köt, nagyon gondosan elemzi a gyermekvállalás kérdését. Ezen a téren minden spontán fejlemény hátrányos helyzetbe hozhatja őket. Nem egyszer elhangzik, az ilyen felelőtlenség szigorúan büntetendő. Mert attól, hogy egy lány betöltötte a huszonharmadik évét és férjhez ment, még nem vállalhat szabadon gyereket. Mindent gondosan meg kell tervezni, meg kell vitatni az illetékes hatóságokkal, végül pecsétes engedélyt kell kérni a férj és a feleség munkahelyétől, s ami még ennél is fontosabb, a népesedéspolitikai bizottságtól. Csak ilyen igazolások megszerzése révén, vagyis szabályos gyerekvállalási utalvány birtokában lehet komolyan az anyaságra

gondolni. Ha ne adj' isten egy pár nem teljesíti az összes formaságot, akkor egyetlen kórház sem fogadja be a várandós anyát, és nem állít ki számára érvényes egészségügyi könyvecskét. Ráadásul az egyes körzetekben eltérő születési limitek vannak érvényben. Tehát az olyan terhesség, amelyik nem fér be az adott körzet népesedési előirányzatába, gyakorlatilag illegálisnak minősül. Persze nem abban az értelemben, hogy a nőt erővel beszállítanák a klinikára és abortuszra kényszerítenek, hanem azért, hogy gyermekvállalási makacskodásukért a szülők az állásukkal fizethetnek. Ráadásul a terven felül született gyermeket nem lehet bejelenteni, aki pedig nincs bejelentve, annak nem jár egészségügyi ellátás, nem írathatják be se óvodába, se iskolába. Tehát hivatalosan nem is létezik.

De hogy is gondolhatnának kórházra, óvodára vagy iskolára a szülők, miután elvesztették állásukat, és a gyermekkel kapcsolatos kiadások meghaladják lehetőségeiket? És hogy jelenhetnének meg az utcán egy ilyen illegális gyerekkel, ha az összes szomszéd, a népesedéspolitikai bizottság hivatalnokairól nem is beszélve, rossz szemmel nézi őket? És hogy lehetne világra hozni a kicsit, ha illegálisan születettként megbélyegezve kellene leélnie az életét?

Vannak, akik a gyermekvállalást túl nagy tehernek tartják. Mindenféle szempontból. Még ha a baba legálisan, a népesedéspolitikai bizottság iránymutatásával jön is világra, nevelésének és taníttatásának költségei túl nagy áldozatnak tűnnek számos sikerre éhező kínai pár szemében. Többször beszélgettem egy fiatal, rendkívül művelt dél-kínai nővel, L. – lel. Már több éve férjnél van, a férje menedzser, ígéretes jövő áll előtte, és már most mindkettejük számára magas életszínvonalat biztosít. A feleség szintén karriert szeretne, nem akarja magát a gyereknevelésnek szentelni. „Sem most, sem a jövőben nem akarunk gyereket” – közli teljes magabiztossággal. A többgenerációs család hagyományos tisztelete, az ősök régi kultusza, de még az unokára vágyó szülők diszkrét célzásai sem ingatják meg őket elhatározásukban. „Hát hol maradnak a kínai szocializmus eszméi, vagy mondjuk Mao iránymutatásai?” – kérdezem ironikusan. L. nyilván érzi az iróniát, de azt hiszem, őszintén válaszol: „Ugyan kit érdekel ma már mindez? Egyszerűen csak normális életszínvonalon szeretnénk élni végre,

ahelyett hogy feláldoznánk magunkat a Vezér vagy a Hagyomány kedvéért, mint a szüleink és nagyszüleink.” Az európai embert nem is nagyon sokkolja ez az érthető felfogás, de Kínában az ilyesmi merőben új keletű, még ha figyelembe vesszük is, hogy az utóbbi években a kínai ideológiában és mentalitásban hatalmas átalakulás ment végbe. Mert a régi konfuciánus felfogásban, amely valamilyen módon a kínai kommunista ideológiában is jelen volt, a csoport, a család vagy az egész társadalom összehasonlíthatatlanul fontosabb, mint az egyén, akinek minden helyzetben így vagy úgy alá kell rendelnie magát a közösségnek. Manapság ezt az elvet egyre inkább kétségbe vonják. Talán nem hivatalosan, nem nagy nyilvánosság előtt, nem igyekeznek ideologizálni vagy filozófiai érvekkel alátámasztani. Inkább a gyakorlatban érhető tetten a változás. Az olyan döntésekben, hogy a fiatalok csak maguknak élnek. Jólétben és gyermektelenül. Gond és izgalom nélkül.

Ne gondoljuk, hogy ez általános volna. A legtöbb pár egyáltalán nem hátrál meg, és szeretne egy kisfiút vagy – sokkal ritkábban – egy kislányt. Még a népszaporulat radikális visszaszorítását célzó szigorú állami előírások ellenére is. De az egykezes hivatalos posztulátummá emelése komoly problémát rejt magában, amely része a korábbi hagyományokat lassan, de módszeresen leromboló szociális forradalomnak. A szélsőséges individualizmus kiszorítja a közösségi elvet.

Ugyan hogy lehet összeegyeztetni a milliányi egyke felnevelését a társadalmi szolidaritással és áldozatvállalással? Nem elméletben, elméletben minden lehetséges, hanem a gyakorlatban.

Valamennyi kínai kisfiú nap mint nap szembetalálja magát egy dilemmával is. Otthon a szülők, s legfőképpen a nagyszülők, hol egy kiskacsával, hol egy autóval, hol színes sárkánnyal lepik meg, lehetőleg akkorával, amekkora egyik társának sincs. Aztán jönnek a számítógépes játékok, biciklik, sőt robogók. A kisfiú semmiben sem szenved hiányt, mert hogyan is tagadhatna meg bármit is egy tervezett, legális gyerektől a szülő vagy a nagyszülő. Hogy lehet nemet mondani a testvér nélkül felnövő kisfiúk generációjának, akiket nem véletlenül szokás kis császároknak nevezni. Az óvodában és az iskolában azonban más a helyzet, ott továbbra is a szerénységet, mások megbecsülését, a közösségi szellemet

hirdetik. Az osztályfőnök megkérdezi a menzán a gyerekeket, ki kéri az első, legkisebb rizsadagot, a legapróbb barackot vagy almát. Ki hozza meg ezt az áldozatot társaiért? Aki feláldozza magát, az nemcsak a tanárok, de a többi gyerek elismerését is kivívja. Ki bizonyul igazán bátornak és áldozatkésznek, mint a régi hősök? Nagy a csábítás, hiszen otthon a mama és a nagymama úgyis neki teszi félre a legfinomabb falatokat, és kínálás közben esze ágában sincs megkérdezni, nem szeretne-e valamiért áldozatot hozni. Az óvodában és az iskolában a legtöbb rizs, a legnagyobb barack és alma az utolsónak jut, akik nem akarnak lemondani semmiről, akik nem akarják a tanáraik dicséretét és társaik elismerését elnyerni. És eszük ágában sincs igazi hőssé válni.

Mi a megoldás? Mi jobb? A dicséret és a többiek tisztelete érdekében kibírni néhány órányi koplalást, vagy a nagyobb adag ételt (ami mindenképpen kisebb, mint amit a mama vagy a nagymama adna) választani, vállalva a szégyent, hogy mindenki haszontalannak, antiszociálisnak, hazafiatlannak tartja? Nem könnyű a döntés. A legjobb a középutat választani. Nem kell elsőként jelentkezni, de utolsónak lenni sem helyes. A nyolcadik vagy tizenegyedik hely általában megfelelő, de érdemes néha harmadikként vagy másodikként jelentkezni. Mert az iskola nemcsak oktat, hanem viselkedni is tanít. Ez pedig nagyon hasznos lecke. Kamatozik majd később, felnőtt korban. Az egyetlen és teljességgel legális fiúgyermek élvezze ki az életet, és ne legyenek gátlásai, de ügyeljen arra, hogy elkényeztetett egyke voltát ne nagyon hangsúlyozza nyilvánosan, inkább igyekezzék elhitetni, hogy a konfuciánus közösségi szellem nemes letéteményese.

Végül is nem igazán látni, milyen sokáig fognak kisfiúk milliói ebben a két egymásnak ellentmondó értékrendben nevelkedni. Milyen sokáig lehet viszonylag sikeresen folytatni ezt a kísérletet, korlátozni a gyermekszámot a családokban, viszont szolidaritásra, önfeláldozásra nevelni az iskolákban (vagy inkább megkövetelni, hogy a gyerekek szolidárisnak és áldozatkésznek mutakozzanak). Ki tudja, egy szép napon ez a valami – milliószeres nagyításban – nem robban-e szét hatalmas zajjal, és nem változtat-e meg mindent? Magát a kínai civilizációt, amely sokkal császáribb lesz, mint száz évvel ezelőtt, csak másképpen. Hiszen ilyen kísérletre

még nem volt példa a történelemben. És a következményei is beláthatatlanok.

Vallási mátrix

Teheránban láttam egy filmet. Bekapcsoltam a hotelszobában levő tévét, és megnéztem. Irániak forgatták. Különleges film volt. Hatalmas zarándoktömeg vonult egy Szűz Mária-szobrot cipelve. Vagyis én, mint egy másik kontinensről jövő, más kultúrához tartozó néző, a szoborban felismertem Máriát. Az iráni nézők a perzsa^[18] narrátor szövegére hagyatkozva viszont valami egész mást láttak.

Elég hamar rájöttem, hogy a felvételek a portugáliai Fatimában készültek. Egyébként hallottam már korábban a filmről, és elbeszélésekből ismertem a tartalmát. Rájöttem, hogy az irániak nem egy katolikus kegyhelyet látnak a képernyőn, amelyet százezres keresztény tömegek keresnek fel. Ők az európai iszlám örökséggel ismerkednek. Történetesen Mohamed próféta leányát is Fatimának hívták. A film alkotói arra a következtetésre jutottak hát, hogy évtizedekkel ezelőtt a három portugál pásztorgyereknek nem a Szűzanya jelent meg, hanem a Próféta húga, Fatima. A fatimai szanktuárium tehát kivételes kultuszhely, vélhetik az iráni nézők, amely rendkívüli módon épül be a muszlim hagyományba. Szó sincs róla, hogy a spanyol, portugál, lengyel, olasz, mexikói vagy brazil zarándokok, sőt maga II. János Pál pápa a fatimai Szűzanyához imádkoznának és neki adnának hálát. Fatimának, Mohamed próféta húgának a közbenjárását kérik. Maguk a zarándokok is megerősítik ezt, persze a perzsa szinkronban, amiben nincs semmi meglepő, mert ugyan hányan értenek Iránban portugálul, lengyelül vagy olaszul? Mindent le kell szépen fordítani, megfelelő kommentárokat kell mellékelni, így a nézők helyesen értelmezhetik modern világunk jelenségeit, és ami a legfontosabb, eljuthatnak az igazság forrásáig.

Nemrég egy sok éve Teheránban élő olasz pappal beszélgettem. Ismerte a filmet, és tudta, milyen reakciókat váltott ki bemutatása az iráni televízióban. Elmesélte az egész históriát. A teheráni portugál követséget elárasztották a vízumkérelmek, rengeteg irániban felébredt ugyanis a vágy, hogy Fatimába zarándokoljon. Hiszen ez egy nagyon fontos hely, érveltek, elsősorban nekik, síita muszlimoknak, akik különös tisztelettel övezik a Próféta családját. Ráadásul a szentély a gazdag és állítólag más kultúrájú Európában található, ami önmagában is attrakciót jelent. A filmre kezdtek hát hivatkozni Irán vallásos és a világra kíváncsi lakói. A filmre

hivatkozva szerették volna felkeresni azt a zarándokhelyet, ahol még mindig elevenen él a muszlim hagyomány.

Nem sokat értek a portugálok által az iráni hatóságokhoz intézett helyreigazítások, tiltakozások. Hiába erősködtek, hogy Fatima nem muzulmán kultuszhely, és semmi köze sincs a Próféta Fatima nevű leányához. Hogy a film durva manipuláció, megtéveszti az iráni nézőket. Senki sem akarja korlátozni a szólásszabadságot, de a tények interpretálásának is vannak ésszerű határai. Nem tudom, milyen hivatalos választ küldtek erre a perzsa minisztériumok vagy hivatalok. Azt sem tudom, hány iráni kapott végül is portugál vízumot és jutott el Fatimába. Az biztos, hogy a filmet már sokadszor vetítették le a közszolgálati tévében.

Kételyek iráni részről is megfogalmazódtak. Mert hogy is volt lehetséges, tették fel a kérdést a sajtóban, hogy Lucia nővér mindvégig megmaradt katolikus apácának, ha életében megtapasztalhatta Fatima jelenlétét? Ha a másik két gyermek társaságában tanúja lehetett kinyilatkoztatásainak, akkor miért nem vált az iszlám követőjévé, miért ragaszkodott keresztény hitéhez? Ráadásul mi oka lehetett II. János Pál pápának arra, hogy különös tisztelettel viseltessék a Próféta kinyilatkoztatásának helye iránt?

Feltételezem, efféle kérdések csak kevesekben merültek fel. Mert az emberek általában, bármilyen kultúrában nevelkedtek is, hajlamosak készpénznek venni, amit prezentálnak nekik, anélkül, hogy a hallottakat és a látottakat boncolgatnák. Nyilván most is ez történt. Annál is inkább, mert léteznek olyan iráni plakátok, amelyeken Fatima ábrázolása nagyon is emlékeztet a Mária-képekre és – szobrokra. Ha a tévében mutatott, megfelelően kommentált képek ugyanazt sugallják, amit az ismerős plakátok, akkor miért ne adjunk hitelt az egésznek, és miért ne olvassunk ki belőle biztató jeleket. Mindig lehet mondani, hogy van benne valami, hogy nem áll távol az igazságtól, vagy valami hasonlót.

Iráni szemmel Európa elég különös alakot ölt, legalábbis e film tanulságai szerint. A Portugáliában található keresztény zarándokhely iszlám szent helyé alakul, Máriából Fatima lesz, a Próféta lánya. Az európai zarándokok valójában muzulmán testvérek, bár átmenetileg kissé más vallást gyakorolnak. Az egész világban egy újabb globalizációs folyamat megy végbe.

Globalizálódnak a távoli országokról, ismeretlen helyekről és fura szokásokról szóló kreatív tájékoztatás elvei. A globalizálódó médiában a tudósítások a Mátrix című film jeleneteit kezdik idézni. Nem lehet pontosan megállapítani, mely elemek valóságosak és melyek virtuálisak, mikor tükröződik a valóság, és mikor szembesülünk annak a leghajmeresztőbb átértelmezésével. Vagy valami másról volna szó? Arról az egyszerű tényről, hogy aki a médiát felügyeli, az a világ megfelelő percepcióját is felügyeli? Vagyis olyannak mutatja a világot, amilyennek maga is látni szeretné. Egy európai, aki látta a filmet, tréfásan megjegyezte, hogy minden bizonnyal tévés próféciával van dolgunk. Egy kicsit nyakatekert próféciával, de mégis próféciával, és megérhetjük, hogy Fatimából idővel valóban iszlám kultusz hely lesz.

Lehet, hogy az iráni tévések új műfajt hoztak létre. Egy vallási-kulturális mátrixot, ami ráadásul próféciába csaphat át. Ki tudja, nem akadnak-e európai és amerikai követők, akiket elbűvölnek a politikai PR 21. századi távlatai. Mindenesetre érdekes időknek nézünk elébe.

NEGYEDIK RÉSZ

Hőség

Akkor kezdődött, amikor kiléptünk a repülőből. A repülőtér nem volt nagy, de tíz-egynéhány gépet láttam a betonon. Egy részük a kifutópálya felé tartott, a többiből már szálltak ki az utasok, s amikor kinyitották az ajtót, hallatszott, hogy még nem állt le a hajtómű. Már hozták is a lépcsőt. Mindenki ott tülekedett, hogy mielőbb kiszállhasson. Alacsony férfi állt mellettem vászonkalapban. Mindketten a kijáráshoz értünk, és kiléptünk. A perzselő forráság szinte visszanyomott a gép belsejébe. „Kikapcsolhatnák végre azt az átkozott motort, ezt nem lehet elviselni” – dohogott a szomszédom. Akaratlanul is a légcsavarra pillantottam. Meg se moccant. Ránéztem a vászonkalaposra, aki szintén odafordult. Persze mindketten rögtön megértettük. Nem is tudom, kinek a száján csúszott ki először: „A fenébe is, ez nem lehet igaz.” – Hőség. Először landoltunk Ázsia földjén. Augusztus volt.

Ültem egy indiai buszmegállóban, és vártam. Egy kis tamil faluban voltam, ahová naponta több busz is jár, csak hogy a buszok érkezésének és indulásának pontos idejét senki sem tudta. Talán 14.20-kor vagy 14.40-kor, de lehet, hogy 15 órakor vagy 15.30-kor kell jönnie egynek. Egyébként még ha valaki tájékoztatja is az utasokat, hogy a menetrend szerint a busznak ekkor és ekkor kellene megérkeznie, az sem igazán számít. Hiszen útközben annyi minden történhetett, mondjuk, a motor csődöt mondott a melegben, netán a sofőr lett rosszul, lehet, hogy el is ájult. Hiába találgatunk vagy türelmetlenkedünk, attól még nem lesz gyorsabb semmi. A türelmetlenség nagyon legyengíti az embert a keleti hőségben. Nem szabad sietni. Ne siess túlzottan, mert a lelked lemarad a tested mögött, tartják az új-guineaiak. Ezt Indiában is jól tudják, főleg, ha a hőség megmutatja, mennyire esendőek vagyunk.

Beszélgetni sem tanácsos, hiszen a beszélgetés felesleges erőfeszítést jelent a napnak abban a szakában, amikor a józan, hazájuk éghajlatát ismerő emberek hallgatnak. Körültekintően kell levegőt venni. Ha túl nagy lélegzetet veszünk, olyan fájdalmat érzünk, mintha forró fémdarabot nyeltünk volna. Természetesen muszáj inni, de mértékkel. Néhány nappal korábban nem bírtam

elviselni a hőséget, és hideg ásványvizet ittam. Az első palacktól kissé megkönnyebbültem, a második elégedettséggel töltött el, utána jött a harmadik, amelyik mintha csillapította volna a szomjamat. De rögtön utána megittam a negyediket és az ötödiket. A nyolcadiknál hagytam abba. Nem tudtam már többet inni, a gyomrom tiltakozott, miközben a szomjúság tovább kínozott. Szervezetemnek nyilván nem volt szüksége több folyadékra, de a számat folyton száraznak éreztem.

Tíz-egynéhányan ültünk egy hatalmas fa alatt.

Összekucorodva a hátizsákomnak támaszkodtam, miközben szomszédaimat figyeltem. Indiai parasztok voltak. Eltelt tizenöt perc, aztán húsz, aztán egy óra, meg még egy óra. Mindenki letargiába süllyedt, némán, türelmesen, mintha nem lettek volna emberi érzéseink. Úgy tűnt, hogy a hőségben már csak vegetálunk, mint a növények. Nem akar az ember gondolkodni, az idő múlásának már nincs jelentősége, minden közömbössé válik. Muszáj utánozni a helyi parasztok látszólagos passzivitását. Saját erőfeszítéseink, más hőmérsékleten csapongó gondolataink értelmetlenné válnak. Teljesen mozdulatlaná kell merevedni. Még a kezünket vagy lábunkat sem szabad megmozdítanunk.

Paradox módon humán funkcióink redukálása teszi lehetővé, hogy a 45 fok ellenére kihúzzuk estig, amikor alábbhagy a forróság, és újra visszanyerjük emberi mivoltunkat. Ekkor értettem meg, hogy nemcsak a gondolkodásnak elengedhetetlen feltétele a hűvösebb levegő, ez nyilvánvaló, de velünk született méltóságunk is szinte kiiktatódik a délelőtt és az este közt, a garmijan, vagyis az elátkozott napsütés idején.

Végre befut a busz. Fel kell tápázkodni, fogni a hátizságot, és feltenni a busz tetejére, aztán keresni egy szabad helyet. A le- és felszálló utasok gyorsan helyet cserélnek. Még néhány fiatalos árus próbálja kedvetlenül ránk tukmálni a portékáját, de ügyet sem vetünk rájuk. A busz elindul. Mind visszaváltozunk mozdulatlan növényekké. Véget ér pillanatnyi feleszmélésünk a forróság okozta letargiából. A lehető legkevesebbet mozogni, a lehető legkevesebbet beszélni. Mintha az indiai autóbusz valamennyi utasa meditáló jógivá változott volna, aki csak látszólag nem érez semmit.

Az elemista tankönyvekben minden évszakra van értelme. Minden lengyel gyerek tudja, miért van Lengyelországban tavasz, nyár, ősz, tél. Mindennek megvan az ősi rendje. A virágoknak, a szénának, a leveleknek, a hónapnak. De mire való a hőség? Miért kell 45, olykor 50 foknak lennie? Ez még érthető lenne a sivatagban, ahol az élet a minimumra redukálódott, és ember csak elvétve téved oda. De miért tombol a hőség India északi és déli részén, falun és városon, emberek milliói közt? Miért tombol több száz más helyen szinte mindig ilyenkor? Ez nem tájfun vagy árvíz okozta katasztrófa, ami olykor előfordul, de nem szükségszerűen; ez az élet természetes, rendszeresen ismétlődő ciklusa. Az igazi hőség nem egy-két hétig tart itt, mint Kelet-Európában, ahol mindig enyhülés jön és eső. Benáreszben már februárban 35 fok lehet, nem csoda hát, hogy az ember akkor is kimerülten ébred, ha végigaludta az éjszakát. Aztán már rögtön itt a március, és még melegebb lesz. Május és június az év két legmelegebb hónapja. Néha a júliusi monszon késik, és a hőség még augusztusban is tombol. A hindu életének több mint a felét igazi keleti hőségben éli le, és csak nagyon kevesek menekülhetnek előre klimatizált helyiségekbe.

Indiában minden történet a végső dolgokról szól. A hőség leigazza a testet, és megmutatja az embernek, milyen gyenge és esendő. Nem kell hozzá a halál, a betegség vagy a nyomor perspektíváját felidézni. Mindenkinek kora gyermekkorától meg kell tapasztalnia a garmijan időszakát. A legapróbb cselekvés is testi mivoltunkra figyelmeztet, próbára tesz. A filozófusok és misztikusok azonban találnak megoldást. A hőség, akárcsak az anyag egésze, csak illúzió. Ez áll a hindu védánta tanításában. Igazából nincs hőség, nincs fáradtság, szomjúság, fájdalom és kedvetlenség. Mindez csak illúzió. A hőség csak tudatállapot. Risi, a háromezer évvel ezelőtt élt indiai bölcs, minden bizonnal felismerte a hőségben a kiszolgáltatottságot, amely egyszersmind a szabadulás kezdete. Halálról, betegségről és nyomorról csak hallomásból vagy olvasmányaiból tudhatott, de a hőséget kénytelen volt évről évre megtapasztalni. Olyan érzékletesen valóságos volt, mint semmi más. A tudat fokozatos felszabadulása végső soron a test megszabadulását hozta a szélsőséges melegtől.

Létezik egy másik út. A testiség legyőzése a test fölötti tökéletes uralom által. Ezt tanítja a jóga. A tökéletes jógi teste nem érzi a forróságot, nem ismeri a fájdalmat és a gyengeség megalázó érzését. Felül tud emelkedni az időjárási tényezőkön. Mielőtt kitalálták volna a légkondicionáló berendezéseket, Indiában már létezett a lelki klimatizáció. És mind a mai napig létezik.

Az autóbusz több órán át zötykölődött velünk. Közeledett az este, könnyű szellő támadt, amely már nem lehelt forróságot. Hét óra körül beszélgetni kezdtünk. Először csak úgy ímmel-ámmal, aztán hangosan és felszabadultan. Alkonyatkor visszaváltoztunk emberekké, és néhány órára megszabadultunk keleti növényekhez hasonlatossá tevő védőburkunktól.

Indiaszag

India szaga gyakran hiányzik nekem Lengyelországban. Ez a nagyon intenzív szag mintha színeket idézne és leírhatatlanul eleven lenne. Valójában nemigen beszélhetünk egyetlen szagról, bár a komponensei nem különülnek el, egymásra telepszene, összemósódnak, és saját külön világgá olvadnak össze, amely az európaiak számára talán túl vad és harsány, nem felel meg az otthonról hozott esztétikai normáknak. Európa a szagok szempontjából semlegesnek tűnik. Nem állíthatjuk, hogy itt egyáltalán ne lennének szagok, hiszen a parfümériák üvegbe zárt esszenciákat kínálnak, a levegőbe ételszag vegyül, a házakban légfrissítők párolognak, a nők illatfelhőbe burkolózva jönnek-mennek. De mindez adalék csupán, olyasmi, amivel csak időnként találkozunk, mintha nem lenne létünk része. A túl erős szag vagy illat zavaró lehet, kellemetlenné, sőt gyanússá válhat. Az illatoknak harmonikusan kell keveredniük, ami gyakran a tökéletes szagtalanság érzetét kelti. Egyesek hozzáteszik, nyíltan vagy kevésbé nyíltan, hogy a modern civilizáció velejárója a szagok világa fölötti uralom. A szagtalan világ ugyanis demokratikusabb, szabad utat enged a kommunikációnak, nincs benne hely a kulturálisan meghatározott szagok konfliktusának. A szagok semlegessége egy kerület, város vagy ország magasabb fokú fejlettségét bizonyítja. Nemcsak a szegénységet, a szennyet kell felszámolni, nemcsak az erősen s a nyugati orr számára kellemetlenül szagló dolgokat kell kiiktatni, de még az olyan már-már barátságos szagoknak sincs helyük világunkban, mint például egy vasárnapi ebéd, nagymosás vagy névnapi összejövetel egyvelege. A kulturális és politikai szabadság megszabadít a nem kívánt szagoktól, ezek az emberek térben korlátozott intim szférájára korlátozódnak. Másokra erőltetni egy általunk talán kellemesnek ítélt szagot ízléstelenségnek minősül, hiszen az esztétikai kánon az elegáns hotelek steril, szagtalan világát tekinti normának.

Persze a Kelet szerelmesei elmehetnek a bevándorlók lakta negyedekbe, ahol egymást érik a vendéglők és bárók, és erős fűszerek illata itatja át a levegőt. De még azokat is mintha diszkrétebben kezelnék, a curry és a többi összetevő megfelelő adagolásával az eredeti ízvilágot kissé szelídebb, európaiasabb

formában reprodukálják. Európa kerüli a szélsőségeket, még a szagok és ízek világában is.

Számos nyugati jövevény számára az Új- és Ó-Delhi határán elhelyezkedő Pahar Gandj negyed jelenti indiai utazása első és nemritkán utolsó állomását is. Kis szállodák, vendéglők, egyszerű kifőzdék, ruhát, ékszert, olcsó ajándéktárgyakat árusító boltok, mozik és meghatározhatatlan rendeltetésű intézmények zsúfolódnak össze a szűk utcákban, ahol még egy motoros riksával sem egyszerű nyugodtan végighajtani, nemhogy autóval. Pahar Gandjban a szagok erősek, az utcákon mozgóárusok, vásárlók, riksák, rendőrök, európai és amerikai utazók tömege nyüzsög, errefelé látni a legtöbb nyugati jövevényt. Nem tudom, hogy írhatnám le az illatkavalkádot, amelyet, valahányszor Pahar Gandjba érek, mindig kicsit másnak találok; persze érzik benne a hindu templomocskákban használt füstölők illata, belevegyül a fűszerek zamata, amelyeknek a nevét igazán sohasem tudtam megjegyezni, felismerhető a levegőben szálló porszemek szaga, a motoros riksák kipufogógáza és az emberi testek jellegzetes aromája. Világos, hogy ezen az éghajlaton senki sem őrizheti meg egész nap szagtalanságát. A reggeli fürdés után, ami egyébként is a kevesek kiváltsága, az ember nagyon hamar izzadni kezd, a verejtékszag pedig azonnal átjárja a ruházat minden darabkáját. Nem lehet óránként lefürödni, így hát a természetes testszagot más illatokkal kell elnyomni, vagy a ruházatba ivódó füstölőillattal, vagy a bőrre kent természetes balzsaméval. Ráadásul az ember a minden irányból áradó sűrű szagok közepette elveszíti saját külön szagvilágát, és maga is részévé válik az aromák eme mikrokozmoszának. Egy másik civilizációból utazó más hullámhosszon érzékeli a szagokat. Ebben az egyvelegben nagyon nehéz szétválasztani a valahol rotyogó currymártás, a közelben megmunkált szantálfa és a rothadó banánhéjak szagát. Ráadásul nem mindig ugyanazok a szagok kavarnak a levegőben. Érezzük, ahogy az összetevők váltakoznak, az összhatás néha inkább édeskés, máskor csípős, sőt szinte orrfacsaró. Előfordul, hogy valamely illat felerősödik és közömbösíti a többit. De ez nem tart sokáig. Hamarosan újra összevegyülnek a sűrű illatok, mintha minden szag egyesülne, mintha világukban is érvényes lenne a hindu védikus filozófia

panteizmusa. A különálló szagok helyett egyetlen oszthatatlan indiaszag létezik, a szubkontinens zamatának kvintesszenciája.

Valahányszor Indiában jártam, ellenállás nélkül átadtam magam a szagok, színek, gesztusok, szavak, sőt asszociációk inváziójának. Az érzés, hogy ezeket mind magamba szívom, lehetővé tette számomra, hogy a kultúra és a szokások magammal hozott európai batyujától egy időre megszabaduljak, és elfogadjam azt, amit igencsak szubjektív módon a Kelet lényegének nevezhetnénk. Először megbizonyosodunk arról, hogy a currysószos, rizses csapati lepény valóban kitűnő. Aztán hozzászokunk testünk új árnyalatához és szagához, majd tudomásul vesszük, hogy a nap forró óráiban lassul a reakcióidőnk, és jobb, ha maradék energiánkat estére tartalékoljuk.

Egyre gyakrabban beszélgetünk látszólag banális, odahaza szóra sem érdemes dolgokról véletlenül utunkba tévedő emberekkel, aztán, belátva, hogy ezen az éghajlaton nincs nála alkalmasabb, felöltjük a helyi viseletet. A nyugati ember egyszerre megérzi – az Amerikából vagy Európából Indiába érkezőknek nyilván csak a töredéke jut el idáig –, hogy egyre jobban elmosódik a határ, amely a helyi tradíciót saját korábbi tapasztalataitól elválasztja. Nagy a csábítás, hogy maradéktalanul belemerüljön a keleti konyhaművészet, a gesztusok és szagok világába.

Egy idő múlva azonban – egyeseknél két hét, másoknál egy-két év elteltével – valami elpattan. Az intenzív színek és szagok fárasztani kezdik az embert. Fontolgatja, hogy visszatér a szagtalan Európába, ahol kipihenheti magát, ahol végre fázhat egy jót, és nem izzad le napjában ötször. A harsány színek és szagok nem ingerlik többé érzékszerveit, az enyhébb hőmérsékleten jobban fog majd az agya. Európa steril körülményei kedveznek az elvonókúrának, ahol egy időre kigyógyulhatunk az idegen kultúrában való elmerülés szenvedélyéből. Az európai szagtalanság gyógyhatása azonban nem tart nagyon sokáig. Egyeseknél két hétig, másoknál egy-két évig. Aztán hiányozni kezdenek a fűszeres ízek és a harsány színek. De elsősorban az intenzív szagok, amelyeknek nincs európai megfelelőjük, mégis olyan mélyen bevésődnek emlékezetünkbe, hogy még egy váratlanul felderengő emlék, az indiai eredeti európai utánzata is asszociációk sorát szabadítja fel bennünk, és életre kelti

valamely távoli civilizációban három héttel vagy tíz évvel korábban tett látogatásunk során szerzett élményeinket.

Sokat gondolkoztam azon, vajon az Európában letelepedett hinduk is érznek-e ilyesmit. Hogy új hazájuk szaga számukra is afféle terápiás eszköz-e, amely segít megszabadulni a szokványostól? Netán ők is az egzotikumot élik meg általa, amely hiányzik, mikor hazautaznak Madraszba, Delhibe vagy Amritszárba? Lehet-e ugyanolyan honvágyunk egy szagtalan ország után, mint az intenzív aromák földje után? Ha igen, akkor ez azt jelenti, hogy két külön világban kell élnünk, két nem okvetlenül rokon kultúrában, és tudomásul kell vennünk, hogy mindkét helyen valami hiányozni fog nekünk. Természetesen előfordulhat, hogy tévedek, mégis úgy vélem, értem az európai hinduk dilemmáját. Egyébként hasonló dilemmával találják szemben magukat az európaiak is, akik egykor felfedeztek maguknak valamit Indiában, és azóta folyton hiányzik nekik valami otthon.

Piszok

Azt mondják, esőben feltárul az igazság. Az eső megmutatja az ismert, elfogadott és csodálattal övezett dolgok fonákját. Gondoljunk csak a vízfüggönytől elszürkülő színek sivárságára, a penészedő falakra vagy az addig kevésbé szembetűnő, rejtett és így kevésbé valószínű szennyre. Nem mintha el lehetne kerülni a szembesülést, hiszen a piszok jelen van, és nem a háttérben rejlik. Mégis csak azt vesszük észre, amire, még ha nem is tudatosan, de felkészültünk. Mielőtt ellátogatunk egy országba, már vannak bizonyos elképzeléseink, fogalmaink a helyi kultúráról, amelyet valamennyire ismerni és érteni szeretnénk. Meghatározott színeket, formákat, élményeket várunk. Rangsoroljuk, osztályozzuk a tisztaságot vagy annak hiányát. Az országot, a kultúráját, sőt magukat az embereket is kategorizáljuk aszerint, hogy mennyire látszanak piszkosnak, és feltételezzük, hogy észrevételeink megerősítik mindazt, amit korábban hallottunk, olvastunk vagy láttunk a moziban vagy a tévében. Persze néha kellemes meglepetés is érhet bennünket, de általában inkább rábólintunk, hogy minden úgy van, ahogy gondoltuk, és biztosan nem lehet megváltoztatni. Akadnak ugyan, akik szívesen adnának tanácsot, segítenének a helyieknek, javítanának helyzetükön, de hamar belátják, ez nem lehetséges, kár az időért és a fáradságért. Talán nem is látogatnak el soha többé az adott országba.

A piszokról a legtöbb esetben a nyomorra, szegénységre asszociálunk, bár ez nem feltétlenül helyes. Sokan úgy gondolják, minél nagyobb valahol a szegénység, annál nagyobb a kosz. A gazdag országok lakói számára a személyes higiéné döntő szerepet játszik az emberek megítélésében. Persze nem illik hangosan szóba hozni, mert ma nem lehet a rasszizmus ódioma nélkül ilyesmit állítani, de lelke mélyén sok jeles európai és amerikai azt vallja, csak tiszta, ápolat külső ember lehet vele egyenrangú. Lehet vele vitatkozni, veszekedni, de ez az egyenrangúak konfliktusa, akik testük tisztántartásával váltottak belépőjegyet a magasan fejlett, vagyis higiénikus civilizációba. Természetesen a jómódban élő európaiak és amerikaiak többségének az a meggyőződése, hogy segíteni kell a szerencsétlen nyomorultaknak, akik a piszkosság kimondatlan rangsorában az élen állnak, és meg kell osztani velük

feleslegessé vált javaikat. De ettől még szentül hiszik, hogy a piszok hatalmas, áthatolhatatlan farként magasodik az emberek között. Eszünkbe sem jut egy olyan étterembe betérni, amit piszkosnak vélünk, és ugyanolyan kellemetlen leülni egy piszkosnak látszó fotelbe, vagy egy elkoszolódott tárgyat megérinteni. A piszkosnak tartott országba érkező idegen szinte mindent nagyon piszkosnak vél. A piszok bekerít, fojtogat, és mindenhová behatol. Hisszük, hogy a piszok fertőző, egykettőre hatalmába kerít, és fokozatosan elnyel.

Piszok alatt mindenki mást ért, nem egyforma mércével mérünk, nem mindenki számára jelenti ugyanaz a dózis a kritikus tömeget. Elég, ha elterjed valakiről vagy valamiről, hogy piszkos. Halkan, szűk körben nem egyszer az is elhangzik, hogy a tisztasági rangsorba állított országokban milyen pozícióban van az, aki a piszokról nyilatkozik. Ráadásul döntőnek érezzük azok véleményét sőt pusztán jelenlétét is, akik velünk egy kultúrkörhöz tartoznak, és megállapíthatják, hogy az adott hely vagy tárgy piszkos-e. Többször láttam viszolyogni európaiakat, akiket egyszerű, egyébként kitűnő ételeket kínáló helyekre vittek, ahol rajtuk kívül mindenki ázsiai volt. Előfordult, hogy nyíltan kimutatták érzéseiket, de általában igyekeztek tapintatosan viselkedni, nehogy megbántsák vendéglátóikat. A vendéglátók hibát követtek el, mikor olyan helyre invitálták őket, ahol nem volt más fehér ember, akinek a jelenléte garantálta volna, hogy a hely tiszta. Mit sem ért a jó szándék, és az érvek, hogy a hely már bejárattott, és a város kiválóságai is gyakran térnek be ide. A házigazdák helyiek voltak, és az európaiak szemében lejjebb álltak a tisztasági rangsorban, mint a fehérek, így hát győzködésük nem sokat ért. Pedig elég lett volna betérni velük egy nagyon hasonló helyre, nem is drágábbba, az se baj, ha a konyhája kevésbé jó, a fő, hogy sok európai legyen benne. Az élmény sok helyen, sok országban, különféle időpontokban ismétlődött. Az ízlésbeli különbség jobban elválasztja az embereket, mint a politika, a vallás vagy a világnézet. A falat nem jó szóba hozni, nem jó rákérdezni, hiszen senki sem akar a rossz, piszkosnak mondott oldalon lenni.

Egyébként magam is emlékszem arra a tíz-egynéhány évvel ezelőtti időszakra, amikor én nem éreztem a hazámat különösebben piszkosnak, vagy a mai eszemmel talán úgy kéne fogalmaznom,

hogy nem vettem észre azt, amit mások. Holland vendégeim érkeztek, és láttam, milyen nehezen leplezik viszolygásukat, ha városi buszra szálltunk, olcsó étterembe mentünk, vagy, ne adj' isten, betértünk egy nyilvános WC-be. Szinte felelősnek éreztem magam a szennyért, amely más világból jövő vendégeimnek szemet szúrt. Tisztában voltam azzal, hogy számukra én egy másik civilizációhoz tartozom, vagy legalábbis besorolásom (nem a személyes, hanem a közösségi) az egyetemes esztétikai hierarchia alacsonyabb szintjén helyez el. Az egykori megaláztatások emléke sokszor segít. Persze nem mindig és mindenütt, hiszen az ember feledni igyekszik negatív élményeit, de azért hasznos az esztétikai csőllátás leküzdésében. A piszok, ha látható is valahol, messze van, nincs igazán jelentősége, nem zavar. Nem elgondolkodtató, és nem okvetlenül kell miatta a tisztább és szennyesebb világokról beszélni. Ez az érzés segít elsiklani afölött, amit mások látnak. Egy idő után rájön az ember, hogy a piszok úgy igazán nem is létezik. Hogy csak beképzeli magának valaki, aki másként látja a színeket és a formákat. Hogy csak egy képzelt függöny, ami mögött ott van, ami igazán fontos.

Láthatatlan asszonyok

A muszlim társadalmakban az asszonyoknak nem kell teljesen elfedniük magukat. Sok múlik a helyi szokásokon, a hagyományok értelmezésén és más kultúrák hatásán. Ázsia földjén persze nem egyszer találkozhatunk olyan nőekkel, akiknek ruházata akár teljes testi mivoltukat elrejtí, mint egy középkori páncél, és csak a kelmén vágott kis kémlelőnyíláson át láthatnak bármit is a világból. Ez a szokás leginkább a pastukra jellemző, és máshol nincs érvényben. Elegendő, ha a nő gondosan bebugyolálja a fejét, az arcát szabadon is hagyhatja. Persze figyelnie kell arra, hogy ruházata kellőképpen bő legyen, és semmiképpen ne domborítsa ki nőies idomait, ami veszélyes kísértést jelenthetne a férfiember számára.

Néha a hagyomány más megoldásokat is lehetővé tesz, és elég, ha a nő laza kendőt köt a fejére, ami alól akár egy kacér hajtincs is kikandikálhat. A fedetlen fej és a kibontott haj látványa már idegen hatásról árulkodik, de előfordul a Kelet muszlim világában. Természetesen a szent hagyományok követőinek szemében a kibontott haj a női szexualitás kihívó megnyilvánulása, amely feleslegesen vonja el a férfiak figyelmét az isteni törvények követésétől.

A nők ruházatára vonatkozó előírások csak kis részét képezik a nők és férfiak viszonyát szabályozó rendelkezéseknek. Más vonatkozik a két nem érintkezésére az olyan országokban, mint Tunézia, Indonézia vagy Törökország, és más a konzervatív iszlám társadalmakban, mint Szaúd-Arábia, Pakisztán vagy Irán. Az előbbieken a férfiak és nők beszélgethetnek egymással, léteznek koedukált munkahelyek, netán ártatlan flörtre is van lehetőség, az utóbbiakban a nemek szigorúan elkülönülnek, és a rokonságban nem álló férfiak és nők kapcsolata az elkerülhetetlen minimumra korlátozódik. Persze számos kivételt találunk a szigorú szabályok alól, de egy vallásos muszlim családban felnövő fiú számára a megismerhető nők köre az anyára, nagyanyára, nagynénikre, később a feleségre, leánygyermekre és – unokára korlátozódik, esetleg még unokahúgok is számításba jönnek. Ezen a körön túl már a nőiség afféle *terra incognita*, ahol a férfiember kicsit bizonytalanul érzi magát, és feszélyezi, ha idegen nővel kerül kapcsolatba.

Mikor Iszlámábádban, Pakisztán elegáns fővárosban töltöttem tíz-egynéhány hónapot állami ösztöndíjjal, elég gyakran utaztam vidékre. Pakisztáni barátaim meghívására hosszabb-rövidebb időt töltöttem Pandzsáb, Szindh, Beludzsisztán és az észak-nyugati határvidék településein. Házigazdáim vendégszeretete révén alkalmam volt valamennyire betekinteni átlagos, közepesen jómódú pakisztáni muszlim családok életébe. Egyszer a mindig mosolygós Iszkander autószerelő-műhelyét figyelhettem, aki lelkesen mesélt kuncsaftjairól, máskor egy virágzó narancsligetbe érkeztem, ahol Attar egy tevekaraván mellett állva avatott be a keleti mezőgazdaság titkaiba. Eleget tettem a híres bahavalpúri iskolába szóló meghívásnak is, ahol iszlámábádi diáktársam rokona, a köztiszteletben álló M. professzor fogadott. Persze jártam mecsetekben, bazároknak és hagyományos teázókban, ahol a férfiak politikáról, üzletről vagy vallási kérdésekről beszélgetnek.

Mégis az otthonok voltak a legfontosabbak. Több generáció él egy fedél alatt, a család a személyzettel együtt sajátos társadalmi és pszichológiai mikrovilágot alkot. Esténként a nagyszobában gyűltünk össze, letelepedtünk a székekre vagy szőnyegekre, és beszélgettünk. Mindig jelen volt a nagyapa, akinek kora és élettapasztalata tiszteletet parancsolt, az apa, az idősebb fivérek, néha egy-egy unokatestvér vagy barát. Nők nem voltak. Vagyis valahol ott lehettek a háttérben, a konyhában, egy másik szobában vagy a kertben. Annak ellenére, hogy az ország legkülönbözőbb pontjain fekvő házakban fordultam meg, egyetlen nőt sem volt alkalmam megpillantani.

A kezüket láttam csak. Öreg, ráncos asszonykezeket, és fiatal lányokét, karpereccel, gyűrűkkel. Lepényt, gőzölgő húsételt, gyümölcsöt vagy hűsítő italt nyújtottak. Reggel és este, a konyhát a szobával összekötő kicsiny tálalóablakban került sor ezekre a különös találkozásokra. Néha hallottam is őket. Általában fojtott hangon beszélgettek, mintha suttognának, aztán váratlanul kuncogni kezdtek vagy hangosan felkacagtak. Az volt az érzésem, mintha női kísértetek vennének körül, jelenlétük az egész házban érezhető volt, de sohasem találkozhattam velük. A nők ténykedésének ruházatommal kapcsolatos részletei nyugtalanítottak leginkább. Mindig zavarban voltam, ha a megérkezésem utáni nap ruháim

kimosva, kivasalva vártak a széken. Az alsónemű és a zokni is. Először megpróbáltam fiatal házigazdámnak megmagyarázni a dolgot, mondtam, hogy a zoknit és az alsóneműt elrendezem magam, és bár nagyon hálás vagyok a gondoskodásért, valahogy feszélyez, ha a hölgyek egy idegen férfi holmijára vesztegetik drága idejüket. Fiatal barátom bólogatott, mosolygott, mintha nem teljesen értené, mit akarok tőle, majd közölte, mindez hozzátartozik a hagyományos vendégbarátsághoz. Miután a dolog más házakban is megismétlődött, elgondolkodtam az okain. Rájöttem, úgy tűnhetett, hogy a jólneveltség jegyében utasítok vissza valamit, a házigazda pedig finoman arról győzködött, hogy fogadjam el az ajándékát, és úgy tett, mintha meglepné a visszautasításom: paradox módon az európai őszinteséget és a cseppet sem tettett zavart udvarias gesztusnak gondolták, mely által a nők munkája iránti megbecsülésemet fejezem ki.

A pandzsábi férfiak szívesen beszélnek feleségükről, lányukról, hűgükről. Nem úgy, mint a pastuk, akiknek nagyon szigorú a becsületkódexük, Pandzsábban az iskola, a férjhezmenetel, sőt olykor a munkába állás is szóba került, az asszonyok zárt csador nélkül hagyták el a házat, csak egy kendőt terítettek a hajukra. Találkozhattam velük az utcán, a bazárban vagy a közeli boltban is. Talán még váltottunk is néhány szót egymással. Ők tudták, hogy a házukban vendégeskedem, de én sehogy sem tudtam kitalálni, melyikük a szállásadóm.

Az európai ésszel felfoghatatlan bújócskának nagyon egyszerű magyarázata van. Egész más egy asszonnyal arctalan tömegben találkozni, ahol kötött viselkedési formák vannak érvényben, és más az otthonában, bensőséges hangulatban beszélgetni vele. A közös étkezések, a tréfálgató baráti beszélgetés, a közös tévénézés vagy zenehallgatás során esetleg érzelmi szálak szövődnek vendéglátó és vendég közt, és olykor a kötelező viselkedési normák megtartása ellenére is kétértelmű helyzetek állhatnak elő. Az otthon bensőséges hangulatát – nehogy bármelyik fél is kísértésbe essék – csak a közeli családtagok élvezhetik együtt. A családi érzésnek fenntartott helyre minden behatolási kísérlet nyílt agresszióknak számít.

Természetesen vannak az iszlám világban olyan közösségek, ahol a férfi élet-halál ura, és a hagyományra hivatkozva birtokolja, saját

tulajdonának tekinti az asszonyt. Mikor egy emberi lényt ugyanúgy kezelnek, mint bármilyen más tulajdont, akkor megkívánják tőle, hogy testi mivoltát elfedő, zárt öltözékben mutakozzon csak, hiszen tudvalevő, hogy az asszonyi test eleve sokkal fogékonyabb a bűnre. Szerencsére a szélsőségek általában kivételnek számítanak, és nem kötelező normának. És nem mindig lehet őket vallási előírásokkal alátámasztani.

Személyes benyomásaim félrevezetők is lehetnek, de mikor pakisztáni barátaimnál vendégeskedtem, a nemek szigorú elkülönülése ellenére úgy éreztem, hogy otthonaikban finom, bensőséges légkör uralkodik, amely a férfiak és nők kapcsolatát szorosabbra fonja, nem pedig gyengíti. Nem tapasztaltam a nők iránt megvetést, ami az ország más vidékein mellbevágó volt. Persze a muszlim házakban a nők láthatatlanok maradtak számomra, így semmiképpen sem adhatom vissza az ő véleményüket. Lehet, hogy egészen mást mondanának? Vagy mégsem?

Káprázat

*Látom a színekben játszó kerek világot
Hold, csillag, szikla és drágakő
A bölcsesség szeme mindenről így ítél:
Ez hegy, az folyó, ez égbolt, az föld
De a valódit, tudod jól, rejtem előled
Bármire nézz hát, semmi nem létező.*

Muhammad Állam Ikbál: Dunija (Világ)

Ha nappal Teheránból Meshedbe, Sirázba vagy Iszfahánba repülünk, lehangoló látvány tárul elénk a magasból: a sziklasivatag monoton szürke színe, egyesek szerint barnás vagy fakó vörös árnyalata, az időnként megjelenő, hófödte csúcsokat jelző fehér foltok vagy folyókat sejtető kéklő vonalak. Az utóbbiakat valószínűleg csak szépérzékünknek engedelmeskedő képzeletünk vetíti oda. Persze színes fotókon vagy filmekben a sivatag nem annyira elgondolkodtató, mint mikor repülővel vagy autóval utazva találkozunk vele. Mert a sivatag színei nemcsak térben, hanem időben is megtapasztalhatók, folyton velünk vannak, ránk törnek, nyugtalanítanak, egy idő után melankolikussá, végül közönyössé tesznek. Úgy érezzük, a sivatag egyszerűen túl nagy, túl tágas és túl egyhangú. De a monoton színek nemcsak esztétikai tapasztalatot jelentenek, úgy érezzük, hogy a mindenütt uralkodó tónus ellen védekezni kell, szükség van valamilyen kontrasztszínre, hogy lelki békénk helyreálljon. Nagyon hiányoznak az eleven színek, rikító, vásári színpompára vágyunk, amely kárpótolhat a sivatag sivárságáért.

Az utunk során felkeresett városok igazi oázisok, nemcsak a lakosság által gondosan ápolt növényzet, hanem a váratlanul előbukkanó tarkaság miatt, amit az európai ízlés bántóan túlzónak, hivalkodónak találna, de itt teljesen helyénvaló. Úgyszincs valami sok élénk színfolt, hiszen maga a város is felvette a sivatag védőszínét, de vannak kivételes helyek, főleg a piac környékén, ahol a színek sokkal élénkebbek, mint a város más részein. Hol egy mecset

világoskék kupolája ragyog fel, hol egy zöld homlokzat vagy egy teázó sárga-piros-barna színpompája.

A leginkább a hagyományos használati tárgyakat árusító boltok tarkasága kápráztat el, képek, szőnyegek, kelmék, asztalkák, hímzések, és ki tudja, még mi minden zsúfolódik össze bennük. Itt még azok is visszanyerhetik színharmoniójukat, akiknek nem szenvedélye a bevásárlás, újra elhihetik, hogy nem minden merül el az egyhangúság fakó tengerében, és nem mindent nyelt még el a sivatag. A pszichológiában jártas kereskedők szerint teljesen természetes, hogy érzelmi és esztétikai egyensúlyunk visszanyerését vásárlással ünnepeljük meg. Nem mintha szükségünk lenne ezekre a holmikra, hiszen igazából nem használhatók semmire, legalábbis az európaiak által nem, de felüdülést hoznak, pillanatnyi örömet, hogy majd több ezer kilométer megtétele után otthonainkba érve, úgy gondoljunk vissza e távoli országra, mint valami színes tüneményre. Rikítóan színes elemei mélyen bevésődnek az emlékezetünkbe. A szürke, fakó pusztaság képeit az emléktárgyak tudatunk mélyére számúzik, hiszen a kézzelfogható dolgokat mindig sokkal valóságosabbnak érezzük egykori benyomásainknál.

A harsány színek metafizikai távlatot nyerhetnek. Lehet, hogy a teológusok ezt nem fogadják el, hiszen a templom színe a nyugati ember számára másodlagos, a vidám színpompa inkább a régi falusi vásárok hangulatát idézi, de nem ösztönöz imára vagy elmélyedésre. Mert hogyan lehetne átszellemülni, ha a szent versek sárga szövege világoskék háttéren bukkan fel, ha a mecset ezüst tükreiben játékosan villódnak a zöld és narancsos díszítések, ha kivilágított kupolája narancssárga felhőben úszik, és kék-fehér fények gyúlnak ki rajta. Ugyan mire valók a harsány színek: talán érdekességnek számítanak, egy pillanatra felvidítják a tekintetet, de nem képesek az ember figyelmét a szentségre irányítani.

De a szentéletű bölcsek azt is elmagyarázzák, amit a közönséges halandó észre sem vesz, fel sem fog. Hiszen a Teremtő az embert a színek által szólítja meg. Korántsem azt kell ezalatt érteni, hogy a világ sokszínűsége az isteni jelenlét közvetett bizonyítéka. Isten úgy válogatja meg a Föld különböző pontjain megjelenő színeket, hogy az ott lakók közelebb férközhessenek az Ő titkaihoz. Hiszen nem

minden éghajlathoz, tájhoz, kultúrához illik ugyanaz a szín. Egy árnyalat hol túl rikítóan, túl merésznek tűnik, hol pedig túlságosan szomorúnak, főleg ha a fény nem elég erős, és nem tudja az emberi szem számára láthatóvá tenni szépségét. A sziklasivatagok mellé épülő, szürke porba süllyedő városokban a templomok építői merészebben bánnak a színekkel, hogy a hétköznapit az örökkévalótól megkülönböztessék, pontosabban, hogy a szürke hétköznapokat átjárhassák az örökkévalóságot jelképező élénk árnyalatok.

Az intenzív színek a sivatagi környezetben felüdítenek, megkönnyebbülést hoznak. És ha a kereskedők erre számítanak, mikor tarkabarka portékájukat kínálgatják? Hiszen a szentéletű bölcsek közt is számos kereskedőt találunk, maga a Próféta is közéjük tartozott. Össze kell hangolni a mindennapi emberi szükségleteket az abszolútum keresésével. Emlékezzünk csak a biztami Ba Jazid több száz éves történetére. Mikor tanítványai körében ült a mecset kertjében, egyikük így szólt:

- Volt idő, mikor csak Isten létezett, és semmi más.
- Akárcsak most – felelte Ba Jazid.

A színek igazsága az első kapu: ki kell tárnunk, hogy átjussunk rajta. További kapuk várnak ránk, de nem mindenki tudja kinyitni azokat. Nagy türelemre és mély alázatra van szükség. Nem mindenki tud élete során eljutni az utolsó kapuig. Nem is mindenki vágyik rá.

A bölcs teával kínál, aminél jobban semmi sem oltja a szomjat a sivatagban. Tanítását hallgatva megtudhatjuk, valójában mi létezik, és mi nem. Csak azzal vigasztalódhatunk, hogy mások sem tudnak majd átjutni a következő kapukon. Be kell érjünk a színekre vonatkozó igazsággal. Ami nem is kevés.

Halál

*Ne égesd, Agni, lánggal ne szárítsd,
Bőrét ne perzseld, testét se perzseld,
De mikor hamu lett, lények tudója,
Az atyákhoz hamar vezesd el őt.*

*Mikor elhamvadt, ó, lények tudója
Halott atyáink gondjára bízzad
S eljutva végre a lelki világba,
Az istenek ereje legyen övé.*

(Hindu halotti ének, Agni-himnusz)

Többször is jártam Váránásziban. Ugyanolyan lehangoló látvány fogad, mint más észak-indiai városokban. A házak falán hatalmas beázások éktelenkednek, mintha a monszun épp a minap ért volna véget, minden szürke, poros, és valahogy csonka, befejezetlen, építészetiileg átgondolatlan. Az európai számára, főleg ha először jár itt, Váránászi maga az őskáosz, az utcák és épületek alig tudják keretbe foglalni. Amikor templomokhoz ér, szerencsére másféle élmények is követik a negatív benyomásokat. Visvanata, Káli istennő vagy Tulszi Manasz szentélye után megpillantja a szent folyamot, a Gangeszt, melynek vizében naponta több mint hetvenezer zarándok merítkezik meg. Mindenfelé áldozati máglyák, tüzek égnek, és felirat hirdeti: Üdvözlégy a Szent városban! Ahol a legszentebb módon hal meg az ember.

Miért vonzódnak a halálhoz, és miért éppen itt foglalkoztat különösen? Igaz, hogy az emberek mindig érdekesnek és ijesztőnek találták a halált. Mára tömegárúvá vált, amit haszonnal fel lehet kínálni a médiának. Ám ha a vég csak úgy, földrengés, háború, árvíz, emberrablás nélkül érkezik el, banálisnak, érdektelennek találjuk. A halál természetes és elkerülhetetlen, mégis messze száműzzük gondolatainkból, hogy mindennapi életünket ne zavarja. Jelenléte szinte irritál, a vele való szembesülés megakadályozza, hogy éljük kötelességekkel teli, mégis sok kellemes pillanatot tartogató életünket.

Váránásziban a halállal egészen másképpen szembesülünk, mint Európában. Minden ijesztő léptékű itt. Hiszen kétezer év óta holttesteket égetnek nap mint nap. Éjjel-nappal, hajnalban és este mindig lobognak a tüzek. A hinduk az ország minden részéből ide hordják halottaikat, hogy e szent helyen hamvasszák el őket. Gigantikus szent üzem ez, amely oly mélyen beépült a hagyományba, hogy nehéz meghatározni, mikorra tehetők kezdetei.

De nem csak a dolog tömeges jellege miatt változnak meg az európai halállal kapcsolatos addigi elképzelései. Váránásziban a halál jelenléte mintegy kitapintható módon van jelen, sőt olykor brutálisan feltárulkozik. Az emberi maradványok nem mindig porladnak el személytelen hamuvá. Előfordul, hogy egy megszenesedett kéz, láb vagy törzs bukkan elő. A gyászolóknak nincs mindig elegendő tűzfájuk, hogy szeretteiket teljesen elhamvasszák. A tűz nem két óráig ég, hanem kilencven vagy száz perc után kihuny. Nincs különösebb jelentősége. Az elhamvadt vagy félig elhamvadt halottakat hagyományosan a Gangeszbe szórják. A folyó mindent elnyel, ami az anyagi létből megmarad.

Az európaiakban többnyire ellentmondásos érzések kavarnak, mikor tisztas távolságból (általában a parttól mintegy száz méternyire úszó csónakokból) végignézik a szertartást. Elsősorban a rituálé esztétikai és úgymond higiénés aspektusa sokkolja őket. Persze a halottégetés egyébként Európában is terjedő szokása önmagában nem vált ki értetlenséget. A problémát az jelenti, hogy a hamvakat vagy az elszenesedett testeket beszórják a folyóba, ahol a zarándokok fürdenek. Megtisztulni mennek bele. Vagyis lemossák kezüket, arcukat, egész testüket. És nagyon alaposan megmossák a fogukat. A Gangesz maga a szentség, amely Sivával egyesít. Belemerülve a vízbe, ahol a sacrum anyagi alakban nyilvánul meg, megtisztulhatunk jelenlegi inkarnációnk során elkövetett bűneinktől. A szentség átjárja a zarándok teljes testét, kezét, lábát, orrát és száját. A vízben úszó hamvak vagy elszenesedett maradványok jelenléte nem tántorít el a metafizikai jelentéssel bíró fürdőtől. Mit számít a betegségtől, fertőzéstől, hullamérgezésről való félelem, ha a végső célt az újjászületések láncolatából való megszabadulás jelenti? Mi értelme a közönséges testi bajokat összemérni a lélek útjaival? És mi értelme a racionális kérdésfeltevésnek éppen itt, a

Gangesz partján, ahol a halál és a megváltás máshol nem tapasztalható módon kapcsolódik össze?

Sok európai, főleg azok, akiket megérintett a hinduizmus, értelmetlennek találja a gangeszi zarándoklat higiénés aspektusainak boncolgatását, és igyekszik egy időre átvenni az ezrével idesereglő zarándokok felfogását: hogy – amennyire lehetséges – megértse a halál itteni metafizikáját, amelyről nem sok szó esik távoli szülőföldjén. Az egy napra idelátogató nyugati turisták tömegei számára viszont a halál esztétikai aspektusa továbbra is döntő marad, ezért hazatérésük után is sokáig foglalkoznak vele és mesélnek róla. Minden mást el lehet intézni azzal, hogy a Kelet felfoghatatlan, mégis varázslatos világa nagyon jól mutat a fényképalbumokban és a diákon.

De a felmerülő kérdések nem csak a posztmodern Európa lakóját foglalkoztatják, hanem magukat a hindukat is, hiszen az anyagi világban megjelenő szentségnek is megvannak a maga korlátai. A Gangesz ezen a szakaszon nagyon fertőzött. Az egyre gyakrabban idézett szakértői vizsgálatok szerint a víz akkor tekinthető fürdésre alkalmasnak, ha száz milliliter vízben az emberre ártalmas baktériumok száma nem haladja meg az ötszázat. A baj az, hogy a Gangesz szent vizében ez a szám meghaladja a másfél milliót. A folyó vize gyakorlatilag halott, nyoma sincs benne oldott oxigénnek. Az ember halála a növényzet és a halak pusztulását vonja maga után, a folyam élővilága áldozatul esik a metafizikának.

Az ijesztő adatok tovább sorolhatók. Váránászi környékén szinte az összes erdőt és ligetet kivágták már, ezért mind több fát kell távoli helyekről ideszállítani, így idővel máshol is elfogynak a halotti máglyákhoz szükséges fák. Nem csoda, hogy a táj egyre kopárabb lesz, a fa ára pedig meredeken emelkedik. Ha a fa egyre kevesebb és egyre drágább, akkor egyre kevesebb hindunak telik majd arra, hogy apja, anyja, nővére vagy fivére holttestét elhamvassza. A szent, de halott Gangesznek kell a dolgot bevégeznie.

Mi a megoldás? Hogyan lehet leállítani a szent folyó haldoklását, amelyet a hinduizmus reinkarnációs tana oly nagyra becsül? Minden emberi lény újjászülethet állat vagy növény alakjában, ezért a természet féltése egyben önmagunk óvása is.

Persze születnek megoldások vagy megoldási kísérletek. Különböző alapítványokat hoztak létre, amelyek a Gangesz megtisztításán fáradoznak, vannak brahmanok, akik a halottak eltemetésére szólítanak fel, és ellenzik az égetést. Különleges krematóriumok működnek, ahol fa felhasználása nélkül hamvasztják a halottakat.

Minden hiába. Mindig kevés lesz a pénz az újabb beruházásokhoz, a modern gondolkodású brahmanok akár emberek százait is rávehetik szokásaik megváltoztatására, de semmiképpen sem tudják hinduk ezreit, sőt millióit más belátásra bírni. Az elektromos krematóriumok a legszegényebbeknek talán megoldást jelentenek, de az igazán vallásos hinduk csak a megszentelt hagyomány szánalmas pótlékát látják majd bennük. Minden marad hát a régiben. Nem tűnnek el a halotti máglyák, a zarándokok ezentúl is megmártóznak Siva folyamában, a nyugati turisták pedig továbbra is értetlenül figyelik a helyi kultúra eme megnyilvánulását.

És ezért nyugözi le a Váránásziba érkezőket a Gangesz. A megváltás láthatatlan ígéreténél is magával ragadóbb a halál látványos jelenléte. A megsemmisülés itt totális: nemcsak az ember hal meg, hanem a szent anyag is. Lehet, hogy korunkat minősíti ez a fajta elragadtatás?

ÖTÖDIK RÉSZ

Testközelben

Kisbuszt akartam bérelni a Fülöp-szigeteki Manilában. Tízfős lengyel csoporttal voltam, és egy itt is népszerű minibuszra gondoltunk. Városnézésre indultunk, először a régi spanyol negyedet, az *Intramurost* kerestük volna fel, melynek csodaszép barokk templomai jól mutatták európai gyökereit, hogy aztán megtekintsük a legmodernebb városnegyed, Makatit, amely a kiválasztottak sikerét hirdette, azoknak, akik még csak álmodtak a sikerről. Persze más nevezetességek is szerepeltek terveim között, de minden attól függött, milyen lesz a forgalom, mennyi időt töltünk a templomnézéssel, múzeumlátogatással és vásárlással. Néhány nappal előbb megkaptam egy ilyen városnéző túrákra specializálódott cég ajánlatát. A faxban tizenegy személyes minibuszról írtak, így joggal hittem, a mi csoportunk számára pont megfelel. Elég kedvező áron kínálták, biztosra vettem hát, hogy hamar meg fogunk állapodni. A dolog azonban sokkal nehezebben ment, mint ahogy azt derülátón gondoltam. Mikor a cég képviselőjével személyesen is találkoztam, kiderült, a busz nem teljesen olyan, mint képzeltem. Eleinte nem is értettem, mit is akar gondterhelten a tudomásomra hozni, de aztán minden világos lett. A busz valóban tizenegy személyes volt, de partnerem tizenegy filippinót, nem pedig európaiat értett alatta. Amikor rákérdeztem, mi a különbség, közölte, hogy van egy bevett szorzó, miszerint a tizenegy Fülöp-szigeteki utast befogadó kisbuszba ténylegesen nyolc európaiat lehet elhelyezni. Tehát egy európai utas 1,37 helyivel ér föl. Az első pillanatban meghökkentő számításnak volt alapja. A filippinók nagyon vékonyak, a testesebbek ritka kivételnek számítanak a szigeteken, ezért a helyi utasszállító cégek úgy kalkulálnak, hogy az átlagos európai testesebb és súlyosabb, mint egy helybéli, tehát nagyobb utasteret kell biztosítani számára. Az európaiak többsége talán nem ért egyet ezzel a szorzóval, de jobb megállapodni valamilyen alapelvben, mint mindig a véletlenre bízni magunkat. Hamar bebizonyosodott, hogy a manilai vállalkozónak igaza van. A minibuszba legföljebb nyolcan fértünk volna be, egyébként elég

szűkösén. Végül pofonegyszerű megoldás született: béreltünk még egy autót. Több helyre volt szükségünk. Rövidtávon is.

Indiában elég sokat vonatoztam. A szubkontinensen hatalmasak a távolságok, ezért a hosszabb utakon a buszozás szóba se jöhet, a repülőjegy pedig összehasonlíthatatlanul drágább a vonatjegynél. Tekintettel az indiai vasúti közlekedés sajátosságaira, vagyis hogy az utazni vágyók száma jóval meghaladja a szerelvények befogadóképességét, kötelezővé tették a helyfoglalást, így korántsem könnyű dolog jegyet váltani. Ülő- vagy fekvőhelyet egyaránt lehet foglalni, de érdemes idejében megtenni, mert egy nappal vagy néhány órával az indulás előtt csak nagy szerencsével lehet férőhelyet találni. Az indiai vasutak nem használják a Fülöp-szigeteki szorzót, ezért egy jól megtermett európai nehezen tudja kényelembe helyezni magát a számára fenntartott, meglehetősen szűk helyen. Ráadásul a hinduk sokszor olyan előzékenyek, hogy helyet szorítanak legalább egy időre olyanoknak is, akiknek nem volt szerencsájük a helyfoglalással. Persze vannak olyan vonatok, mint a Shatabdi Express, amelyek inkább megfelelnek az európai elképzeléseknek, de ezek az indiai vasúti palettán ritka kivételnek számítanak.

Dél-Indiából tartottam Északra. Nagyon örültem, hogy sikerült helyjegyet váltanom, és elég kényelmesen ülhettem, ami egy több mint félnapos utazás során nagyon fontos. Újabb és újabb utasok ültek le. Egyre szorosabban voltunk, igyekeztünk magunkat összehúzni, hogy mások is leülhessenek egy kicsit. Időnként mégis fel kellett kelnem, hogy a mosdóba menjek, vagy elszívjak egy cigit a vagonok közötti átjáróban. Mire visszatértem a fülkébe, a helyemet elfoglalták. Vagyis tulajdonképpen megvolt, de útitársaim valahogy észrevétlenül megnőttek, és testük a nekem járó helyet is betöltötte. Persze nem kellett meghátrálnom – mosolyogva az ülésre préseltem magam, és lassan, ügyesen addig mocoogtam, amíg birtokba nem vettem ismét az ülés nekem járó részét. Valahányszor kiment valaki a fülkéből, a mutatvány megisméltődött. Mintha néma, de jól ismert vezényszavaknak engedelmessé válnánk, igyekeztünk nagyobb teret elfoglalni, hogy testünket legalább egy pillanatra kényelmesebben, szabadabban helyezük el. Persze útitársunk csakhamar visszatért, és fokozatosan visszahódította territóriumát. Senki sem

panaszkodott, egy hangos szó nem hangzott el, hiszen mindenki számára világos volt, hogy ahol korlátozások vannak, ott keresni kell a kompromisszumot, hogy mindenki békében, felesleges konfliktusok nélkül élhesse életét.

Pakisztánban figyeltem egy férfit. Iszlámábádban, az ország modern fővárosában laktam, ahol széles sugárutak vezetnek az elegáns, világos házak között, és rengeteg elegáns autó mozog egész nap. Iszlámábád egy hagyományos keleti város, Ravalpindi mellett épült fel, amelyet szűk utcák, színes bazári forgatag és hatalmas tömeg jellemez. Nagyon látványos a kontraszt. Nemcsak a városkép eltérése feltűnő, az anyagi különbségek is óriásiak. Iszlámábád lakói megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy tágas környezetben éljenek, vagyis megvehetik maguknak azt, amiben Ravalpindi lakói hiányt szenvednek. A két város közti távolság kilométerekben mérve elenyésző, más szempontból viszont hatalmas.

A férfit Iszlámábádban láttam, de bizonyára Ravalpindiben lakott. Rendkívüli dolgot tudott. Egy kisebb oszlop tetején ült, mint egy középkori aszkéta, aki elfordult a világi hívságoktól. De úgy ült ott, hogy a legkevesebb helyet foglalja el. Eleinte azt hittem, egyszerűen lehetetlen, amit látok, hiszen nincs, aki ülőhelyzetben képes ilyen kis helyen elférni. Talán egy nagyobbacska macskának elég lett volna, de egy embernek... Hihetetlenül fegyelmeztnek kellett lennie, hogy megőrizze egyensúlyát, és testi mivoltát a minimumra redukálja. Nem emlékszem, hogy az arra járók figyeltek volna rá, nem hallottam elismerő megjegyzéseket, nem láttam bámészkodókat. Mindenki természetesnek tekintette jelenlétét, mintha az ilyesmi magától értetődő volna világunkban.

Az ember kénytelen alkalmazkodni a folyton változó körülményekhez, főleg ha ezek a körülmények a természet részét képezik, az ember szándékától függetlenül léteznek, így a tiltakozás vagy lázadás teljességgel értelmetlen. Több mint fél évszázada, mikor Nehru könyvet írt hazájáról, Indiáról, azt fejtegette, hogy mivel a szubkontinens lakossága 400 millió, nem szükséges az indiaiak gyermekvállalási kedvét fokozni. De még a legnagyobb formátumú politikusok deklarációi és tervei is hatástalanok maradnak egy nem totalitárius államban. Főleg ha olyan kényes kérdésről van szó, mint

a családtervezés. Mára a szubkontinens lakossága meghaladta az egymilliárd-hárommilliót, ötven év alatt megháromszorozódott. India nem számít kivételnek. Irán lakossága a hetvenes évek közepén körülbelül annyi volt, mint Lengyelországé, most megközelíti a hetvenmilliót, a fiatalok aránya hatalmas. Hasonló a helyzet az arab országokban, Indonéziában, Vietnamban és a Fülöp-szigeteken.

Csakhogy a rendelkezésre álló tér nem változott, és nemigen van mód a változtatásra, mivel a tömeges kivándorlás nem lehetséges. Az európaiak számára ez nagyon ijesztő. A Fülöpszigetek szorzó lidércnyomássá, nemcsak a kényelmes, hanem a normális élet gátjává válik.

Hogy teremthető meg ilyen körülmények közt az intimitás, a magányos sétákról és az érintetlen természet felfedezéséről nem is beszélve. A mesterségesen létrehozott rezervátumok nem elegendők, és egykettőre össze is zsugorodhatnak. A Kelet világában, annak szinte valamennyi kultúrájában égetővé válik a probléma megoldása. Az emberek megtanulnak egyre kisebb helyen elférni, és elfogadják mások minden addiginál nagyobb közelségét. Hogy ne robbanjanak ki konfliktusok, kénytelenek másokkal megosztani a rendelkezésükre álló teret, hogy családtagjaik, barátaik, szomszédai és útitársaik is elférjenek. Nehéz megjósolni, meddig lehet elviselni a fizikai közelséget, és mikor jön el a pillanat, amikor mindenki megelégteli a zsúfoltságot, és rájön, nincs már hely a többiek számára, és így nem lehet élni.

Talán nem létezik ilyen túréshatár, vagyis létezik, de folyamatosan módosul, és így soha nem következik be a végső pillanat. Lehet, hogy azt a bizonyos szorzót még növelni is lehet, és ma még elképzelhetetlen módon össze lehet húzódni. De mi lesz a nagyobb tér utáni vággyal? Vagy megszűnnek ezek a vágyak is?

Emberek a vitorlásról

Szunda Kelapa, Jakarta régi kikötője igazi turistalátványosság. Mintha kifejezetten a külföldi vendégek számára életre keltett múzeum lenne, afféle skanzen, ahol statiszták segítségével idézik vissza a máshol már nem létező régi világot. Szunda Kelapában a vitorlások fehér-zöld-sárga, piros-fekete-sárga vagy más rikító színekben pompáznak. A part mentén horgonyoznak, bevont vitorlákkal, keskeny, hosszú orruk szinte átfúrja a parton várakozó teherautók ponyváját. Az idelátogatók szemében ezek a vízi járművek már-már valószínűtlennek tűnnek, több száz éves kísértetek, afféle műemlékhajók, amelyeket csekély fizetség ellenében meg lehet nézni. Nehéz elhinni, hogy nap mint nap fát szállítanak a távoli Kalimantánból, hogy olykor egy hétig is várakoznak a kirakodásra, aztán cementes zsákokkal vagy más értékes rakománnyal visszaindulnak. Mintha csak a vitorlászás szerelmeseinek költséges szeszélye tartaná őket mozgásban, pedig közönséges szállítóeszközök, amelyek megférnek a sokkal gyorsabb kutterek és kompok mellett.

A hajót vastag rönkökre támaszkodó deszkapalló köti össze a parttal, hogy minél kényelmesebben lehessen a part és a fedélzet közötti távolságot megtenni. Hordárok jönnek-mennek rajta; nagyon sokan vannak. Párosával, nagyon óvatosan, de gyakorlottan viszik fel a hajóra a kalimantáni deszkákat, mások egyesével cipelik a cementes zsákokat. Nincsenek daruk, futószalagok, de még egyszerű csörlők sem. Emberi izmok továbbítják az árut. Akárcsak száz, kétszáz vagy háromszáz évvel ezelőtt. A rakodómunkások ruházata sem igen változott az idők során: bő nadrágban, ingben dolgoznak, homlokukat pánttal kötik át. Arcuk fásult, mintha valahol máshol járnának, nyilván megszokták, hogy amatőr fotósok tucatjai veszik őket a kikötőben lencsevégre.

A látvány lenyűgözi az idegeneket. A hordárok szinte archaikus mozgása, ahogy az árut ki- vagy berakodják a festői vitorlásokon – mint egy végtelenített előadás, amelyet évszázadok óta ugyanazok közt a díszletek közt adnak elő. De negyedórás vagy egyórás csendes vagy kommentárokkal kísért szemlélődés után óhatatlanul is felmerül a kérdés, miért állították meg mesterségesen az időt? Miért vitorlások és hordárok, miért nem daru, futószalag és modern

hajók? Hiszen nem a borneói őserdő, hanem a dinamikusan fejlődő Jakarta szívében vagyunk. Netán idegenforgalmi fogásról vagy költségtakarékos megoldásról lenne szó? M., aki mindig elkísért jávai útjaim során, röviden elmagyarázza, itt az emberekről van szó. Elhallgat, aztán így folytatja. Van munkájuk. Ha a kikötőben daruk lennének, meg az egész modern infrastruktúra, akkor el kellene bocsátani többtucatnyi, aztán több száz hordárt. Végül az összeset. Nem lenne rájuk szükség. A városvezetés szándékosan állította le a kikötő fejlesztését. Hiszen Jakartában a népesség egyre nő. Először csak három-, majd öt-, ma már tízmillió ember élhet itt. Majdnem mindenki a közeli nyomornegyedekben lakik, amelyek mára hatalmas lakótelepekké nőttek. A hatóságok megállították az időt, hogy munkához jutassák őket. Szükség van rájuk, ennivalóhoz jutnak, és ami a legfontosabb, nagyon elfoglaltak és fáradtak. Mert ha nagyon sokan volnának olyanok, akik nem tudnak mit kezdeni az idejükkel, akkor rögtön lázadozni kezdenének. Senki sem akarja, hogy sztrájkok törjenek ki és elszabaduljon az erőszak. És senki sem akar fölösleges lenni, olyan, akire nincs szükség. Néhány éve Kínában nagyon sok gyalogoskísérő volt szolgálatban. Segítettek átkelni a forgalmas úttesten. Rengeteg olyan őr is volt, elsősorban Pekingben, aki arra ügyelt, hogy az emberek ne dobálják el a csikkeket a járdán. Szinte rendőrségi jogkörük volt, kisebb bírságokat szabhattak ki apróbb kihágásokért. Nagyon lelkiismeretesen végezték a dolgukat, amiről magam is meggyőződhettem, amikor egy csikket akartam elnyomni az út szélén. Később ezek mind eltűntek, nem láttam többé se gyalogoskísérőket, se tisztaságfelügyelőket, akik valamiféle megoldást jelentettek a növekvő munkanélküliségre és elégedetlenségre.

Az elárusítónők megmaradtak. Egyes üzletekben, különösen a luxuscikkeket árusítóknál, hárman, négyen sőt öten is álltak a pultnál: a racionális észjárású európaiak számára ez összeegyeztethetetlen a hatékony gazdálkodás szabályaival. Minek annyi eladó, mikor a vevőt nagyon jól ki tudja szolgálni egy vagy két eladónő. Itt meg rögtön többen próbálják rátukmálni az árut. Nem kizárt, hogy marketingfogások is szóba jönnek, hiszen ha a pultnál számbeli fölényben levő nők kórusban dicsérik az áru kiváló

tulajdonságait, akkor a kuncsaft nemigen tud ellenállni. Egyébként a racionális észjárású turista, aki más tranzakciókhoz szokott, végül általában beadja a derekát, és hagyja, hogy hat-hét nő rábeszélje olyan holmik megvételére, amelyeknek aztán semmi hasznát nem veheti. Az eladólányoknak ez nagy siker, nagyon fontosnak, szinte nélkülözhetetlennek érzik magukat. Talán elhiszik, hogy esetükben a mennyiség minőségbe csap át.

Indiában egyedi kereskedőket látni. Egész nap egyetlen dolgot kínálnak megvételre, egy bohócot, szobrocskát vagy képeslapsorozatot. Nincs könnyű dolguk, mert naponta sok ezer ember jut ugyanerre az elhatározásra. Csatlakoznak az egyedi árukkal kereskedők milliós táborához. Egy bohócfigura eladása egy, két, nyolc órát vesz igénybe, de előfordulhat, hogy több nap is elmegy vele. Nem szabad föladnia, mert mindvégig üzletembernek érezheti magát szegény, aki egy kis szerencsével megkeresi azt a pár rúpiát, amelyből egy csápátit és egy tejes teát vehet. És a magánzó teljesen belemerül közben munkájába, meg sem fordul a fejében, hogy felesleges emberként tengeti életét, és személye nélkül is tovább forogna a világ.

Pakisztánban fel lehet fogadni két kubikust, akik közös ásóval dolgoznak. Mivel egyetlen ásójuk van, nem kell felváltva dolgozniuk. Lehet a munkát úgy szervezni, hogy mindketten egyszerre ássanak. Az ásóhoz láncot erősítenek, amelynek a végét a másik munkás fogja. Miközben az egyikük az ásót a nyelénél fogva a földbe veri, a másik a láncsal segít kihúzni az ásó fokán levő földet. Ha jól összehangolják mozdulataikat, a munka remekül halad, ráadásul nem egy, hanem két ember dolgozik. Mindenkire szükség van.

Mégis előfordul, hogy az ásó, a bohócfigura vagy a deszkacipelés nem jelent megoldást, főleg azok esetében, akik elvégezték iskoláikat, és a zsebükben tanári vagy mérnöki diploma lapul. A keleti társadalmakban a lakosság több mint fele huszonöt év alatti fiatalokból áll. Hasznossá akarják tenni magukat. Száz, kétszáz, háromszáz millió, félmilliárd fiatal szeretne hasznos életet élni. Látszólag hasonló problémákkal küzdenek, mint az európaiak, de mások a nagyságrendek. Hány ember éri be egy ásóval, hány nőt lehet a pult mögé állítani, milyen sokáig lehet megállítani az időt a kikötői hordárok kedvéért? Ázsiában egyre gyakrabban látszik az

emberfelesleg, és egyre erősebb a vágy, hogy átjussanak azon az egyre szűkülő résen, amely a hasznos emberek világába vezet. De hogy lehet rajta átjutni, mégis hogyan?

Az idő rabságában

A 19. században felvilágosult egyiptomiak egy csoportja Párizsba utazott, hogy egy európai nagyhatalom hatékony államigazgatását tanulmányozza. Egyiptomban Ismail uralkodása idején forradalmi változások mentek végbe. Átalakították az ország hagyományos kormányzását, haderejét, de még az építészeti formák is megváltoztak, az architektúra attól kezdve valahogy európaiasabbá vált. Még az iszlám hitelveit is hozzáidomították a gyors ütemben modernizálódó világhoz. Európa földrajzi közelsége potenciális veszélyforrás volt, de egyértelmű felsőbbisége a tudományok, a politika és a hadművészet terén elő is segíthette az elkerülhetetlen reformok bevezetését. Az európai hatalmak keleti jelenléte egyszerre váltott ki az új alattvalók milliőiből félelmet és csodálatot. A korábban független államok felvilágosult elit csoportjai megértették, hogy az Európával való politikai, gazdasági vagy katonai versenyben csak akkor lehetnek esélyeik, ha átveszik vagy legalább részben lemásolják a nyugati államigazgatási mintákat. A keleti uralkodók a sikeres megoldások átvétele révén akarták országaikat modernizálni, hogy a nem is oly távoli jövőben Anglia és Franciaország majdnem egyenrangú partnereivé váljanak.

Hazatérésük után az egyiptomiak beszámoltak tapasztalataikról. A legnagyobb hatással a francia társadalom általános rendezettsége volt rájuk. Az emberek határozottan haladtak kitűzött céljuk felé, nem csoportosultak nyilvános helyeken ok nélkül, az utcai beszélgetések általában konkrét információk cseréjére korlátozódtak. Csodálattal adóztak a kiválóan szervezett hadseregnek, rendőrségnek és iskolarendszernek. Természetesnek tekintették, hogy ezeken a területeken az európai mintát követni kell. De az élet más területeinek szervezettsége is feltűnt nekik. Áruházi látogatásaik során az idővel és az emberi erőforrásokkal való takarékoság mintapéldáját tapasztalták. Az előre megszabott árak, a nyitvatartási idő rögzítése lehetővé tették, hogy minden tevékenységet szinte percnyi pontossággal megtervezhessenek. Mennyire másként, mint otthon, a kairói bazárban, ahol az árakról és a minőségről szóló viták végeláthatatlanok voltak, ahol az emberek szinte céltalanul lődörögtek, mintha egy adott tranzakció időtartama teljesen közömbös lett volna számukra. Párizst szinte tökéletes városnak

találták, hatékony és kényelmes gépezetnek, amely az emberi egzisztenciát még az apróságok szintjén is tervezhetővé teszi. Kairó pont ellenkező tulajdonságokat képviselt – a káosz, illetve a rendezetlen és gyakorlatilag kormányozhatatlan tömegek világa volt.

Az egyiptomi küldöttség jelentéseinek magasztos és nagy horderejű következményei lettek. Megfelelően kidolgozott órarendeket kezdtek bevezetni. Bizonyos iskolákban például, szinte a katonai akadémiák mintájára, meghatározták a foglalkozások kezdetét és időtartamát. Percre pontosan szabták meg az étkezések, a tanórák és a szünetek idejét. Tudni lehetett, mikor van az esti sorakozó, és mennyi idő jut pihenésre. Hasonlóan akarták az élet más területeit is szabályozni. Mindettől a munka hatékonyságának növekedését, a hivatalnokok jobb teljesítményét, a diákok és katonák nagyobb fegyelmezettségét remélték. E forradalmi változások célja valamiféle új rend kialakítása, az egész államra kiterjedő harmónia létrehozása volt, amely megnyitotta volna az utat a hatékony kormányzás és a technológiai fejlődés előtt.

Az egész forradalom burkolt törekvése egy új időfogalom meghonosítása volt, amit a modernség egyik ismérvének tekintettek. Régebben az idő mintha képlékeny lett volna, legföljebb az ima napi ritmusa tagolta. Természetesen számos keleti államban ismeretesekek voltak más időbeosztások is, de ennek nem volt olyan gyakorlati jelentősége, mint Európában. Ettől kezdve minden megváltozott. A világi, praktikus idő teljes súlyával nehezedett az Oszmán Birodalom egyiptomi alattvalóira, egyben kijelölte az út kezdetét, amely a jövő modern államát az európai nagyhatalmakkal tette volna egyenrangúvá.

De a forradalmat nem koronázta siker. Egyiptom hamarosan brit fennhatóság alá került. A britek bizonyos reformokat leállítottak, másokat az új, európai ellenőrzés alá kerülő közigazgatás szempontjai szerint módosítottak. Az újfajta idő persze megmaradt, de az európai uralom jelképévé vált. Könnyebb volt hát elvetni is, mivel immár nem általában volt idegen, nem kulturális absztrakció volt, hanem azokkal kapcsolódott össze, akik fizikailag is ott vannak Egyiptom földjén, és akik az új időfelfogással szembeni esetleges ellenállást erővel is meg tudnák törni.

Egyiptom nem az egyetlen állam, ahol tudathasadásossá vált az időhöz való viszony. Egyrészt az Európából importált időfelfogás fegyelmet kényszerített rájuk, de megmaradt a hagyományos idő is, amely mintha más dimenzióban létezett volna. A Kelet számos országában lassan megértették, a gyarmati időszámítás szükséges a modern ipar, közlekedés vagy turisztika fejlődéséhez. De a régi, másfajta idő nem tűnt el, és igazából ilyesmi soha nem is képzelhető el. Ha mind a hindiben, mind az urduban a „kai” szócska egyaránt jelent holnapot és tegnapot, akkor a folyton változó valóság felfogásának eleve sokkal filozofikusabb kell lennie, mint Európában.

Valahányszor Pakisztánban, Nepálban, Laoszban vagy más keleti országban jártam, nehézséget okozott, voltaképpen miféle időről is beszélünk. Persze minden egyes országnak megvannak a maga külön sajátosságai, de szinte mindegyikben ugyanazt a fajta tudathasadásos állapotot tapasztalja meg a nyugati ember.

Azt hinnénk, üzleti találkozók az összes résztvevőt hasonló értelmezés, érvelés jellemzi. Elvégre időről van szó, és az idő pénz. Amerikai vagy európai társaim mindig ingerültek voltak, amikor az üzleti tárgyalások kezdetben sohasem terelődtek konkrétumokra. Nekik, üzletembereknek mindig korlátozott az idejük, az üzletet pedig adott idő alatt nyélbe kell ütni. Ám szakszerű eszmecsere helyett az üzlettől nagyon távol eső dolgok kerülnek szóba. Az utazásra, családra, politikára vagy egy sor más kérdésre terelődik a szó. Gyakran csak több ilyen találkozó kudarcra után érti meg valaki, hogy kínai, thaiföldi vagy malajziai partnerei számára az üzlet nem személytelen dolog, nem csak a termékek vagy a szolgáltatások áráról és minőségéről van itt szó. Mert minden tranzakció mögött ott van a másik ember szavahihetősége és a további együttműködés ígérete. Ezért a potenciális partnert különböző helyzetekben kell próbára tenni, megfigyelni, hogy kiderüljön, méltó-e a bizalomra. Ilyenkor a lassan hömpölygő idő szövetségessé válik, és lehetővé teszi a helyes döntés kiérlelését. A hosszúra nyúlt rituálé egy olyan filozófia része, amelynek az üzlet is csak egy elemét képezi.

Számos nyugati üzletember számára nehéz ezt elfogadni. Úgy érzik, rabolják a drága idejüket. A filozófiai vénával rendelkezők kifejtik, éppen a keleti ember válik az idő rabjává, nem tud úrrá lenni

rajta, nem képes lerövidíteni vagy ésszerűbben gazdálkodni vele. És nemcsak a buszmenetrendről van szó, vagy a technológiai műveletek összehangolásáról egy üzemben, ahol egyetlen józan belátású ember sem vonja kétségbe a racionalizálás indokoltságát. Elsősorban az emberekkel való kapcsolattartásról van szó, mert az efféle találkozók gyakran túl hosszúra nyúlnak, parttalanná válnak. Az efféle vádak általában elég logikusan cáfolják. Valójában a nyugati ember vergődik az idő rabságában. A saját maga által kijelölt időkorlátok szűk páncélként szorítják, és agresszióként fogja fel, ha valaki ezeket a korlátokat tágítani, módosítani igyekszik, vagy egyenesen fel akarja számolni. Úgy tűnik, nincs túl sok esély a kompromisszumra. Minthogy mindkét fél meg van győződve saját, a hagyományban mélyen gyökerező igazáról, amely homlokegyenesen eltér a másiktól, nehéz valódi megértésre vagy a végtelen vita lezárására számítani. De a különbségek ellenére sokat tanulhatnak egymástól, hiszen az ember nem életfogytiglani foglya saját civilizációjának.

Az indiai „tegnap vagy ma – egyremegy” felfogás lélektani fölényt biztosít, ami elsősorban várakozás közben mutatkozik meg. Az európaiak számára a peronon türelmesen várakozó hindu, aki nem törődik vele, hogy a vonata egy, két vagy három órát késik, rendkívül idegesítő. A távoli Európából érkezők idegessége erős kontrasztban van a helyiek nyugalmával, akik nemegyszer mulatságosnak találják az idegenek dühét. És nem csak mély metafizikai megközelítésről van itt szó, hanem a valósághoz való nagyon is gyakorlatias hozzáállásról. Az indiai filozófia egyik avatott tanára megkérdezte tőlem a peronon: „A haragod siettetni fogja-e a vonat megérkezését?” Telibe talált. Ki tudja, talán nincs is mindig igazunk a racionális időfelfogásunkkal?

Kalap, turbán, tányérsapka

Azt mondják, a forradalmak először a jelképek terén mennek végbe. Jelképek uralják a lázadók képzeletét, jelképek miatt készek a hősök és a mártírok életüket áldozni egy ügyért. Számos, pusztán gazdasági vagy hadi összefüggések láncolatának tekintett történelmi eseménynek éppen a szimbolikus szférában keresendő a magyarázata. Nem csupán az olyan szent jelképekről van szó, mint a nemzeti lobogó, az állami címer vagy az egyházi szimbólumok, amelyek révén a nemzeti, vallási, kulturális közösség tagjainak érezhetjük magunkat. Azokra a tárgyakra gondolok, amelyeket az európaiak nem tekintenek szimbolikusnak, de a világ legkülönbözőbb pontjain váratlanul jelképes értelmet nyerhetnek.

A muszlim világban az egyik legmeglepőbb eseményt Kemal Atatürk^[19] forradalma jelentette. Atatürk, a modern török köztársaság megteremtője, az iszlámot elavultnak, a modernizáció gátjának találta. Modernizáció alatt az európai megoldások fokozatos átvételét értette, hiszen akkoriban Európa egyet jelentett a hatalommal, gazdagsággal és hatékonysággal.

A hagyományok elleni harc nemcsak politikai vagy közigazgatási reformmal járt. Persze a jogrend gyökeres átalakítása, a latin betűs írás bevezetése, bizonyos vallási szervezetek megszüntetése vagy az oktatásügy új alapokra helyezése teljességgel átformálta az ország működését, de igazi forradalmi átalakulásra csak az adhatott esélyt, ha az egykori Oszmán Birodalom lakóinak tudatában élő jelképek világa is megváltozik. Atatürk az európaiak számára különös, de a törökök számára teljesen érthető elhatározásra jutott. 1925. november 25-én egy rendelettel kalap viselésére kötelezte az országban élő valamennyi férfit. Az új törvény megszegéséért halálbüntetés járt. Nyilvánvalóan többről volt itt szó, mint az engedelmesség kikényszerítéséről vagy afféle államfői szeszélyről. Atatürk nagyon érzékeny ponton intézett támadást a régi hagyomány ellen. Egy vallásos muszlim számára a fejfedő nemcsak a ruházat része volt, hanem hitének külső jele. Addig a törökök az észak-afrikai eredetű fezt viselték, de 1925. november végétől már kalapot kellett a fejükbe nyomniuk, az addig ismeretlen viselet egyenesen megsemmisítette identitásuk egy részét. Ráadásul az új ruhadarab a

világukba erőszakkal betörő idegen, nem muszlim kultúra jelképe volt, amely mindenkit drámai döntés elé állított: kalap vagy halál.

Atatürk rendelete komoly ellenállásba ütközött. Kalapellenes lázadások törtek ki, amelyeket a hadsereg vert le. Több mint hetven emberen hajtottak végre halálos ítéletet, akik megtagadták az európai fejfedő viselését. De a jogrend, a szokások és a jelképek forradalmi átalakítása sikeresen végbement. A törvényszék elnöke, aki Kel Aliként, kopasz Aliként vonult be a köztudatba, büszkén jelentette ki, hogy több törököt ítelt halálra, mint a véreskezű II. Mahmud^[20] szultán óta bárki. Az európai kalap egyelőre legyőzte a muszlim fezt.

Az iszlám országokban mindig nagyon szívesen tértem be kávéházakba és teázókba. Az ember ilyen helyeken könnyen szóba elegyedik a vendégekkel, megtudhatja, miért tört ki válság itt vagy ott, mit gondolnak az emberek az újabb reformokról, netán azok hiányáról, vagy, mondjuk, mibe kerül egy építési engedély, és mennyiért lehet valakit kihozni a börtönből. Finoman a családra, az idegenekre, esetleg a politikára vagy Amerikára terelhettem a szót. De a legfontosabb megfigyelni a vendégek körét. Csak ülni az asztalnál, és hosszan nézni az embereket.

Főleg férfiakat látni itt. Nem mindenki öltözik igazán keletiesen, nem ritka a farmer, póló, olykor baseballsapkával kiegészítve, rajta angol felirattal. Népszerű az öltöny, fehér ing, nyakkendő összeállítás. Ám nagyon sokan ragaszkodnak az országonként és vidékenként változó hagyományos viselethez. A hosszú, könnyű ingből és bő nadrágból álló salvar kamizhoz, a hosszú ujjú abajához vagy a tarka batikinghez. A fejlet takaró különböző formájú turbán vagy a kafia viselőjének etnikai vagy törzsi hovatartozására utal, vannak a feze emlékeztető sapkák, de akad pödört szélű pastu sapka is.

Nehéz megmondani, hogy a viselet egyértelműen jelzi-e, hogy az illető elutasítja a nyugati civilizációt, és csak azt fogadja el, amit szülőföldjén, saját hitsorsosai állítottak elő. Mert lehet, hogy a tradicionálisan öltözött muszlim rögtön beül egy Franciaországból importált autóba, és a McDonald's-ba megy löncsölni (ahol nem szolgálnak fel sertéshúsból készült ételeket), aztán egy üveg kólával és egy pakli Marlboróval felszerelve leül, és megnézi az AC

Milan-Liverpool meccset. Persze másképpen is alakulhat. Emberünk Peykanba ül be, és kebabot meg hagyományos teát kínáló vendéglőt választ, aztán rágyújt kedvenc vízpipájára, elballag a mecsetbe, ahol a kötelező ima után hasonlóan öltözött szomszédaival vitatkozik a politikáról. A farmeres, baseballsapkás fiatalember nem feltétlenül rajong a popzenéért és a sajtburgerért. Előfordulhat, hogy a Muszlim Testvérek társaságának tagja, akik a sariját országszerte kötelezővé akarják tenni.

A ruházati forradalom az utóbbi években egyre újabb árnyalatokkal és ideológiai tartalmakkal gazdagodott, úgyhogy lehetetlen megállapítani, mikor utal az öltözék meggyőződésre, kulturális hovatartozásra, és mikor semleges, önmagán nem vagy alig túlmutató kompozíció. Valami lassan változni kezdett. A globalizáció ma már nem csupán a nyugati, elsősorban amerikai fogyasztási modell átvételét jelenti, hanem az európaiak számára kevésbé ismert, iszlámként számon tartott minták terjesztését is. A Próféta szavai igazolják az újfajta, ruházati globalizációt: „Ne öltözzetek úgy, mint a hitetlenek, hogy ne váljatok hozzájuk hasonlatossá.” Vagy: „A turbán választja el a hitet a hitetlenségtől.” „Ha valaki idegenekhez akar hasonlítani, egy lesz közülük.” Azt rebesgetik, az új ruházati forradalom a közelgő ideológiai forradalom előhírnöke lehet.

De mindez nem annyira logikus és egyértelmű, mint elsőre hinnénk. Hiszen a nem túl távoli múltban történt események következményei nem mindig vágnak egybe a lelkes ideológusok értelmezéseivel, akik a jelképek új, tiszta világát akarják létrehozni, hogy a forradalmi jelent a múlttól elhatárolják. A hadseregről van szó, arról az intézményről, ahol a jelképek ugyanolyan fontosak, mint a puskavas. A muszlim országokban nagyon hasonló katonai egyenruhákat rendszeresítettek. Egyiptomban, Iránban, Pakisztánban, Indonéziában vagy Szíriában a katonákon levő egyenruha többé-kevésbé – ne kerteljünk – az európai uniformisokat másolja. Nem meglepő, hogy sok évvel ezelőtt a muszlim országok uralkodói számos hadászati megoldást átvettek Európától. Teljesen érthető lépés volt, hiszen az európai fegyverzet, taktika és hadszervezet sokkal hatékonyabbnak bizonyult a muszlimnál. De nemigen érthető, miért vették át az egyenruhát és a katonai

sapkaviseletet. Hiszen ezeknek semmilyen gyakorlati szerepük nincs, tehát az újíto'knak nem igazán volt okuk bevezetni. Különösen a tiszti tányérsapka elterjedését nehéz megmagyarázni. A keresztényekkel ellentétben az iszlám hívők fedett fővel imádkoznak, akárcsak a zsidók. A tiszti tányérsapka viszont nem teszi lehetővé az ima rituáléjához szorosan hozzátartozó lebomlást. A hívőnek homlokával a földet kell érintenie, de hogyan tehetné ezt meg egy tiszt, aki számára előírják az egyenruha részét képező sapka viselését? Hogy lehet ilyen helyzetben valaki egyszerre hagyománytisztelő muszlim és fegyelmezett katona? Ha az ima idejére a sapkát más fejfedővel helyettesíti, a vallásos tiszt azt demonstrálja a kívülállóknak, hogy egyenruhájának egyik eleme idegen az iszlám hagyománytól, sőt komoly nehézséget okoz a kötelező ima során.

Nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a muszlim uralkodók számba vették-e az egyenruhareform bevezetése során a dolog valamennyi következményét. Netán valamiféle nem teljesen tudatos mágikus elképzelés vezérelte őket? Talán azt hitték, ha átveszik az összes katonai mintát, az egyenruhák szabását is beleértve, azáltal hadseregük az európai hatékonyságra is szert tehet? Hiszen ha átvették a felszerelést, a kiképzést és a majdnem ugyanolyan (esetleg eltérő színű) egyenruhákat, akkor miért ne érhetnének el ugyanolyan katonai sikereket, mint az európaiak?

Az iszlám forradalom során Khomeini ajatollah^[21] elítélte a nyugati zenét, a nyugati divatot, a nyugati viseletet, a nyugati szokásokat. Szerinte ezek vezettek a társadalom erkölcsi szétzülléséhez. Bezárták a diszkókat, betiltották a szoknyaviseletet, felszámolták a McDonald's éttermeket, és száműzték a nyakkendőket. De az egyenruha, bár kissé eltér a Mohamed Reza Pahlavi idején rendszeresítettől, a tányérsapkával együtt megmaradt. A forradalom vezetői nem szánták rá magukat, hogy a sapkát turbánnal váltsák fel, amelyet az indiai hadsereg szikh tisztjei évszázadok óta viselnek. Itt megtorpantak. A tányérsapka megmaradt katonai attribútumnak, a turbán pedig a civil szféra egyik jelképe.

Manapság számos modern gondolkodó vitatkozik az emberi jogok, a politikai rendszerek és a globális gazdasági elvek egyetemességéről. A viták mindezidáig eldöntetlenek, de egyvalami

bizonyos. Az egyenruha és a tányérsapka vált a világon a leguniverzálisabb öltözékké, dacolva minden ideológiai forradalommal. Talán különösen hangzik, de lehet, hogy ez a fajta egyetemesség különösen jól kifejezi korunk valóságát. De vajon mit jelent a jövőre nézve?

Szakáll

M.-en eleinte nem igazodtam el. Nem nagyon tudtam, mennyire bízhatom benne, és beszélhetek-e vele olyan kényes és politikailag veszélyes kérdésekről, amelyek egy idegen számára a leginkább érdekfeszítőek. M. nem titkolta a nézeteit, vagyis nem titkolta, ha velem angolul beszélgetett, és biztosra vette, hogy senki sem érti, amit mond. Elég ésszerűnek találtam viselkedését, mégis nyugtalanított, hogy milyen tüntetőleg nyilvánítja ki véleményét, amely, ne titkoljuk, nemcsak a hivatalos felfogástól tért el erősen, hanem nagyon szokatlan volt olyasvalakitől, aki az iszlám kultúrában született és nevelkedett. Nem az lepett meg, milyen élesen bírál Iránban előforduló jelenségeket, hiszen ilyen kritikával az utcán, a sajtóban, a szállodákban, az egyetemeken és különböző társas összejövetelek alkalmával is szembesülhettünk, hanem az a merész, provokatív hang, amit megütött, mintha nem tartana attól, hogy az idegen nyelv nem jelent teljesen biztos védelmet, vagy a külföldi beszélgetőtársak esetleg továbbadják a hallottakat.

Elsősorban mégis az lepett meg, hogy rendszeresen borotválkozott, és munkahelyén könnyedén vállalta szakáll-nélküliségét, pedig ilyesmit nem sokan engedhetnek meg maguknak. Nem egyszer büszkén hangsúlyozta, mennyire különbözik intézeti főnökeitől, akiknél a borotva korántsem volt mindennapos használatban.

Iránban az iszlám forradalom kitörését követően a szakáll jelképpé vált. A hit, a vallásosság és a muszlim hagyomány iránti tisztelet jelképévé. „A szakáll a férfiember természetes ékessége” – hangzik az iszlám tanítás, ezért az utcán, a hivatalokban, az iskolákban és egyetemeken mindenütt szakállas vezérek képmásai voltak láthatók: az iszlám köztársaság atyjáé, Khomeini ajatollahé, és az államfői tisztet betöltő Ali Hameini ajatollahé. Ezek a képek nagyon mások, mint az egykori sahot megörökítő fotók. A simára borotvált képű Mohamed Reza Pahlavi inkább emlékeztetett elegáns európai úrra, mint jó iránira, legalábbis annak „forradalmi kiadására”, hosszú, bozontos szakállú, konok képű hazafira. Az ideológiai orientáció és a hozzátartozó értékrend gyakran kapcsolódik látványos és közérthető jelképekhez. Az egyik oldalon a simára borotvált sah, a modern, bár elnyomó állam jelképe, csupa nyugati extrával, importált

szokásokkal, divatokkal. A másikon a prófétaszakállú, az iszlám állam elveit hirdető Khomeini ajatollahal. A modernitás eszméjének hódoló simaképű sah uralmát végleg megdöntötték, az egykori monarchiából Iszlám Köztársaságot hoztak létre, ahol a szakáll a politikai élet legszembetűnőbb elemévé vált. Idővel ugyan a szőrzet hiányát már nem tekintették államellenes megnyilvánulásnak, de azért nem nézték jó szemmel, sőt felmerülhetett a gyanú, hogy az illető nem elég buzgó a vallási előírások kötelező, de legalább melegen ajánlott betartásában.

Persze mindig van lehetőség kompromisszumra. Léteznek átmenetek a jól ápolt szakáll és a szőrtelenség között. Minek is kockáztatna az ember, ha állami intézménynél dolgozik, és ilyen-olyan állami juttatásokban részesül? Másrészt miért hangsúlyozná valaki vallásosságát és az iszlám iránti elkötelezettségét hosszú szakáll viselésével, ha az pont nem illik az arcához vagy zavarja evés közben? A legjobb tehát meghagyni, mondjuk, az egyhetes borostát, ami európai szemmel talán nem valami szép, de ideológiai problémáktól mentes, nyugodt egzisztenciát biztosít. Mindenkit elégedettséggel tölthet el ez a megoldás: a főnököt, mert nem kell magyarázkodnia felettesei előtt beosztottai esztétikai-morális beállítottsága miatt, a kollégákat pedig amiatt, mert nem nagyon vallásosak, vagy éppen nagyon is azok, de tökéletesen értik, hogy a normális világban nem lehet élni sem kötelező dogmák, sem kompromisszumok nélkül, amelyek enyhíthetik a dogmák szigorát, segítenek azokat újraértelmezni és emberszabásúvá tenni.

M. érteni látszott mindezt. Nagyon felszabadultan viselkedett, mikor lakóhelyén, a fővárostól több száz kilométerre lévő városban voltunk. Baráti körben a bazárokat, kerteket, múzeumokat és mecseteket jártuk, ő pedig brillírozott, minduntalan kritikus megjegyzésekkel illetve az uralkodó ideológiát és a legutóbbi történelmi fejleményeket. „Tíz-egynéhány évvel ezelőtt, amikor még tanuló voltam – emlékezett vissza –, iskolai manifesztációkra vezéreltek ki, ahol közösen ordítoztunk különböző Amerika-ellenes jelszavakat. Borzasztóan hamis dolog volt. Az egyetemen aztán az angolszász irodalommal kezdtem foglalkozni, és nagyon megszerettem a hamburgert.” M. beismerte, hogy ezt az ételt jobban

kedveli a helyi, egyébként kitűnő kebabnál, de a sztéket és a sült krumplit is szívesen fogyasztja.

Teheránba érkezve M. sajátos átalakuláson ment át. Metamorfózisa nem volt ugyan teljes, de annál bosszantóbb és határozottabb. Intézetének központja a fővárosban volt, így M. elég gyakran utazott fel Teheránba, ahol külföldi vendégekkel találkozott, akiknek afféle kísérője volt, míg az Iszlám Köztársaságban tartózkodtak. Az én esetemben az volt a feladata, hogy az előadásaim koncepcióját és tartalmát egyeztesse velem. Vagyis, hogy átszerkessze vagy kiiktassa belőle az olyan fordulatokat, amelyek, úgymond, ellenkeznek „az iszlám értékekkel”. A leggyakrabban apróságokról volt szó, egyes kifejezésekről vagy fotókról, így hát nem is nagyon tiltakoztam.

M. ideges volt, mikor feletteseivel, D. és V. professzorokkal folytattam megbeszélést, kiváltképp, ha nagyon kényes politikai természetű kérdések vetődtek fel, ha olyanok iránt érdeklődtem, akiket a hatalom felforgatóknak, de legalábbis tévelygőknek nyilvánított. Később figyelmeztetett és kért, hogy bizonyos kérdéseket ne hozzak szóba nyilvánosan, persze csakis azért – bizonygatta –, hogy ne rontsam el egy óvatlan mondattal a hangulatot.

Bevallom, először nagyon bosszantott M. viselkedése. Különösen amiatt, mert jól emlékeztem, hogy néhány nappal azelőtt miről beszélt saját városában. De a bosszúság hamar elszáll. Megmagyaráztam magamnak, hogy a dolognak így kell lennie, hiszen Lengyelországban is volt olyan időszak a közelmúltban, amikor nem volt értelme a civil kurázsiról papolni, ebben a kulturális közegben pedig merő képtelenség volna. Végül is elfogadtam a viselkedését, belenyugodtam, hogy jelen körülmények közt ez biztonságos, sőt ésszerű. Ráadásul emlékeztem egy Sykes nevű brit diplomata sok évvel korábbi megállapítására, miszerint Perzsiában bizonyos dolgokat nem szabad nyíltan kimondani, főleg nyilvános fórumokon. Továbbá sem helyes tényekről vagy megítélésükről anélkül beszélnünk, hogy szóvirágokba, színes példázatokba ne csomagolnánk azokat, hiszen így készíthetjük fel hallgatóságunkat a nem mindig kellemes igazság befogadására. Természetesen az ilyen viselkedés előbb-utóbb oda vezet, hogy az ember egyszerre két

nyelvet kezd használni, aztán két különböző szinten fog gondolkodni és cselekedni: nyilvános és privát megnyilvánulásai eltávolodnak egymástól. Európában közönséges szemforgatásnak mondanák ezt, de a Kelet számos országában bevett gyakorlat, ami révén megelőzhetők a konfliktusok. Hogy is nézne ki, ha mindenki nyíltan kezdené hangoztatni, mit is gondol a rokonairól, szomszédairól, feletteseiről vagy a vezérekről? Ez forradalomhoz és erkölcsi káoszhoz vezet. Privátim mindenki szépen kibeszélheti magát, bár azért nem árt az ismeretlenekkel szembeni óvatosság. Volt már példa Iránban a hatalom nyilvános bírálataira a sah uralmának megdöntésekor, amikor Reza Pahlavit a legnagyobb gáztettekkel vádolták. De a forradalom véget ért, és vissza kellett térni a régi, bevált viselkedési és véleménynyilvánítási mintákhoz, vagyis a kompromisszumok nyugati szemmel nem teljesen érthető világába. Nem volt hát választásom, erőt kellett vennem magamon, hogy a helyi szokásokhoz alkalmazkodva több mindent megérthessek.

M. Teheránban nem borotválkozott. Nem igazán érezte jól magát így a bőrében, és néha tréfásan mentegetőzött, de nyilvánvaló volt, bele kell törődnie, hogy két, látszólag különböző, mégis egymásba olvadó, egymást feltételező világban létezik. Mert az ember nem szökhet meg, nem fordíthat hátat a valóságnak, amelyben honfitársai túlnyomó része él. Hiszen a mecsetek változatlanul tele vannak, a zarándokhelyekre továbbra is tömegek özönlenek az ország valamennyi részéről, és nagyon sok férfi visel meggyőződésből szakállt és imádkozik napjában többször. Persze vannak olyanok is bőven, akik M.-hez hasonlóan valami másra is vágyának, valamiféle rejtett azilumra a hagyományos társadalomban, ahol legalábbis időnként bele lehet kóstolni egy másféle életbe. Aztán úgyszemint mindig vissza kell térni a közönséges világba, ahol más nyelvet kell használni, és hagyományos értékek vannak érvényben.

Csak hónapokkal később értettem meg, M. látványos ellenzékiése ilyesféle azilum, ahol az ember elrejtőzhet, kiadhatja minden bánatát, és kevésbé reális álmokat szőhet. Biztosra veszem, M. végül is tökéletesen elsajátította a két világban való létezés tudományát. Hiszen ahogy az öreg, tapasztalt irániak mondják, a hosszú szakáll és a borotvált ábrázat között elegendő hely jut egy

elviselhető életre. Csak meg kell érteni és el kell fogadni a játékszabályokat. Így volt ez a múltban is, ez jellemzi jelenüket, és így lesz majd a jövőben is.

HATODIK RÉSZ

Buddhista marketing

Sve Dagon az egyik legszebb szentélyegyüttes a világon. Rudyard Kipling aranyló misztériumnak nevezte Sve Dagon, és aki egyszer itt járt, tudja, jobban nem is lehetne kifejezni a látványt. A hatalmas harangalakú aranykupolát több tucat kisebb, gyönyörűen cizellált, egymáshoz illő kupola öleli körül. A hatalmas területen elhelyezkedő szentélyekben számos kisebb-nagyobb imatermet találunk, tele Buddha hieratikus alakjaival és más buddhista jelképekkel. Paradox módon a nagyon is anyagi pompa, a rengeteg arany és drágakő, a tökéletes ízléssel megalkotott szobrok korántsem mondanak ellent az anyagon túlinak. Hiszen a Sve Dagon-együttes elemeiből tökéletes építészeti harmónia jön létre, benne egy más dimenzióban létező tökéletesség tükröződik, amelyről maga a Mester beszélt két és fél ezer évvel ezelőtt.

Sve Dagon különös, talán nem is evilági mozgás jellemzi. Zarándokok ezrei érkeznek ide egész nap. Sáfrányszín ruhát viselő szerzetesek fogadják a híveket, osztnak áldást, mondanak mantrát ősi páli nyelven, és ajánlják Buddha, a tanítás és a szerzetesek oltalmába az érkezőt. Le kell ülni és figyelni. Valahogy senki sem siet, minden természetellenesen lassú ütemben történik. Nem is csoda, hiszen ha valaki otthagyja faluját és megteszi ezt az egy-, két- vagy háromnapos utat, akkor először el kell telnie a szentséggel, amely gyakorlatilag Sve Dagon minden szegletében jelen van. Hosszabb-rövidebb időre meg kell állnia, el kell mondania egy mantrát, meg kell hallgatnia egy bölcs szerzetes tanítását, meg kell vitatnia a jó és rossz híreket a többi zarándokkal, hogy végül leüljön és elcsendesedjék. Persze másnap, sőt harmadnap is visszatér, de aztán hazaindul. Jó itt lenni, még hozzá a legteljesebben itt lenni, hogy egy cseppet se veszítsünk a szentségből.

Az egzotikus Európából ideérkező néhány órányi néma szemlélődés után úgy érzi, maga is – legalábbis egy időre – részese lett a béke és a harmónia világának, amelyet ma már egyre nehezebb meglelni a szentély falain kívül. Mianmart, vagyis az egykori Burmát a katonai diktatúrával szokás azonosítani. A

tábornokok legkitartóbb ellenfeleit, a diákokat egyszerűen megfosztották a tanulás jogától, az egyetemeket ugyanis bezárták, megoldva ezzel a diákellenzék problémáját. Mianmar hosszú időre politikailag és gazdaságilag elszigetelődött, csak nemrég nyitotta meg annyira a határt, hogy bejöhessen valamennyi turista, aki hajlandó kemény valutával fizetni azért, amiről egykor Kipling csodálattal írt.

Yangon, gyarmati nevén Rangún nem szemkápráztató metropolisz, ami egyébként nem is zavaró. Nehéz itt eltévedni, viszont könnyen találkozhatunk jóra való emberekkel. A kis hotel, ahol néhány napra megszálltunk, néhány percnyi gyaloglásra van Sve Dagontól. Szerény, de nagyon tiszta. Közvetlenül a szálló mellett van egy kis kert lugassal, ahol étkezni lehet. A szálló egy mindig mosolygó, vidám burmai család tulajdonában volt, házigazdáink szívélyessége sosem korlátozódott a fizetővendégnek kijáró obligát mosolyra. A család valamennyi tagja olyan könnyed természetességgel viselkedett, mintha a vendégek jelenléte egyáltalán nem feszélyezné. Ugyanazzal a mosollyal, ugyanazokkal a gesztusokkal, szavakkal fordultak a vendéghez, mint egymáshoz.

A család egyik tagja különbözött a többiektől. Arcát rettentő kór rútitotta el. Jobb orcájából hatalmas méretű, ijesztő szörzet nőtt ki, és szinte sértett minden arra tévedő tekintetet. Ha elmosolyodott, akkor akaratlanul is még rútabb lett, mert arca valami torz vigyorba rándult. Nem bírtunk ránézni. Folyton lesütöttük a szemünket vagy oldalra néztünk. A nyugati kultúrában nevelődött ember már gyerekkorától hozzászokik a sok ezer modell és antik szobor tökéletes arányaiban kifejeződő szépségkultuszhoz. Az emberi rútság megbújik valahol a sarkokban, hiszen a létezés szégyenletes oldaláról jobb hallgatni, hogy az ember ne rontsa a közérzetét. A betegségtől eltorzult emberek legfőljebb együttérzésre számíthatnak, de arra is inkább csak távolból, nem könnyű velük a mindennapokban szembesülni. Nem fordul elő, hogy egy hotelban, panzióban vagy vendéglőben testileg torz emberek látványának tennék ki a vendéget, az ilyesmi marketingszempontról is megbocsáthatatlan lenne és hatalmas bevételkiesést okozhatna. De Yangonban ez nem így volt. A feltűnő betegségben szenvedő fiatal ember szolgálta fel a reggelit, ő hozta ki a gyümölcsöt, teát,

megfogta a tényezőket, amelyekről ettünk. Nem tettük hangosan szóvá, de valószínűleg mindannyian azt gondoltuk magunkban, hogy vendéglátóink visszaélnék türelmünkkel. Persze mindenki szeretne boldogulni az életben, emberek között lenni, de ez a fiú nyugodtan dolgozhatott volna a kertben is, ágyásokat kapálva, virágokat locsolva, netán hasznossá tehetné magát a szobákat takarítva, de miért éppen pincérként?! A felszolgálat kényes dolog, valahogy az esztétikai normáink függvénye, és ezzel többé-kevésbé valamennyien tisztában vagyunk.

Így hát reggelente valóságos esztétikai sokkban volt részünk. Elég volt azonban néhány méterre eltávolodnunk a hotel bejáratától, hogy megpillantsuk Sve Dagon napfényben tündöklő kupoláját. Aztán visszamentünk reggelizni, és újra az emberi rútsággal szembesültünk. A két dolog különös módon megfér egymás mellett. Nem tudom, burmai vendéglátóink tisztában voltak-e komoly gondjainkkal. Bizonyára sosem forgattak nyugati turista marketing kézikönyveket, nem hallgattak előadásokat a szállodaipar esztétikájáról, és nem elemezték az ételkészítés koncepcióit.

De talán mégsem csak tudatlanságból jártak el így? Talán megértették, hogy egy feltűnő szerencsétlenséggel sújtott embernek különösen hangsúlyoznia kell létezését, akár úgy, hogy pincérként megfogja a tényezőket, amelyekből mások esznek. És mi, európai emberek valami merőben új tapasztalatnak lettünk részesei. Talán megismerkedtünk valamiféle sajátos buddhista marketinggel, amely egyszerre volt részvételtjes és természetes.

Hiába is várnánk egyértelmű választ, mégis fel kell tennünk magunknak a kérdést: Sve Dagon aranyló misztériuma nem éppen a külföldi vendégeknek kialakított egyszerű kis hotelben nyilatkozott-e meg?

Pár nap múlva elhagytuk Yangont, és egy éjszakai busszal Mandalayba utaztunk. Onnan bérelt autóval Baganba mentünk, hogy megnézzük a buddhista szentélyek völgyét. Kyaiktiyóba is eljutottunk, ahol hat órán át gyalogoltunk burmai férfiak és nők társaságában egy zarándokútvonalon. Végül visszatértünk Yangonba. Egy percig sem törtük a fejünket, hol is szálljunk meg. Ugyanazt a kis hotelt választottuk. A reggelit felszolgáló pincér normális emberi lényé alakult a szemünkben. Már nem zavart a

rútsága. Sve Dagon buddhista marketingje győzedelmeskedett.
Legalábbis egy kis időre.

Az imamalom

Kora reggel értem a nepáli szent városok völgyében fekvő Swajambunath sztúpába^[22]. Elég hűvös volt még, de a friss levegőben könnyebb a mozgás és figyelmesebben lehet szemlélődni. Egyre többen érkeztek, főként zarándokok; aztán európai és amerikai turistacsoportok csatlakoztak hozzájuk. A hatalmas épület tetejéről Buddha szemei nyílnak a négy égtájra. A kupolát körül lehet járni, körüljárásához több mint kétszáz imamalmot erősítettek. Általában a zarándokoknak is van saját imamalmuk, egy nem túl nagy fémhenger, vésett feliratokkal és fa hajtókarral. A hengerhez egy láncon súlyt erősítenek, a henger forgása mozgásba hozza az ima szavait. A hosszú, feltekert papírcsíkra írott tibeti imát a henger belseje rejti, amelynek nyílását külön díszes fedő zárja le. Kicsit másként festenek a balusztrádhoz erősített imamalmok. Ezekre nincs fakar és lánc, hanem magát a mobil hengert erősítik fémhuzallal egy speciális mélyedéshez.

A zarándok megkerüli a szent sztúpát, és finoman mozgásba hozza egymás után a kétszáz malmot. Sok a zarándok, a malmok szüntelenül forognak a tengelyük körül, és a csoportos ima valamennyi jelenlévőt körülveszi.

Az avatatlan szemlélő számára ez a rituálé személytelen automatizmus, az egyéni részvételnek nyoma sincs benne, hiszen az imát csak az ujjak munkája kelti életre, nem pedig a hívek által kimondott szavak. Hol marad az egyéni buzgalom és az intellektuális törekvés a szellemi világ felé? Az imamalom nem egyenesen a lelki restség szimbóluma-e, ha mechanikus forgatása kielégítheti az ember ima utáni vágyát? Komolyan lehet-e egyáltalán venni egy ilyen rituálét? A kérdésekbe foglalt kételyek megmutatkoznak a turisták magatartásában is. A távoli Európából érkezők csatlakoznak a zarándokokhoz és lelkesen forgatják a malmokat. Jöhet a móka, kacagás, főleg, ha sikerül lencsevégre kapni az itteni élet tökéletes, nagyon is realiztikus pillanatát. Egyesek vesznek is a standokon kirakott malmokból, hogy aztán ide-oda forgassák. Remek emléktárgy, és az ismerősöknek el lehet mondani, hogy tibeti módon is imádkoztunk.

A tibetiekből és nepáliakból az ilyesmi nem vált ki haragot, mintha nem is éreznék a jövevények gesztusait durva profanádénak, nem

látszanak ingerültnek, nem méltatlankodnak. Rámosolyognak az idegenekre, akik épp megvettek egy imamalmot három vagy öt dollárért. Azt mondhatja valaki, ez közönséges üzlet, az idegenforgalmi ipar része, a szegény nepáliak ebből élnek. Lehetséges, hogy a turista profán, ám biztosítja számos helybéli megélhetését. Globalizálódó világunkban kompromisszumokat kell keresni, még ott is, ahol a vallás a gazdasággal találkozik.

Az efféle értelmezés nem sokra vagy egyáltalán semmire sem vezet. Persze az imamalomárusnak minden tranzakció hasznot hoz, de a zarándokok ezrei szemében a dolog nyilván másként fest. A távoli Európából érkezőket ők nem vevőknek tekintik, a makroökonómiai levezetések világa pedig teljesen idegen és megközelíthetetlen számukra. Az emberi létezés mindig védelemre szorul a profán támadásával szemben, amely a legkisebb réseken is igyekszik életünkbe behatolni. Vajon képes-e az ember csak úgy magától elvágni a szálakat, amelyek az időben és térben le nem határolt dolgokhoz fűzik? A Kelet világának számos lakója, különösen aki még nem járt Nyugaton, az ilyesmit a remény teljes feladásának tartaná, amelyre nincs mentség. Még a legnagyobb bűnösök is visszatérnek a szentélyekbe, sőt újakat alapítanak, hogy legalább egy csipetnyit megőrizhessenek abból, amit a bölcsek szentségnek mondanak. Miért kellene hát megvetéssel sújtani azokat az idegeneket, akik, ha nem is tudatosan, mégis növelik az ima erejét? Nem fordul-e elő, hogy valaki öntudatlanul is jó cselekedetet hajt végre? Nepálban ez a megdöbbentő tolerancia hatalmas méreteket ölt. Megesik, hogy a hindu pap legalább olyan gyakori vendég ugyanazon hívek körében, mint a buddhista szerzetes. A két nagy vallás szimbolikája új minőséget hoz létre, afféle megerősített lelki védelmet, amire oly nagy szükség van a drasztikus politikai és gazdasági változások közepette, amelyek Nepált sem kerülték el.

Este egy katmandui vendéglőben véletlenül megismerkedtem egy férfival, és beszélgetni kezdtünk. Nepáli volt, de életének nagyobb részét külföldön töltötte, először Nagy-Britanniában, majd az Egyesült Államokban. Elmondta, hogy egy jó éve próbál visszatérni a gyökereihez, szeretne elmélyedni a vallási hagyományban, amelyben nevelkedett. Monológját hallgatva csak bólogattam,

éreztem, meg akarja osztani a tapasztalatait egy idegennel. Vacsora után a politikára terelődött a szó, a maoisták helyi követőire, akik idejétmúlt jelszavakat szajkóznak, meg a globalizációra, amely külföldi árukkal és turistamilliókkal árasztja el hazáját, átformálva az ősi királyság hagyományos arculatát. Aztán megemlítettem az imamalmot, beszámoltam azzal kapcsolatos fenntartásaimról, hogy más vallásúak működtetik, illetve hogy a buddhista zarándokok milyen közömbösek vagy talán toleránsak.

– Tudod, egy szerzetes szavaival tudom elmagyarázni a dolgot – fordult felém nevetve. – Hasonló kérdéssel kerestem meg, nem sokkal azután, hogy hazajöttem Amerikából. Akkoriban nem sokat értettem mindabból, amit a hazámban láttam. A szerzetes valószínűleg kitalálta rejtett gondolataimat, rendkívül tanult ember volt, aki jól ismerte a Nyugatot. Interpretációja szokatlan lehet számodra, de vajon az imamalom nem egyfajta nepáli válasz-e a globalizációra? A Coca-Cola és a Big Mac uralmára? Ha európai és amerikai turisták ezrei vesznek imamalmot, hogy aztán otthonaikban csak úgy forgassák, akkor az általuk elindított ima nem jut-e el biztosabban a világ ezernyi városába?

Le lehet a határokat zárni az idegenek előtt, mint ahogy azt Bhután tette, de az csak a félelem megnyilvánulása. A nepáliaknak valójában csak két exportcikkük van: a Himalája és az ima. Ki tudja, nem értékesebbek-e minden más ország kínálatánál?

Először azt hittem, ez csak afféle *bon mot*, a Kelet és Nyugat határán élő ember találó megjegyzése. Sokkal később, amikor újra Nepálban jártam, rájöttem, van valami igazság a szavaiban. Nyilván nem magyarázható meg racionálisan, de a minket körülvevő világot nem mindig lehet teljesen racionálisan megmagyarázni.

Van otthon egy imamalom. A polcon tartom. De nem engedem, hogy vendégeim játékból megforgassák. Mégiscsak megszenteltségtelenítésnek tartanám.

A tanító

Zokogó asszony kereste fel egy napon a Tathagatát (Buddha egyik neve). Könnyeit letörölve így szólt:

– Kérlek, add vissza gyermekem életét! Kihunyt nemzetségünk egyetlen csillaga, érkezett a kétségbeesés ideje. Érzem, mindent elveszítettem, ami a szívemnek a legdrágább volt. Könyörögve kérlek, vedd el fájdalmamat!

A boldogtalan asszony egyetlen fiát vesztette el. A szenvedéstől megtörten fia holttestével járult a Tathagatához, és oltalmába ajánlotta magát. Ő meghallgatta a kérést, békés tekintetét az anyára emelte, majd így szólt:

– Visszakaphatod a fiad életét, de meg kell tenned mindazt, amit mondok.

– Parancsolj velem, Mester! Érette kész vagyok feláldozni az életem!

– Nem kell az életedet adnod érte. Csak hozzál nekem egy mustármagot!

A Tathagatához járult asszony szívében remény gyúlt. Valóban oly nehéz feladat volna ez?

– De jól figyelj! A mustármagnak olyan házból kell származnia, ahova még sohasem látogatott el a halál.

– Így teszek, Mester! – Az asszony fia holttestét a Tathagatánál hagyta, és sietve elindult.

Sok mérföldet megtett, minden faluban és minden városban kereste, de nem találta a házat, ahonnan a halál ne ragadott volna el senkit. Végül reményvesztve visszatért a Tathagatához.

– Széttörtek illúzióim^[23] béklyói, Mester! Értem már... – mondta, és a lábához borult.

Indiában az igazi mestert és tanítót szent tisztelet övezi. Ő mutatja az utat a szabadulás felé, az igazság szavára tanít, megtölti a valóságot az erőt adó tanítással, és odaadó szívű tanítványokat gyűjt maga köré. A sok száz éves hagyományból nőnek ki és szökkennek szárba gondolatai, így válik hitelessé tanítása a tanítványok szemében. De nem várhatjuk el, hogy az áhított megvilágosodáshoz vezető út mindig érthető legyen számunkra. A tanító szavai néha különösek, nem mindig illenek a lelki vezetővel kapcsolatos előzetes elképzeléseinkhez. Tanítása, gesztusai

szürreálisnak tűnnek, attól tartunk, a forma elhomályosítja a tartalmat. Előfordul, hogy az ismert jelek és szimbólumok új értelmet kapnak. A mester viselkedése nem teljesíti be elvárásainkat, olykor sokkol, néha taszít, sőt viszolygást kelt. Van, hogy a tanítványok egy része felhagy a tanulással.

Megesik, hogy az igazi tanító szavai erővel töltenek el, elültetik bennünk a jót, ami aztán a legváratlanabb pillanatokban növekedésnek indul. Több évre kitolódó lelki átalakuláshoz vezetnek. A szavaknak időre van szükségük, hogy kicsírázzanak. A Mester közelsége feltölt energiával, hosszabb-rövidebb ideig, biztonságot és békét teremt szívünkben. Néhány napos távollét után újra vágyunk közelségére, ami megváltoztathatja életünket.

De a tanítómestert meg kell fizetni. Ázsiában a sok bölcs és kevésbé bölcs gurunak^[24] szüksége van anyagi háttérre a megfelelő élethez. Néha hatalmas összegekről van szó, néha szerény adományokról az asram^[25] fenntartásához. Előfordul, hogy valakit teljesen kifacsar a mester, mint egy citromot, tudván, hogy nem várható tőle jelentős lelki fejlődés, és társai javát csak bőkezűségével szolgálhatja. Mások kedvezőbb helyzetbe kerülnek, és nem kell fizetniük a kosztért, kvártélyért. Talán ők érik el a legtöbbet a megvilágosodáshoz vezető úton. Az egyenlő elbánás ismeretlen: A lelkiségnek, még ha kénköves búzt áraszt is messziről, nincsenek szabott árai. Minden attól függ, ki a Mester és ki a tanítvány, és hogy a tanítvány igazán rá akar-e találni egy valódi Mesterre, vagy csak afféle oktatóra van szüksége, akitől a jövőben bizton hasznosítható, nagyon is gyakorlatias dolgokat tanulhat.

T. professzor brahman. Lengyelországban ismerkedtünk meg, ahol két éven át indiai irodalmat tanított. Első benyomásai hazámról, ahol ősszel sok eső hull, és hideg szelek fújnak, nem voltak túl vidámak. Elmesélte, hogy reggelente az egyetemre buszozva azt vette észre, hogy az emberek nem beszélgetnek egymással, mintha teljességgel idegenek lennének, és ellenséges terepen mozognának. A diákok is unottak – folytatta –, mintha nem is akarnának dolgozni, és csak a saját gondolataikba merülnének. A professzor Tabirt, az indiai költőt idézte, aki az ilyen helyeket „holtak falujának” nevezte.

A negatív csöndnek ez az élménye arra készítette, hogy örüljön minden pillanatnak, és tanulmányozni kezdje az ország történetét, ahová érkezett, és amelyet egyáltalán nem tudott eleinte megérteni. Rájött, sok lengyel színesebbnek találja a múltat, mint a jelent. Arra is felfigyelt, hogy e furcsa, egzotikus helyen az emberek bizalmatlanok egymással. Nemcsak a hivatalnokokra vagy a politikusokra igaz ez, hanem a tanítókra, papokra, de még a barátokra is. Őt magát is nagyon fájdalmasan érintette a dolog. „Olyan országból jöttem, ahol a tanárt tartják a legfőbb gurunak, akiben feltétel nélkül bízni kell – nyilatkozta egy helyi újság számára adott interjúban. – A tanító a legfőbb istenség megtestesülése, Rámáé vagy Krisnáé. Mikor ezt elmondtam hallgatóimnak, csodálkozva és hitetlenkedve fogadták.”

T. professzor azonban fokozatosan lebontotta az idegenség falát. Állítása szerint az oktatás feladata az embert kigyógyítani komplexusaiból, tehát bizonyos mértékig afféle pszichoterápia, mely által kiöljük az embertársaink iránti bizalmatlanság csíráit. Az oktatásnak új nevet kell adnia az embernek, kigyógyítva rossz nevéből. A rossz név a rossz cselekedetek következménye, az emberi gyarlóságé, és egész életére megbélyegzi viselőjét. Ezért a tanító a tanítványt boldoggá kívánja tenni, és nem csak lelki értelemben, hanem testi valójában is. Mert a gyógyító hagyomány sosem hal ki.

T. professzor a gyógyítói küldetést nagyon is szó szerint értette, és az ősi indiai ajurvédikus^[26] orvoslás útmutatásait követte. Magas láz és meghűlés esetén tablettákat készített, amelyeket egy korty brandyvel kellett a betegnek bevennie. Fiatal páciensei legnagyobb meglepetésére az orvosság nagyon hatásosnak bizonyult.

Nem mindenki fogadta lelkesen T. professzor tanítási elveit. A tanító isteni attribútumai meggyőzőek az irodalomban, de a dolog nem működik a mindennapokban. Hogy is lehetne komolyan venni egy előadót, aki arra vágyik, hogy a tanítványai határtalanul bízzanak benne? Hol nyílik lehetőség a kételkedésre és az előadó teljesítményének értékelésére? A tanárral kapcsolatos eltérő felfogás varázsa mellett óhatatlanul megjelent a hallgatóság körében a szkepszis, sőt az erős kritika.

T. professzor alakja váratlanul jutott eszembe sok év múltán. Néhány napot egy híres tudós társaságában töltöttem, aki több lengyel felsőoktatási intézménybe is ellátogatott. A két ember összehasonlítása gondolkodóba ejtett.

Z. professzor a világ egészen más szegletéből jött. Az Egyesült Államok egyik egyetemén tanított, és európai tanulmányutakat szervezett diákjainak. Ráadásul a két professzor hasonlított is egymásra. Mindketten mosolygósak voltak, nyitottak és kíváncsiak a világra. De merőben másként tekintettek hivatásukra. Z. professzor soha nem nevezné magát gurunak, más országból, másféle kultúrából, más szokások közül jött. Magáról olyasmit mondott lengyelországi látogatása során, hogy ő afféle jóindulatú, de némileg távolságtartó távoli nagybácsi. Valamennyi Európába érkező diákja kap tőle egy tájékoztató füzetet, amelyben az ország történetéről és kultúrájáról szóló útmutatón túl segítséget kap a helyi szokások, a jog és a konyhaművészet terén való tájékozódáshoz is. A cél egy távoli kultúra megismerése és megértése, és a felfedezőút során számos csapdát kell kikerülni.

Z. professzornak sosem jutott volna eszébe, hogy hallgatóit maga kezdje gyógyítani. Nem a jóindulat hiányzott belőle, de ilyesmi meg sem fordult volna a fejében a dolog jogi következményei miatt. Betegség vagy akár kisebb rosszullét esetére Z. professzornak rendelkezésére állt egy lista a helyi, megfelelő jogosítványokkal rendelkező orvosokról.

Z. professzor tisztában van az ember esendőségével, és tudja, a tanítók között is akadnak fekete bárányok. Nehogy részrehajlással, molesztálással és tucatnyi egyéb bűnnel vádolhassák, mindig nyitva hagyja szobája ajtaját, ha hallgatókkal beszél. Mindenki hallhatja, miről beszélnek, és figyelemmel kísérheti a tanár és a diák kapcsolatát. Minden teljesen transzparens, nincsenek sötét titkok, amelyek megronthatnák a viszonyt.

Ez a látszólag becsületes hozzáállás azonban kétségeket ébreszt. Lehet-e ilyen körülmények közt még Mesterről beszélni, aki átadja tudását hallgatóságának? Nem korlátozódik-e ezáltal az oktatási folyamat a dolog formai oldalára, ha az előadónak attól kell tartania, hogy megvádolhatják a szabályzat sok száz paragrafusa valamelyikének megszegésével? Marad-e egyáltalán hely tanár és

tanítvány közötti bizalomra, vagy mindent személytelen jogszabályok fognak meghatározni? Z. professzor mosolyogva tárja szét a karját: „Olyan időket élünk, amikor már sokkal többet lehet tudni az emberi természetről – magyarázza. – Az oktatási folyamat átláthatóvá tétele éppen annak a felismerésnek a következménye, hogy számos tanár visszaélt tanítványai bizalmával. Ki kell iktatni vagy minimálisra kell szorítani azokat a csábításokat, amelyek miatt a katedrán állók visszaélnék fölényükkel.”

Nem volt könnyű kétségbe vonni Z. professzor igazát. Ha a gyanú légköre ennyire nyomasztó, akkor jobb, ha a tanár csak távoli nagybácsi, de még helyesebb, ha az előírásokat követő oktató, aki semlegesen adja át tudását. Természetesen ilyen megoldásokat nemcsak Amerikában és Európában lehet alkalmazni, hanem Indiában is, ahol nincs hiány hamis gurukban. Persze hozzáteheti valaki, hogy a hagyományos tanítási mintákra ma már nincs szükség, hogy le kell számolni ezzel az illúzióval is. De az illúzió mintha egész másban nyilvánulna meg: minél több környezetünkben az oktató, annál nagyobb szükségünk van igazi Mesterre. Lesznek tehát, akik T. professzorban továbbra is a Legfőbb Istenség, Krisna^[27] vagy Ráma^[28] megtestesülését fogják látni.

Az antiguru

Az indiai Santivanam asram mindig különösen fontos volt számomra. Keresztény, de nagyon is egyetemes értelemben az. Nem volt spanyol vagy portugál stílusú barokk temploma, de volt benne lótuszülésben egy négyes Krisztus-szobor.

Bede Griffiths atya volt a mesterünk. Tanítási módszere kezdetben nem volt mindenki számára érthető, hiszen hol a görög filozófiából merített, hol a hindu Bhagavad Gítából vagy a buddhista Dhammapadából. Csak több nap vagy hét után fogtuk fel, hogy nem új, különböző vallások elemeit egyesítő egyház létrehozása a cél, hiszen Santivanam nem lelki szupermarket, ahol különböző ízletes metafizikus falatokat lehet összegyűjteni.

Az ő tanításaiban a kereszténység új távlatot kapott, talán kevésbé volt ismerős és európai, de annál inkább gondolatébresztő.

Azt akarta, hogy sok nyelvet használjunk, felhangzottak himnuszok az ország déli vidékein használatos tamil nyelven és szanszkritul, a hinduizmus szent nyelvén. Az imakönyvekben a keresztény himnuszok latin betűkkel szerepeltek, de ott volt mellettük az átírás és a helyes kiejtés, hogy valamennyi résztvevő csatlakozhassák a kórushoz. A misék alkalmával használt sokféle nyelv eleinte furcsa volt, de idővel teljesen természetessé, sőt elengedhetetlenné vált, mert ezáltal tárult fel a kereszténység egyetemes volta, ahol már nem létezett tamil, angol, német, lengyel vagy ausztrál, hanem csak az egy hitet vallók közössége. A misén nem egyszer megjelentek hinduk, sokkal ritkábban muzulmánok vagy buddhisták, akik természetesen csak szemlélődtek. De mint az a későbbi beszélgetésekből kiderült, ők is megéreztek ebben a nyelvi és kulturális többszólamúságban a nagyon távoli civilizációkból jövők által épített közösség értelmét: a kereszténység ilyenkor elvesztette korábbi, nem okvetlenül kellemes koloniális reminiscenciáit, többé nem Ázsia gyarmatosítóinak vallása volt, és visszanyerte egykori keleti gyökereit.

Szerény vacsoránk befejeztével elmerülhettünk a folyópart csöndjében, vagy néhány szót válthattunk négyszemközt Griffiths atyával. Elalvás előtt a könyvtárból kikölcsönzött köteteket olvastuk. Több tucatnyi nyelven kiadott könyvek közül válogathattunk, még lengyelek is voltak, és nem csupán gurunk műveinek fordításai meg

a pápai enciklikák, hanem egy fotókkal illusztrált album is Krakkó történetéről.

Az esti órákban néha váratlanul beállított kunyhónkba Chris, aki nemigen illett Santivanamhoz, vagy legalábbis akkor ezt hittem róla. Elég későn szokott betoppanni az emberekhez, csakis azért, hogy rámenősségével, provokatív kijelentéseivel és különböző műtyürjeivel, például kis műanyag halálfejekkel bosszantsa őket. Chrisnek nyilván valami küldetést kellett teljesítenie az asram területén. Reggelente bekapcsolódott a kerti vagy a konyhai munkákba, szinte sosem vett részt a délutáni szemináriumokon, ahol filozófiai és etikai kérdéseket vitattunk meg, de gyakran jött misére. Nem egyszer megszakította Griffiths atya prédikációját apodiktikus megjegyzéseivel. Hangosan, ingerülten beszélt, mintha magát is meg akarná győzni, mielőtt a többiekkel is közli, hogy nem ért egyet, megvan a saját véleménye, és persze az ő hangja is számít. Mégis valamennyire fegyelmezte magát a szentmisék alkalmával: sosem zavarta meg a liturgiát, és igyekezett bekapcsolódni a tamil és szanszkrit éneklésbe.

Nap mint nap vitákat provokált a közösség egyes tagjaival, amelyekből sosem alakult ki ésszerű párbeszéd. A kétségbeesettség és kitzasztottság érzése annyira mély volt benne, hogy a vallást általában kritizálta, de sosem vetemedett fizikai támadásra az asramban levő emberek vagy vallási szimbólumok ellen. A már régebben itt lakók azt mesélték, eleinte segíteni próbáltak Chrisen, arra törekedtek, hogy megtalálja a helyét és a közösség értékes tagjának érezze magát. De Chris mindig más véleményen volt. Talán el akarta rontani a számára túlságosan idilli hangulatot, vagy csak provokálni akarta a többieket, a legképtelenebb véleményeket hangoztatva, vagy az egészet csak jó heccnek tekintette, és legtöbbször a legártatlanabbak váltak manipulációi áldozatává. Szavai, tettei azt sugallták, hogy afféle antiguru szeretne lenni, Santivanam nagyságának személyes cáfolata. Mindig szembeszegült a mester állításaival. Akkoriban nem láttam az egésznek túl sok értelmét. Úgy éreztem, öncélú gonoszsággal van dolgunk, bár gonoszsága korántsem drámai. Talán gonosz volt, de nem túlságosan. Sokkal látványosabban vétkezett a többieknél, de nem lépett át bizonyos határokat. Viselkedése az asram nem egy

lakójából csak eleinte váltott ki haragot, aztán csak zavart, sőt együttérzést.

Chris nem hagyta, hogy elfeledkezzenek róla, de meg lehetett szokni jelenlétét, hozzátartozott mindennapjainkhoz, és ha nem is volt kellemes a jelenléte, mégis elviselhetővé vált.

Griffiths atya többször beszélgetett vele négy szemközt, és kérte, távozzék az asramból. Chris mindig ellenkezett, arra hivatkozva, hogy nincs pénze az útiköltségre, de előfordult, hogy nem is hivatkozott semmire. Jelenléte mindenki számára terhes volt, nehezítette az elmélyedést, ingerültséget, haragot váltott ki. Idővel szóra sem méltatták, nem reagáltak támadásaira. Eltűrték jelenlétét, de nem szóltak hozzá. Persze elvben az indiai rendőrséghez lehetett volna fordulni, hogy erővel vezessék el. De az asram területén tilos volt bárminemű erőszak alkalmazása. Ha ebben a konkrét esetben megszegik, akkor Santivanam egyik alapeszméje sérült volna. Ráadásul a helyzet elég kényes volt, még ha nem is beszéltek róla nyíltan. Santivanam afféle területenkívüliséget élvezett azáltal, hogy az Örömhír követségének tekintették a világ e részén. A rendőrség sosem léphetett közbe.

Minden elég különösnek, majdhogynem groteszknek tűnt. Egyrészt ott volt a mester, és nemes küldetése, hogy a kereszténységet átültesse az indiai kultúra nyelvére, az elmélyülés légköre, és a világon egyre ismertebbé váló asram, másrészt ez a ki tudja, honnan jött ember, akiből tudatosan vagy sem, de antiguru lett. Méghozzá egy nem túl nagy formátumú antiguru, akinek gonoszága nem volt különösebben fifikás. Senkit sem győzött meg, senkit sem állított maga mellé, csak bosszantott és zavart keltett.

Chris egy napon eltűnt. Vagyis nem jelent meg a misén, eltűnt a holmija a konyhából, ahol lakott. Egyikünk sem látta, hogyan hagyta el az asramot. Pár nappal titokzatos eltűnése után egy ismerős tamil azt mondta, hogy Chris állítólag öngyilkos lett egy közeli városkában. Nem avatott be a részletekbe, nem számolt be tanúkról. Egyszerűen tájékoztatott az eseményről, amely szerinte bekövetkezett. Nem tudom, a többiek hittek-e az antiguru halálában. Nem beszéltünk róla hangosan. Azt hiszem, az egész csak pletyka volt.

Mielőtt elutaztam, utoljára még találkoztam Griffiths atyával. Vallásról, misztikáról, a kereszténység indiai változatáról

beszélgettünk, aztán szóba kerültek műveinek lengyel fordításai. Griffiths a kezembe nyomott egy, az *Arany szál* fordítójának címzett levelet, amit később magammal vittem Krakkóba. Este a könyvtárban talákoztam azokkal, akik még tovább maradtak az asramban. Még egyszer kísértünk az indiai szent folyó, a Kaveri partjára. Megvettem a mester néhány könyvét, amelyeket még nem ismertem, és letettem a szokásos adományt a közösség fenntartására. Másnap kora hajnalban fogtam a hátizsákomat, és autóbusszal Tiruchirapaliba mentem, onnan pedig vonattal folytattam az utam Delhibe. A 48 órás út során volt időm olvasni. Egy keresztény guru szavait tartottam a kezemben, és még eleven volt az emléke a belőle áradó melegségnek. Nem gondoltam akkor Chrisre, aki egy ideig antiguru volt Santivanamban. Később azonban foglalkoztatni kezdett, sokat gondolkodtam róla, és mindenféle kérdések merültek fel bennem.

Lehetséges, hogy egy kis antiguru a nagy guru tanítását teszi próbára? Hiszen könnyű a nagy Jóságot a nagy Gonoszsággal összevetni. A kontraszt szembetűnő, a következtetések nyilvánvalóak. De mi van akkor, ha az arányok felborulnak? Ha a nagy bölcsesség, a hatalmas lelkiemelő és bátor gondolkodás kisszerű, olykor nevetséges, szálnalmas, mégis emberi gonoszsággal kerül szembe? És ha nem lehet segíteni ezen az esendő emberen, aki végezni akar magával? Kiben támad fel a kétely, ki teheti fel a kérdést, hogy mit ér a tanítás, ha nem lehet általa megmenteni egy romlott, de valóban segítségre szoruló embert? Hiszen előfordulhat, hogy a gonoszság szálnalmas megnyilvánulásai tulajdonképpen a gyengeségből fakadó segélykiáltások?

Lehet, hogy nem így van. Lehet, hogy a nagy guru tanítása megvéd az antiguru befolyásától, aki a mester jelenlétében egészen kicsivé válik, szinte már nem is valódi. Mert a valódi az, amit az igazi guru hirdet, tanításának tagadása nem sarkall semmire, semmilyen tekintetben sem méltó a figyelemre. Csak az a baj, hogy az antiguru veresége nem okvetlenül jelenti a nagy guru győzelmét. Nem zárhatjuk ki, hogy inkább mindazok veresége, akik jelen voltak, de saját lelki kísérleteikre figyeltek, ahelyett, hogy szembenéztek volna egy másik emberben lévő kis gonoszsággal.

A hindu hagyomány szerint az asram az a hely, ahol a tanítvány nemcsak a mester tanítását ismeri meg, de gondolkodni is tanul. Elkezd kérdéseket feltenni, amelyekre nem rögtön találja meg a választ. Ehhez idő, tapasztalat és nem kevés tudás szükséges. Bizonyára számos kérdése válasz nélkül marad, de legalább törekedni fog megfejtésükre. Talán a legfontosabb az, hogy meglátja a vereséget abban, amit mások győzelemnek tartanak. És levonja a tanulságokat. Ki tudja, nem volt-e ez nagyon fontos része a santivanami mester tanításának – melyben paradox módon az antiguru személyén keresztül részesültünk.

JEGYZETEK

Az egyes fejezetekben középpontba állított országok

Afganisztán – Egyszerű megoldások

Belgium – A félelem

Egyiptom – Az idő rabságában

Fülöp-szigetek – Testközelben

India – Az útlevél, Barbár ínyencségek; A rendőr; Hőség; Indiaszag; Halál; Testközelben; Emberek a vitorlásról; Kalap, turbán, tányérsapka; A tanító; Az antiguru

Indonézia – Háborús játékok, A turista küldetése; Egyszerű megoldások; Emberek a vitorlásról

Irán – Két teázó; A bazár; Vallási *mátrix*; Káprázat; Kalap, turbán, tányérsapka; Szakáll

Kambodzsa – A rendőr; Gyilkos mezők és golyóstoll; A király

Kína – Háborús játékok, Barbár ínyencségek; Két teázó;

A gyermek; Emberek a vitorlásról

Korea – Barbár ínyencségek

Malajzia – Szupermarket és szentély

Mianmar – Buddhista marketing

Nagy-Britannia – A félelem

Nepál – Az imamalom

Olaszország – Az útlevél

Pakisztán – Barbár ínyencségek; Szavak; Egyszerű megoldások; Láthatatlan asszonyok; Testközelben; Emberek a vitorlásról

Portugália – Vallási *mátrix*

Sri Lanka – A turista küldetése

Szingapúr – Az állam

Thaiföld – Szerzetesek és hadifoglyok

Törökország – Kalap, turbán, tányérsapka

Tunézia – A turista küldetése

[1] *iszlám*: A világ második legnagyobb lélekszámú vallása. Alapjául azon, Allah szavának tekintett kinyilatkoztatások szolgálnak, amelyeket Mohamed próféta adott át a 7. század első harmadának végén

követőinek, és amelyeket halála után két évtizeddel a Koránban (al-Kurán, szó szerint „Olvasmány”) gyűjtöttek össze követői, a muszlimok, magyarul muzulmánok.

[2] *maláj*: Az ausztronéz és maláj-polinéz nyelvek legnagyobbika. Bahasa Malaysia néven Malajzia nemzeti nyelve, de hivatalos nyelv még Bruneiben és Szingapúrban. Csak kissé eltérő formában Indonézia hivatalos nyelve is egyben. Elterjedtsége és hatása a térségben óriási.

[3] *szikh*: Vallás, melyet a 15. században Nának guru alapított, és az őt követő, további kilenc guru alakított ki. A guru szó tanítót jelent, a szikh vallást követő embereket pedig szikhek-nek, azaz tanítványoknak nevezik. A szikhizmus a hindu és muszlim vallásháborúk környezetében kifejlődött vallás annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy mi a helyes hozzáállás az erőszaktól mentes hinduizmusban a „szent háborút” folytató iszlámmal szemben. A szikhizmus hiteinek magja az egy Istenben és a szentírásukban leírt Tíz Guru tanításaiban való hit. Jelenleg 23 millióra tehető a szikhek száma. Legtöbben közülük Pandzsáb területén élnek, Északnyugat-Indiában, a vallás keletkezési helyén.

[4] *tamil*: Az indiai Tamil Nadu államban élő tamilok nyelve, melyet a dravida nyelvek közé sorolunk. A tamil független a szanszkritről, de abból kölcsönzött szavakat az elmúlt századok alatt. Több mint 2000 éven átívelő gazdag irodalmával a világ klasszikus nyelveinek egyike, viszont szinte nem változott semmit, s nem is alkalmazkodott a környezetének nyelveihez, ezért a klasszikus tamil még mindig eléggé érthető a modern nyelvet beszélők számára. A tamil hivatalos nyelv: Indiában, Sri Lankán és Szingapúrban.

[5] *hinduizmus*: India leginkább elterjedt ősi vallása, brahmanizmus néven is ismert. A hinduizmus gyakorlatilag definiálhatatlan, a történelem során dinamikusan fejlődő vallási rendszer, amely napjainkban is alakul, formálódik. A kereszténység és az iszlám után a harmadik legnépesebb vallási formáció, a világon több mint 900 millió ember világnézetét képezi. A hinduk ősidők óta ugyanazon névvel jelölik a vallásuk alapjául szolgáló elvet, magát az egyetemes hindu vallásrendszert: Szanátana Dharma („Örök Rend” vagy „Örök Törvény”). A hinduizmus tehát azoknak a különféle, egymástól igen távolinak tűnő hitrendszereknek, gyakorlatoknak és szent írásoknak a gyűjtőneve, amelynek alapvető világnézetét a Szanátana Dharma határozza meg.

A világ vallásai közül kitűnik dogmatikamentességével, nagy toleranciájával és a missziós tevékenységek teljes hiányával is.

[6] *brahman*: Egyrészt a néha brahminoknak nevezett tanítókat értik alatta, másrészt a világokat teremtő és fenntartó, végtelen, örök isteni erőt, amely minden lényben megtestesülve áll előttünk, ami nem más, mint saját lelkünk.

[7] *szanszkrit vagy óind*: Az indoeurópai nyelvcsalád indoiráni ágához tartozik. Az ókori India és a hindu vallás liturgikus nyelve volt. Jelenleg a brahmanok használják.

[8] *Buddha*: Szanszkrit nyelven a Megvilágosodott, az a személy, aki elérte a megvilágosodást. Eredeti neve Sziddhártha Gautama (Kr. e. 563. – Kr. e. 483.) a buddhizmus alapítója.

[9] *Khomeini ajatollah (1902-1989)*: Iráni síita vallási vezető, az 1979-es iráni forradalom egyik vezéralakja, majd Mohamed Reza Pahlavi elűzésétől haláláig a „forradalom vezetőjeként” Irán államfője volt. Az iráni nép szellemi vezetőjeként sikeresen dacolt a nyugati befolyással szemben, eközben az egész iszlám világban hatalmas tekintélyre tett szert. 1989 után Ali Hameini követte őt, aki 1981-től kezdődően államelnökként már közvetlenül mögötte állt a rangsorban.

[10] *imám*: Az arab eredetű imám szó jelentése „vezető”. A szunniták köznapi szóhasználatában a mecsetekben imát vezető, vallásos tekintetben tapasztalt muszlimot jelöli az imám kifejezés, de emellett jeles személyiségek megtisztelő címe is lehet: imámnak nevezték a kalifákat és a kiemelkedő, jeles vallástudósokat. Az imám a síita iszlámban tett szert nagyobb jelentőségre. A síiták szerint az imámok Mohamed próféta és veje-unokaöccse, Ali ibn Abi Tálib leszármazottai, akik – szemben a más származású kalifákkal – mindennemű hatalom mindenkori legitím birtokosai, akik imámi rangjukkal együtt természetfeletti erőt örökítenek át utódaikra.

[11] *kilim*: Szőtt, csomózás nélkül készült szőnyegek és nomád használati tárgyak. A szövött kilimek időben korábban jelentek meg, mint a csomózott technikájú szőnyegek, a kilimek mintázata is ősi, évezredek óta átívelő motívumok köszönnek vissza a ma szövött darabokon.

[12] *Mohamed Kern Pahlavi (1919-1980)*: Perzsia (Irán) utolsó sah-ja (1941. szeptember 26-ától de facto 1979. január 26-áig), a hatalmat megragadó Reza Pahlavi gyermeke volt. Fiatalon, apja lemondatása után került trónra, felnőve pedig feltétlen Amerika-barátságot tanúsított a hidegháború során. Szekuláris, az iráni iszlám civilizáció ellenében folytatott politikájával és hibás, pazarló gazdasági döntéseivel diktatórikus rendszere mind komolyabb ellenzékkel teremtett ki, amely az iráni forradalom keretében 1979-ben megbuktatta őt. Emigrációban halt meg.

[13] *pastu*: A Pakisztán északnyugati részén élők kétharmadát és Afganisztán lakosságának felét kitevő nép, melynek nyelve az indoeurópai indoírani ágának délkeleti csoportjába tartozik.

[14] *urdu*: Pakisztánban és Indiában hivatalos nyelv. A nyelv tulajdonképpen megegyezik a hindi nyelvvel, csak szókinccsében és írásában tér el attól, ezért a két nyelvet összefoglaló néven hindusztáninak is mondják. Az urdu szókinccsben több az arab és a perzsa eredetű szó, mint a hindiben, a szakkifejezéseket általában a muzulmán (perzsa, arab) nomenklatúrából veszik, eltérően a hinditől, amely a szanszkritből. Az urdu nyelvet kb. 100 millió ember beszéli. A nyelvtana gyakorlatilag megegyezik a hindi nyelvtanával, viszont a hinditől eltérően (mely a belső keletkezésű dévanágari írást használja) az urdut arab nasztalík betűkkel írják.

[15] *páli*: A szanszkritből származó, ún. prákrit nyelv. A megnevezés jelentése 'természetes', azaz gyakorlatilag ez a közhasználatú nyelvek szembeállítására a kanonizált szanszkrittel. A hagyomány szerint Buddha ezen a nyelven prédikált.

[16] *Európai Arab Liga*: A Ligát Abu Dzsadzsa (Dyab Abou Jahjah) alapította Belgiumban 2000-ben. Húszévesen, 1991-ben került Libanonból Belgiumba. A szervezet a vezetőjével együtt eléggé ellentmondásos szerepet tölt be a rasszizmus és az erőszakra buzdítás miatt.

[17] *Pol Pot (1928-1998)*: 1975 és 1979 között Kambodzsa vezetője volt. Eredeti neve Saloth Sar, felvett neve a Politique Potentielle francia kifejezés rövidítése. A Kambodzsai Népköztársaság távollétében ítélte halálra népirtásért, a feltételezések szerint legalább egymillió ember haláláért felelős.

[18] *perzsa (pontosabban újperzsa)*: Az indoeurópai nyelvcsalád indoírani ágának délnyugat-írani csoportjába tartozó nyelv. Őnelnevezés a fárszi, mely Pársz délnyugat-írani tartomány nevének arabos formájából jön. Irán lakosságának mintegy fele anyanyelvként, a másik fele közvetítőnyelvként használja. Afganisztánban is lényegében ezt használják, bár kissé eltérő formában. Itt dari nyelvként tartják számon. Idetartozik még a tádzsik nyelv is.

[19] *Kemal Atatürk (1881-1938)*: Török katona és államférfi, a török függetlenségi háború hőse, a Török Köztársaság megalapítója és első elnöke. Teljhatalmat gyakorolt, s így vezetett be rengeteg reformot. Szinte vallásos tisztelet övezi.

[20] *Mahmud (II.) szultán (1785-1839)*: Az Oszmán Birodalom szultánja 1808-tól. Szultánsága talán legfontosabb eseménye Görögország függetlenségének elismerése. Ezenkívül kiemelendő hadseregreformja, illetve hogy megszilárdította belső hatalmát Alinak, a janinai pasának a legyőzésével. Mindkét intézkedés komoly véráldozatokkal járt.

[21] *ajatollah*: „Isten jele”, a legmagasabb rangú főpapok címe a síita muzulmán egyházi hierarchiában. Az ajatollah cím legújabbban a legkarizmatikusabb, legbefolyásosabb, az egész síita közösség által is elismert mudzstahidoknak jár.

[22] *sztúpa*: Szanszkrit, halom. A buddhista építészet egyik jellegzetes formája. Egyike a legrégebbi buddhista vallási építményeknek, kezdetben egyszerű földhalom volt, amelybe Buddha relikviáit temették. A legenda szerint Buddha halála után a testét elhamvasztották, és a hamvait nyolc sztúpába osztották szét. Az Kr. e. 3. században Asóka felnyitatta ezeket a sztúpákat, és a hamvakat szétosztotta az általa épített több ezer sztúpában. A buddhizmus terjedésével más ázsiai országok is átvették a sztúpát, de közben funkciója és kinézete megváltozott; ennek eredménye a pagoda.

Egy sztúpa alapvetően az alábbi öt építőelemből áll: egy négyszögletes alap; egy félgömb alakú boltozat; egy kúp alakú csúcs; egy sarló; egy korong.

Mindegyik elemnek gazdag szimbolikája van, és megfelel az öt elem (föld, víz, tűz, levegő, űr) valamelyikének.

[23] *Bhram [Illúzió]*, hindi nyelvű példabeszéd

[24] *guru*: Tanító, mester. A szanszkrit szó a 'Gu' (sötétség) és a 'Ru' (világosság) összetételéből származik, azaz szó szerint a sötétséget megvilágító személy.

[25] *asram*: A hinduizmusban a bölcsek tartózkodási helye, ahol a mester és tanítványai el tudnak vonulni, gyakorlatilag az iskola.

[26] *Ajurvéda*: Szanszkrit nyelven: Egészségtudomány. A hagyományos indiai orvostudomány elsőnek tekintett kézikönyve, amelynek nyolc fejezete különféle betegségekkel, illetve gyógy módjaikkal foglalkozik.

[27] *Krisna*: Szanszkrit nyelven: „mindenkit vonzó”, egyes filológusok szerint „a fekete”. A hinduk szerint az Istenség Legfelsőbb Személyisége. Ő az eredeti és a legfőbb személy, aki személyesen és energiáin keresztül egyszerre jelen van mindenhol, miközben eredeti, örök, tudással és boldogsággal teli transzcendentális formájában mindig lelki világbeli lakhelyén tartózkodik. Ő az elsődleges és eredeti élőlény,

és minden egyéni lélek az Ő szerves része. Ő teljesíti a feltételekhez kötött élőlények vágyait öröktől fogva. A Krisna-tudatú hívők szerint Jézus is egy megtestesülése (inkarnációja) a játékos istenségnek.

[28] *Ráma vagy Rámacsandra*: Legendás király volt az ősi Indiában. A hindu tanok szerint ő Visnu hetedik megtestesülése. Tetteit a Rámájana eposz foglalja össze.

TARTALOM

- ELSŐ RÉSZ
 - Szupermarket és szentély
 - Az útlevél
 - Háborús játékok
 - Barbár ingyencségek
 - A turista küldetése
- MÁSODIK RÉSZ
 - Két teázó
 - A bazár
 - Szavak
 - Szerzetesek és hadifoglyok
 - A félelem
- HARMADIK RÉSZ
 - Az állam
 - Egyszerű megoldások
 - A rendőr
 - Gyilkos mezők és golyóstoll
 - A király
 - A gyermek
 - Vallási mátrix
- NEGYEDIK RÉSZ
 - Hőség
 - Indiaszag
 - Piszok
 - Láthatatlan asszonyok
 - Káprázat
 - Halál
- ÖTÖDIK RÉSZ
 - Testközelben
 - Emberek a vitorlásról
 - Az idő rabságában
 - Kalap, turbán, tányérsapka

- Szakáll
- HATODIK RÉSZ
 - Buddhista marketing
 - Az imamalom
 - A tanító
 - Az antiguru
- JEGYZETEK